

**WETENSWAARDIG
ALLERLEI**

**BIJDRAGEN
TOT ALGEMEENE KENNIS**

VOOR STUDEERENDEN BIJEENVERZAMELD

DOOR

T. PLUIM

HOOFD EENER SCHOOL TE BAARN

TWEEDE, VERMEERDERDE DRUK

P. NOORDHOFF / 1922 / GRONINGEN

f 1.50, geb. f 1.90

WERKEN VAN T. PLUIM

†Wetenswaardig Allerlei. Hulp- en Hoofdacte. 2e druk	f 1.50. Gebonden	f 1.90
†Gids bij de studie voor de hoofdacte		1.50
†Merkwaardige Personen uit ons verleden. Leesboek. 2e druk		0.30
†Kleine Vaderlandsche Geschiedenis. 14e druk		0.40
†Vaderlandsche Geschiedenis (met platen). 13e druk		0.75
†Kern der Vaderlandsche Geschiedenis, ter voorbereiding admissie-examens aan Kweek-, Normaal- en Hoogere Burgerscholen. 7e druk		1.10
†'s Lands Historie, met platen en portretten. Voor de laagste klassen van Kweek-, Normaal- en Hoogere Burgerscholen. 3e druk	f 1.80. Gebonden	2.30
†Tijdstafel der Vaderlandsche Geschiedenis, met wit dorschoten (voor Hulp- en Hoofdacte). 2e druk		0.30
†Geschiedenis onzer Staatsregeling (Hulp- en Hoofdacte enz.)	f 1.50. Gebonden	1.90
*Repetitieboekje der Algemeene Geschiedenis (Hoofdacte). 3e druk		1.20
*Repetitieboekje der Vaderlandsche Geschiedenis (Hulp- en Hoofdacte). 3e druk		0.80
*Schetsen uit onze Beschavingsgeschiedenis (met J. N. van Hesteren), voor studeerenden en belangstellenden		3.30
†Hoofdaken der Algemeene Geschiedenis, (Schetsen en Verhalen) voor Normaalscholen enz. 2 stukjes à		1.20
*Ons Land. Aardrijkskunde voor het L. O. 2e druk		0.40
*Nederland door. Eerste aardrk. leerboekje met 13 blinde kaartjes. 2e druk		0.35
*De Wereld door. Eerste aardrk. leerboekje van Europa en de Werelddeelen (met 20 blinde kaartjes). 2e druk		0.40
†Kern der Aardrijkskunde van Nederland (met platen en kaartjes) voor 14 à 15 jarigen. 3e druk	ingen. f 1.20. Gebonden	1.50
†Ons Land en zijn Bewoners (met platen en kaartjes) voor hulp- en hoofd- acte H. B. S. enz. 2e druk	ingen. f 1.80. Gebonden	2.10
†Leerboek der Aardrijkskunde van Nederland (met platen en kaartjes), voor Hoofdacte enz.	I. f 1.50. II. f 1.80. Samen gebonden	3.90
*Taalwerk voor het 2e leerjaar. (Tevens „Voorlooper van den Eenv. Taal- cursus“.) Met plaatjes. 5e druk		0.30
Eenvoudige Taalcursus voor de Volksschool, 1ze druk, 1e, 2e en 3e stukje f 0.35. 4e stukje		0.40
*Slotstukje van den Eenv. Taalcursus, (7e Leerjaar.) 3e druk		0.65
*Eenvoudige Spraakkunst voor admissie-examens aan Kweek-, Normaal- en Hoogere Burgerscholen of Gymnasia, 5e druk		1.10
*Oefeningen bij idem. 5e druk		1.10
*Nieuwe Stelcursus voor het L. O. 1e stukje, 8e druk		0.50
2e stukje, 7e druk f 0.35. 3e stukje, 8e druk f 0.55. 4e stukje, 5. druk		0.40
*Stijloefeningen, voor admissie-examens, Kweek-, Normaal- en Hoogere Burgerscholen (met vele examen-opgaven). 2e druk		0.75
*Onze Taalschat. Stijl- en Taaloefeningen voor Kweek- en Normaalscholen. 4 stukjes. 4e druk	1e, 2e, 4e stukje à f 0.80. 3e stukje	0.90
*Keur van Nederl. Synoniemen. Voor Hulp- en Hoofdacte, Hoogere Burger- scholen enz. 5e druk		1.80
*Keur van Nederl. Woordafleidingen (Hulp- en Hoofdacte) f 1.50. Gebonden		2.50
*Onze Schrijftaal. Spraakkunst voor Normaalscholen		1.50
*Toetssteen. Bundel oef. bij idem		0.90
*Nederlandsche Spraakkunst, (Hulp- en Hoofdacte) 2 din., à		1.50
†De levende Taal. Verklaring van woorden en uitdr. 2e druk		1.50
*Eenvoudige Rekenkursus voor de Volksschool. 6 stukjes. 3e druk à		0.30
*Handleiding bij idem		1.20
*Schetsen van Dieren, Leesboek voor L. O. met vele afbeeldingen. 4e druk. 3 stukjes, à		0.50
*Leesboek voor het L. O., geïllustreerd door S. P. Huykman. 1—3 stukje à f 0.35. 4—6 stukje à		0.40
†Het Onderwijzersexamen. Mondelinge vragen, gedeeltelijk van antwoorden voorzien. I. Taal; II. Geschiedenis; III. Aardrijkskunde; IV. Reken- kunde; V. Natuurkennis; elk stukje		0.80
†Naar de Normaalschool. Schriftelijke examenvragen		0.80

† Uitgaven van P. NOORDHOFF, Groningen

* Uitgaven van J. MUUSSES, Purmerend

**WETENSWAARDIG ALLERLEI
BIJDRAGEN TOT ALGEMEENE KENNIS**

VOOR STUDEERENDEN BIJEEVERZAMELD

DOOR

T. PLUIM

HOOFD EENER SCHOOL TE BAARN

TWEEDE, VERMEERDERDE DRUK

P. NOORDHOFF / 1922 / GRONINGEN

BIJ DEN EERSTEN DRUK.

Niettegenstaande het aantal examenvakken voor onderwijzer en hoofdonderwijzer een achtenswaardige hoogte heeft bereikt, klagen de Commissiën nog steeds, dat de zoogenaamde „algemeene kennis“, die toch zeker voor ieder eenigszins ontwikkeld mensch onmisbaar is, een belangrijk te kort aanwijst. Vele woorden, uitdrukkingen en zaken, die men in het dagelijksch leven (bijv. in elk goed gesteld dagblad, in de kanseltaal, enz.) hoort, zijn aan onze studeerende jongelui nog onbekend.

Ik ben daardoor op het denkbeeld gekomen een werkje te schrijven met bijdragen tot algemeene kennis. Uit den inhoud moge blijken, op welke wijze ik mij zulk een „handreiking“ heb voorgesteld. Het kan door den studeerende worden nageslagen: 1°. zoodra hij in zijn lectuur een of ander woord ontmoet, maar 2°. vooral in zijn snipperuurtjes, waardoor hij ongemerkt den inhoud zich zal kunnen eigen maken.

Hoewel ik naar eenige volledigheid heb gestreefd, zal die uit den aard der zaak niet bereikt zijn: vooral hier was het trekken der grens moeilijk.

In een „Toegift“ gaf ik de vertaling van de meest voorkomende „Gevleugelde woorden“.

Aan allen, die mij op mijn verzoek om inlichtingen welwillend hebben geantwoord, zeg ik hier hartelijk dank. Inzonderheid ben ik veel verplicht aan den heer *L. Seegers* alhier en den Eerw. heer *Jos. Schmidt S.J.* te Valkenburg (L.), die zoo hulpvaardig waren de Grieksche en Latijnsche woorden, benevens de onderwerpen, betrekking hebbende op den R.-Kath. eeredienst, meer in 't bijzonder na te gaan.

DE TWEEDE DRUK

is met zorg herzien en met een 25-tal nieuwe artikelen vermeerderd.

Baarn, April 1922.

T. Plum.

VERKORTINGEN.

Z. d. w. = zie dat woord (daar het óók behandeld is).

Gr. = Grieksch.

Lat. = Latijn.

Fr. = Fransch.

De klemtoon is door een accent aangegeven, hoewel het woord zonder dat teeken geschreven wordt; bijv. *parábel*, geschreven *parabel*.

A.

Op zijn Aarleveensch (of Harleveensch). Het Zuidhollandsche dorp Aarlanderveen — in de wandeling Aarleveen — lag in vroeger tijd zeer afgezonderd en bleef dus bij de algemeene beschaving zeer ten achteren. De bewoners stonden dan ook bekend om hun ouderwetsche begrippen en gebruiken. „Op zijn (oud) Aarleveensch” wilde dus zeggen: ouderwetsch, boersch, zonderling, ongemaniërd, bijv.: „Bij ons is het maar slecht (= eenvoudig) en recht, zoo op zijn oud Aarlander-Veensch.“ (Loosjes: Maurits Lijnslager.)

Opmerking. De verkorting van plaatsnamen als: „Aarlanderveen“ tot „Aarleveen“ is in Zd.-Holland volstrekt niet vreemd, bijv.: Noordwijk wordt Noortik; Katwijk — Kattik; Stolwijk — Stolk (vandaar: Stolksche kaas); Bodegraven — Boruf; Zwammerdam — Damme; Moordrecht — Moord, enz. Doch ook in andere streken komt de gemakzucht om den hoek gluren: Deventer heet in de wandeling Demter; Arnhem = Aorem; Wouderberg = Womberg, enz.

Abacadábra. „Dat is voor mij abracadabra,” zegt men wel eens, als men van hetgeen men leest of hoort, niets kan begrijpen.

Over den oorsprong van dit woord is men het nog niet eens, maar als zeer waarschijnlijk kan de volgende verklaring gelden.

In de grijze oudheid, toen de Egyptenaren, Perzen, Grieken, enz. reeds de wijsbegeerte beoefenden, kende men aan sommige woorden een geheimzinnige kracht toe, 't zij om booze geesten te bezweren, om ziekten te genezen, om gevaren af te wenden, 't zij anderszins. Zoo bestond er een tooverwoord *abraxas*, door een Grieksch wijsgeer genoemd en van Egyptischen oorsprong gerekend, doch in werkelijkheid aan de Perzen ontleend. Met

dit woord duidde bedoelde wijsgeer de 365 gedaanten aan, waarin zich de godheid openbaarde, overeenkomende met de 365 dagen des jaars. Volgens 't Grieksche alphabet is de som der letters van dit woord werkelijk 365, n.l. $a = 1$; $b = 2$, $r = 100$; $a = 1$; $x = 60$; $a = 1$ en $s = 200$. Zoo geeft ook de naam van den Perzischen zonnegod *Mithras*, in 't Grieksch *Meithras*, het getal 365, evenals bij de Egyptenaren het woord *Neilos* (= Nijl). — Het woord *Abraaxas* nu werd op steenen gesneden, die met allerlei zinnebeeldige figuren versierd waren, welke steenen men vooral als amuletten (z. d. w.) gebruikte en waarvan er nog vele voorhanden zijn.

Later is het woord tot *Abacadabra* verlengd en werd toen aangewend tot het verdrijven der koorts. Het eerst wordt dit laatste woord vermeld door Serenus Samonicus, die omstreeks 200 j. v. C. te Rome de geneeskunst uitoefende. Hij geeft een voorschrift, hoe het gebruikt moet worden; men moest nl. elf maal het woord onder elkaar schrijven, doch bij iederen keer van achteren een letter weglaten, zoodat men een driehoek verkreeg, aldus:

A b r a c a d a b r a
 A b r a c a d a b r
 A b r a c a d a b
 enz.

Dit papiertje werd in een linnen doek gewikkeld en om den hals gedragen.

Later werd dit geheimzinnige woord niet meer begrepen en zoo verkreeg het de beteekenis van: onbegrijpelijke, zinledige taal, wartaal.

A cappella is in de muziek de aanwijzing, dat een zangstuk zonder begeleiding van instrumenten moet worden gezongen. Vóór de invoering van de instrumenten beteekende „cappella” uitsluitend het zangkoor; thans heeft „kapel” meer de beteekenis van een muziekcors, bijv.: de Rozendaalsche kapel; de kapel van de Jagers; kapelmeester. — In de laatste jaren beginnen sommige zangkoren weer zonder begeleiding van instrumenten (orkest) te zingen, of, zooals men zegt „a cappella”; zoo is o. a. het a-

cappella-koor van Averkamp (Amsterdam) tot zelfs in het buitenland beroemd geworden, evenals het zangkoor „Jakob Kwast” te Wognum.

Acclamatie (Lat. *acclamare*, toejuichen, instemmen met). Vindt in een vergadering een voorstel (bijv. tot een benoeming) algemeen bijval, zóó, dat er geen hoofdelijke stemming noodig is, dan zegt men, dat het voorstel „bij acclamatie” is aangenomen. Het Latijnsche woord beteekent oorspronkelijk de bijvalsbetuigingen, die de vergadering onder of aan 't einde van de rede eens sprekers te kennen gaf. Wordt er bijv. een voorstel gedaan om iemand tot eerlid der vereeniging te benoemen, en de vergadering bewijst door handgeklap, voetgetrappel of iets anders, dat zij het voorstel toejuicht, dan zegt de voorzitter: „Uit het applaus (bijval) mag ik afleiden, dat de heer N. bij *acclamatie* tot eerlid benoemd is.”

Achilles-hiel. Achilles was de zoon van koning Peleus en de godin Thetis (z. d. w.) en stond bekend als de schoonste, snelste en dapperste held. Door de goden was zelfs gezegd, dat zonder zijn hulp Troje (zie Twistappel) niet zou worden veroverd. Om hem onkwetsbaar te maken, had zijn moeder hem in den Styx (zie Hades) gedompeld; alleen de hiel, waaraan zij hem had vastgehouden, bleef kwetsbaar en werd daardoor later de oorzaak van zijn dood, daar hij op deze plek doodelijk door een pijl getroffen werd.

Zodoende noemt men tegenwoordig *Achilles-hiel* figuurlijk een zwak punt in een of ander ontworpen stelsel, waardoor het ten doode gedoemd is.

De *Achilles-pees* noemt men in de ontleedkunde de pees aan den hiel, de sterkste en dikste van ons lichaam.

Acróstichon (Gr. *akros* = uiteinde, *stichos* = vers) is een gedicht, waarvan de beginletters van elk couplet of elken versregel een of ander woord geven, bijv. bij het Wilhelmus-lied verkrijgt men, als men de eerste letter van elk couplet neemt: *Willem van Nassav* (de *v* is oorspr. hetzelfde als de *u*, bijv.: Evangelie werd vroeger Euangelie geschreven).

Het *acrostichon* is van Lat. oorsprong, werd overgenomen door de Christen-schrijvers der eerste eeuwen onzer tijdrekening, bloeide vooral in de kloosters der middeleeuwen en werd vooral door het „dubbel-acrostichon” (dezelfde letters als begin en als einde van den versregel) moeilijk gemaakt ten tijde der z.g. „Renaissance.”

Adamsappel noemt men het vooruitstekende deel van het strottenhoofd, dat vooral bij mannen zichtbaar is. De naam is ontleend aan de overlevering der Rabbijnen (zie „Schriftgeleerden”), volgens welke Adam een stuk van den bekenden appel in de keel bleef steken en deze deed zwellen. Tot straf ging die verdikking als een schandmerk op al zijn manlijke nakomelingen over.

Ook bestaan er twee soorten van appels, die Adamsappels heeten, daar men in de holligheden van de schil de indrukzelen van tanden wil zien.

Ad *calendas Graecas* (Lat. *calendae*). Dit Romeinsche spreekwoord beteekent evenveel als: nooit, met St.-Jutmis. De eerste dag der maand heette bij de Romeinen *calendae*; op dien dag werden o. a. de schulden en de renten betaald. Daar de Grieken deze *calendae* niet kenden, stonden dus de Grieksche *calendae* met ons „nooit” gelijk; de belofte, dat men op de Grieksche *calendae* zou betalen, was dus een schrale troost voor den schuldeischer. Wanneer een vergadering een of ander punt van behandeling telkens maar uitstelt, verwijst zij het „ad *calendas Graecas*” d.w.z. zij schuift het op de lange baan.

Adónis heette een prins uit de Gr. mythologie (z. d. w.), wiens vader koning van Paphos en Cyprus was en wiens moeder, volgens Ovidius, Myrrha heette. Om zijn buitengewone schoonheid werd hij door Aphrodite (Lat. Venus, de godin der liefde) hartstochtelijk bemind. Hij werd doodelijk door een everzwijn gewond, waarbij zijn bloed op een plantje spatte, dat nog heden als *Adonis autumnalis* (Herfst-Adonis of Kooltje Vuur) bekend is.

Hij is een *Adonis*, zegt men wel eens schertsend van een jong-mensch, dat wel met schoonheid is bedeed, maar zich daarop

veel laat voorstaan en nogal werk van zijn kleedij maakt. Meer nog komt het woord ontkennend voor: *hij is geen Adonis*, d.w.z. hij is leelijk.

Ad rem (Lat.; letterlijk: ter zake). Een opmerking, die zeer gepast is, die hout snijdt, noemt men *ad rem*.

Advent (van 't Lat.: *adventus* = komst, vgl. 't Fransche *avenir*) noemde men vroeger het feest van Kerstmis als zijnde de *komst* van den Messias. Sedert de VIIe eeuw bedoelt men daarmede de vier weken, die Kerstmis voorafgaan, en die dienen als voorbereidingstijd tot het feest van Jezus' geboorte. De adventstijd duurt in de Grieksche kerk 40 dagen, in de R.-Katholieke en de Protestantsche kerk vier weken. (Valt echter 25 Dec. zelf op een Zondag, dan zijn er maar 3 Adventszondagen.) Reeds op de synode van Lerida (524) wordt er van de adventsviering gesproken. Voor de R.-K. Kerk is de Advent het begin van het kerkelijk jaar. De eerste Zondag is die, welke volgt op den 26en November. Onder den H. Gregorius duurde hij vijf, volgens den Ambrosiaanschen ritus zes weken; in de Capitularia van Karel den Grooten spreekt men van veertig dagen.

Amulet. (Lat. *amuletum*, van *amoliri* = verwijderen of ook van het arabisch *hamala* = dragen.) Algemeen was (en is nog) bij onbeschaafde volken het gebruik om zich door zekere tastbare voorbehoedmiddelen te beschermen tegen booze geesten, tooverij, ziekten, ongevallen, enz. Bij de negers in Afrika spreekt men van *fetisch*, d. i. een levend of levenloos voorwerp, hetwelk een of andere geest tijdelijk tot woning kiest, zoodat men het voorwerp goddelijke eer bewijst en het tevens als voorbehoedmiddel tegen rampen aanwendt.

Bij de Romeinen had men *amuletten* of ook *talismans* genoemd (eveneens een Arabisch woord, maar eigenlijk ontleend aan het Gr. *telesma*, d. i. gewijd beeld, voorwerp). Als amuletten dienden vooral ringen, schijven, visschen, enz. met raadselachtige inschriften, die ziekten, enz. konden afweren. Zelfs nu nog worden

in Christelijke landen amuletten gebruikt, bijv. om soldaten kogelvrij te maken, om den invloed van hekserij af te weren, om een goede vischvangst te krijgen, enz. Figuurlijk zegt men nog wel: „Zijn aanbevelingsbrief was mij een talisman, die mij toegang tot de hoogste kringen verleende.”

Aeólusharp of windharp, bestaande uit een eenvoudige kist, waarover snaren gespannen zijn, die op dezelfde toonhoogte zijn gestemd. Aan den luchtstroom (wind) blootgesteld, beginnen deze snaren te klinken, 't zij zacht of sterk, al naar de kracht van den wind: eerst hoort men slechts ééne toon, doch weldra komen ook de zoogenaamde „boventonen” er bij (zie de geluidsleer) en hoort men dus accoorden. Reeds in de middeleeuwen komen de windharpen voor. Aeolus (Grieksch Aiolos) was de Lat. naam van den god des winds.

Aesculáap noemt men min of meer schertsend een geneesheer. Aesculapius (Gr. Asklepios) was de zoon van Apollo, die hem aan Chiron (zie „Sterrenbeelden”) ter opvoeding had gegeven. Deze wijdde hem in de geheimen der geneeskunde in, zoodat Aesculapius later veel zieken genas, zelfs dooden in het leven terugriep. Hierdoor leed het rijk van den god der onderwereld zooveel schade, dat hij zich bij Jupiter beklaagde. De beheerscher der goden velde toen met zijn geweldige bliksemschicht Aesculapius neer. Deze werd nu onder de goden opgenomen en overal werden tempels te zijner eere opgericht. Zieken riepen hem aan en herstelden brachten hem een haan als dankoffer. (Vandaar dat Socrates dan ook zeide, toen hij den giftbeker gedronken had: „Slacht een haan.”)

Hygieia, een dochter van Aesculaap, werd als de godin der gezondheid zelf vereerd. Vandaar ons woord *hygiënisch*.

Zoowel Aesculapius als Hygieia (spr. *hi-gi-ei-a*) hebben als symbool een slang, vermoedelijk als het dier, dat zijn huid afstroopt en zoo zich zelf verjongt. Bij Aesc. is de slang om een staf gekronkeld, terwijl Hygieia de slang boven een schaal houdt, waaruit zij haar voedsel heeft.

Agénda (Lat.: de te behandelen dingen). Aldus noemt men de „punten van behandeling” op de oproepingsbriefjes voor een vergadering. Bijv.: „De gemeenteraad zal 14 dezer vergaderen, tot het behandelen van de volgende agenda.” Zoo zegt men ook: „Dit punt werd van de agenda afgevoerd,” d.i. werd niet behandeld.

Ook noemt men Agenda's zulke kalenders, waarin men kan aantekenen, wat men op verschillende dagen moet doen.

Ahasvérus, de wandelende Jood. „Toen Jezus” — zoo luidt een verhaal — „door de straten van Jeruzalem zijn zwaar kruis naar Golgotha droeg, werd hij zeer moe onder den zwaren last. Om nu een wijl te rusten, wilde hij gaan zitten op een bank voor het huis van Ahasverus, een Jood uit den stam van Naphtali. Deze echter weigerde het hem, zeggende, dat hij aan een godloochenaar, een sabbathschender en een volksverleider geen rust gunde. Toen blikte de Heer hem aan met den toornenden blik eens rechters, en zeide: „Ahasverus, wijl gij den Zoon des menschen geen rust gunt, zoo zij ook u voortaan geen rust gegund; gij zult zwerven en dolen, totdat Ik wederkom.” Met deze woorden ging de Heer weer verder en men dwong een zekeren Simon van Cyrene het kruis te dragen.”

Sedert dat oogenblik begon Ahasverus, door wroeging aangegrepen, de aarde rond te dolen; telkens en telkens verlangde hij te sterven en zocht dan den dood: maar geen water verdrong hem, geen afgrond verslond hem, geen vulkaan verbrandde hem. Rusteloos moet hij zwerven, totdat hij Christen zal worden. De legende van Ahasverus schijnt eerst in de IVe eeuw n. C. te zijn ontstaan; volgens de Westersche legende zou de „Wandelende Jood” de portier zijn geweest van Pontius Pilatus, volgens de Oostersche een gewoon schoenmaker uit Jeruzalem.

Het geloof aan den wandelenden Jood is nog niet uitgestorven, dikwijls nog wil men hem gezien hebben. Sommigen houden Ahasverus voor een zinnebeeldige voorstelling van het Joodsche volk, dat tot straf voor Jezus' dood overal moet rondzwerven en allerlei vervolgingen moet ondergaan.

Albion is de dichtelijke naam voor Groot-Brittanje. Het woord komt reeds in de 6e eeuw vóór Chr. voor, en is van Keltischen oorsprong. De beteekenis is nog niet gevonden, al zou de naam, volgens de gewone voorstelling, afgeleid zijn van 't Lat. *albus* = wit; de Grieksche zeevaarders zouden nl. witte kalkrotsen hebben gezien.

Album (Lat. *albus*, waarvan *album* het onzijdig is). Aldus noemde men in 't oude Rome de witte muurvlakten, waarop allerlei bekendmakingen werden geschreven: regeeringsbesluiten, aankondigingen van schouwburgvoorstellingen enz. Later werd het woord in Duitschland (en vandaar uit in andere landen) gebezigd voor een boek met witte bladen.

Alchimie: de vroegere geheimzinnige kunst, die zich vooral bezig hield met het zoeken naar een middel (den steen der wijzen) om uit onedele metalen goud te maken. Oorspronkelijk was het een Grieksche kunst; het stamwoord is dan ook het Gr. *chumeia* = sap, daar aanvankelijk de kunst zich bezighield met het bereiden van geneesmiddelen uit plantensappen. Aan de beroemde Grieksche school te Alexandrië (Egypte) ontwikkelde zij zich verder en ging zij naar den steen der wijzen zoeken. Haar naam veranderde tevens in *chèmeia*, naar *Chèmia*, den naam, dien Egypte in het buitenland droeg. In Alexandrië leerden de Arabieren de kunst kennen en noemden haar *al-kimiya*, d. i. de Egyptische (kunst). Uit dit woord ontstond het bovengenoemde: alchimie. Allens verbond zich de alchimie met andere kunsten, als sterrenwielarij, tooverkunst, enz. en gaf toen aanleiding tot allerlei dwaasheden. De kunst raakte dan ook langzamerhand in minachting. Evenwel was haar streven niet geheel nutteloos geweest: zij werd de wegbereidster voor een nieuwe wetenschap, de chemie of scheikunde, die sedert de 17^e eeuw opkwam.

Alexandrijnen. Aldus noemt men in de dichtkunst de versregels van zes jamben (z. d. w.), die gewoonlijk een rust (*caesuur*) in het midden hebben, bijv.:

Ik zing | den on|dergang || van 't eer|ste wa|reldrond.

(Bilderdijk.)

Deze versmaat is van Franschen oorsprong en heeft zijn naam gekregen naar het gedicht over Alexander den Grooten, dat in 1180 in 't Fransch werd geschreven (hoewel deze maat reeds eerder was gebruikt). De lengte van de versregels geeft er iets statigs aan, en zoo werden en worden nog de alexandrijnen veel gebruikt voor meer verheven gedichten, zooals heldendichten. De regelmatige terugkeer van de rust in het midden is evenwel oorzaak, dat deze versmaat zoo licht eentonig wordt („Catsi-aansche dreun”), waarom vele dichters die rust dikwijls verleggen, als bijv. Da Costa.

Alibi (Lat. = ergens anders; klemtoon op *li*). In de rechtspleging spreekt men van „zijn *alibi* bewijzen”; dit beteekent, dat de aangeklaagde het bewijs levert, dat hij op het oogenblik, waarop de misdaad (bijv. een moord) plaats had, ergens anders was, zoodat daardoor zijn onschuld daghelder blijkt.

Allegorie (Gr. *allos* = anders, — *agoreuein* = spreken; klemtoon op *rie*) is een soort beeldspraak, waarbij abstracte zaken als deugd, moed, dapperheid, liefde, dood, gerechtigheid, lente, enz. als handelende, levende personen worden voorgesteld.

Bijv. de dood is allegorisch (zinnebeeldig) een oud man met een zeis; de gerechtigheid een vrouw met een blinddoek voor de oogen, terwijl zij in de eene hand een weegschaal, in de andere een zwaard houdt: de blinddoek drukt uit, dat de gerechtigheid zonder aanzien des persoons moet handelen, de weegschaal geeft te kennen, dat zij nauwgezet de schuld moet wegen: d. i. de zwaarte er van moet bepalen en het zwaard beteekent, dat zij over het leven kan beschikken. Ook is volgens sommige Ahasverus (zie aldaar) een allegorie.

Alliteratie (Lat. *ad* = aan, *littera* = letter) noemt men het beginnen van twee of meer beklemtoonde woorden met dezelfde letter, als *weer* en *wind*; *man* en *muis*; *lief* en *leed*; door *dik* en *dun*, enz. Er ligt iets aangenaams voor het gehoor in, evenals in het rijm.

Vandaar dat in de oud-Germaansche poëzie, toen het gewone rijm (eindrijm) nog niet was ingevoerd, de beklemtoonde woorden van een versregel zooveel doenlijk allitereerden.

Al werd sedert de 9e eeuw deze alliteratie (of stafrijm) door het eindrijm vervangen, toch maakten de dichters er nog vaak gebruik van; ja nog door onze dichters in 1880—1890 werd de alliteratie zelfs tot overdrijvens toe toegepast.

Alma mater (Lat. = de voedende moeder). De Latijnsche dichters vereerden sommige godinnen als Ceres (de godin van het graan), met den bijtitel *alma*, d. i. de voedende. Hieruit ontstond de gewoonte om de Universiteiten *alma mater* te noemen, als de moeder, die aan haar „zonen” (de studenten) geestelijk voedsel schenkt.

Alphabet, het A.B.C., aldus genoemd naar de beide eerste letters van 't Grieksche A.B.C., nl. *alpha* en *bèta*. De laatste letter heette *omega*, vandaar dat *Alpha* en *Omega* beteekent: het begin en het einde; bijv. in de Openbaring van Johannes I : 11; ook XXI : 6.

Amanuënsis (Lat. *ad* = bij, *manus* = de hand) noemt men den persoon, die bij het onderwijs in de natuurkunde aan universiteiten, enz. den professor helpt, handreiking doet, de werktuigen schoonhoudt, enz. — De naam bestond reeds bij de Romeinen; sedert keizer Augustus hielden voorname familiën slaven, die min of meer wetenschappelijke diensten moesten verrichten, o.a. brieven schrijven, boeken afschrijven, enz. Zulk een slaaf (soms was het ook een vrije) heette men *amanuensis*. (Bij de Grieken waren de *paedagogen* (z. d. w.) eveneens slaven.)

Amazonen. Een dame te paard noemt wel eens een amazone; ook een strijdlustige of krijgshaftige vrouw draagt dien naam, bijv. Kenau Hasselaar met haar 300 *Amazonen*.

Volgens de Grieksche sage leefde er een volk, dat enkel uit vrouwen bestond. Zij droegen den naam van Amazonen en woonden aan de kusten der Zwarte Zee. Voortdurend waren zij

in oorlog met de naburige volken en hebben verschillende steden in Klein-Azië verwoest. Zelfs kwamen zij uit wraak tegen de Grieken het belegerde Troje te hulp.

Nog in de Middeleeuwen was het geloof aan zulk een vrouwenstaat niet uitgestorven; ja zelfs in de nieuwere tijden, toen de studie der Ouden (Renaissance) weer opleefde, hielden velen nog de sage voor waarheid: de bedoelde krijgshaffige vrouwen moesten ergens in Afrika of Zuid-Amerika leven. Vandaar dat de Amazonenrivier naar deze vrouwelijke soldaten genoemd werd.

Ambrozijn (Gr. = *ambrosia*) was de geurende spijs der goden, terwijl de godendrank *nectar* heette. Vermoedelijk moet aan honing gedacht worden; temeer, daar omgekeerd de godenspijs soms nectar heet en de drank ambrozijn. Immers honing kan zoowel gegeten als gedronken (mede) worden.

Amende honorable (Fr.), oorspronkelijk een onteerende straf, iets als een in het openbaar gedane herroeping of boetedoening, door de oude Fransche wetgeving aan enkele misdadigers opgelegd. Daarna: de openlijke verontschuldiging, aangeboden door den belediger aan hem, die beledigd werd. Thans spreekt men nog van „amende honorable” doen, als men openlijk bekent iemand beledigd te hebben en daarvoor zijn verontschuldiging op de voor den beledigde meest eervolle wijze aanbiedt.

Amice (Lat.), de aanspraakvorm (vocatief of 5e naamval) van *amicus* = vriend. Vergelijk: *dominee*, vocatief (aanspreking) van *dominus* = heer.

Amphitheater (Gr. *amphi* = rond; *theatron* = schouwtooneel); aldus heette bij de Romeinen de ovaalvormige kampplaats, waarin worstelaars optraden of gevechten met wilde dieren werden gehouden. In het midden lag — door muren omgeven — de eigenlijke kampplaats (*aréna* geheeten), en daarom heen liepen trapsgewijze de rijen zitplaatsen omhoog, zoodat men over elkanders hoofden heen kon zien. Het beroemdste amphitheater was dat,

't welk door de keizers Vespasianus en Titus was gebouwd en den naam droeg van kolosseum; er zijn nog puinhoopen van over. — „Amphitheaters-gewijze” wil dus zeggen, min of meer trapsgewijze opstijgend, bijv. een landschap.

Anachronisme (Gr. *ana* = omgekeerd, *chronos* = tijd) is een vergrijp tegen de tijdrekening. Men plaatst nl. gebeurtenissen, toestanden enz. in een tijd, dat deze nog niet voorkwamen of konden voorkomen. Vooral bij dichters komt anachronisme vaak voor; zoo spreekt Vondel in zijn treurspel: „Gijsbrecht van Aemstel” van een Gijsbrecht, die eerst later leefde. Evenzoo vindt men in een tooneelstuk van Schiller, dat in de 17e eeuw speelt, reeds van een bliksemaffleider gesproken, en de humoristische dichter Von Scheffel laat — natuurlijk met opzet — om comisch te zijn, reeds een bewoner der Paalwoningen van een pijp tabak spreken.

Anagrám (Gr. *ana* = omgekeerd, *gramma* = letter) beteekent, dat de letters van een woord in een andere volgorde gelezen worden en een nieuw woord geven; bijv. het *leven* is van achteren beschouwd slechts een *nevel*. Zoo geeft het woord *obeliscen* (de obelisk in Egypte met hieroglyphen) *nec silebo*, d. w. z. *en ik zal niet zwijgen*. Uit de woorden: „Revolution française” maakte men: „La France veut son roi” = „Frankrijk wil zijn koning”, of ook: „Un Corse la finira, Veto!” = „een Corsicaan zal er een einde aan maken, Veto!” (Monsieur Veto, was de spotnaam voor den koning, daar deze het recht van veto gekregen had.) — Zoo maakte Cats in een schimpdicht op Joost van Vondelens uit diens naam: „Sotje vol van sonden”, wat zeker niet veel geestigheid verraadt. Vooral schrijvers maken voor het aannemen van een schuilnaam (pseudoniem) veel gebruik van anagrammen; bijv. Fabius neemt F. A. Buis; Joh. Been: Joh. Eben; Maesdorp: P. Rosmade, enz.

Anathéma (Gr. *anathema* = offer aan de goden). Met dit woord duiden de oude Grieken de offergeschenken voor de Goden aan. Later werd dit woord in het Grieksche oude Testament gebruikt

ter vertaling van het Hebreeuwsche *cherem*, dat „in den ban gedaan“ beteekende; bijv. in Lev. 27 : 28 lezen wij: „Al wat in den ban gedaan is, zal den Heere een heiligheid der heiligheden zijn”; m. a. w. al wat in den ban gedaan is, moet aan God geofferd worden; personen moesten sterven, steden met haar inwoners verwoest worden, terwijl vee, akkers en roerende goederen meestal aan de priesters kwamen. Later duiden de Joden met *cherem* een afsnijding van en een uitbanning uit de gemeente aan en deze beteekenis (dus *banvloek*) werd in de christelijke kerk overgenomen. De kerkelijke ban tegen ketters of overtreders der kerkelijke wetten eindigde dan ook met de woorden: „Anathema esto . . .” d. i. „in den ban zij gedaan . . .” (= vervloekt zij . . .). Ook zegt men wel eens van de zoo wisselvallige volksgunst: „Heden is het *Hosanna*, morgen *Anathema!*” Jezus werd n.l. voor Zijn dood te Jeruzalem onder het geroep: „Hosanna,” als koning ingehaald, doch spoedig klonk het: „Weg met Hem, kruist Hem!”

Angelus (Lat.: engel, eigenlijk: bode, gezant; klemtoon op *An*) noemt men het R.-K. gebed ter eere van de Menschwording van Christus, dat met het woord „Angelus” begint. Het bestaat uit drie verzen en achter elk vers een „Wees gegroet”; men bidt het 's morgens, 's middags en 's avonds. De drie tijden van het gebed worden door het luiden van de klok bekend gemaakt, waarom deze klok ook wel de Angelusklok of de beëlklok heet.

„Langzaam galnde 't getamp der beëlklok over de velden“.
(Van Beers.)

Antediluviaansch is letterlijk: wat vóór den zondvloed (diluvium) bestond, en bij overdracht: wat bijzonder ouderwetsch is, bijv. een antediluviaansche hoed.

Anthropologie (Gr. *anthropos* = mensch; *logos* = leer, beschrijving). Aldus noemt men de wetenschap, die zich met de studie van den mensch bezighoudt; zij onderzoekt de verschillende eigenaardigheden der rassen onderling (lichaamsbouw, kleur, haren,

schedel enz), de onderlinge verwantschap der rassen, de afstamming der menschen van vroegere rassen of stammen (de taal wijst hier vaak den weg), de verhouding van den mensch tot zijn omgeving (klimaat, dieren, planten) enz.

Antiek (van 't Lat. *antiquus* = oud). Onder de „Ouden” moet men hier verstaan de Grieken en Romeinen; bijv. de antieke kunst = de kunst der Ouden of de Grieksche en Romeinsche kunst; een antieke vaas = een vaas uit de oudheid. Ook zegt men wel schertsend: een antieke hoed, voor: een ouderwetsche hoed. — Afsleidingen zijn: *antiquiteiten* = oudheden; antiquaar = een kenner van of een handelaar in oudheden; ook een handelaar in oude boeken (nl. tweedehandsche boeken).

Apelles, een beroemd Grieksch schilder en geboren te Colophon in Lydië, was een leerling van Pamphilos te Sicyone, leefde in de tweede helft der IVe eeuw en muntte vooral uit in het maken van portretten. — Zijn portret van Alexander den Grooten moet bijzonder schoon en gelijkend geweest zijn. Deze vorst zeide dan ook, dat er slechts twee Alexanders waren, nl. de onoverwinnelijke (hij zelf) en de onnavolgbare (zijn portret van Apelles). — „Hij is nog geen Apelles”, wil dus zeggen: hij is nog geen kunstschilder van naam.

Apocrief (Gr. *apocryphos*; van *apo* = dat eene verwijdering van iets uitdrukt, en *kruptein* = verbergen) beteekent eigenlijk verdicht, twijfelachtig. 't Wordt hoofdzakelijk gebruikt in verband met die boeken van het Oude en van het Nieuwe Testament, wier authenticiteit niet voldoende is vastgesteld en dientengevolge niet als door God ingegeven worden aangenomen. Naast de gewone boeken in den Protestantschen bijbel (nl. het Oude Testament van Genesis tot Maleachi, en het N. T. van Mattheus tot de Openbaring van Johannes) bestaan nog andere bijbelboeken, waaraan Luther echter geen goddelijk gezag toekende; wel beveelt hij sommige ter lezing aan, maar wenscht ze niet als „Gods woord” beschouwd te zien. Van het O. T. behooren volgens deze zienswijze o. a.

tot de apocriefe boeken: de drie boeken der Makkabæën, het boek Judith, het boek Tobias, de spreuken van Jezus Sirach, enz. Tot de apocriefe boeken van het N. T. behooren enkele Evangeliën, eenige Handelingen der Apostelen, Openbaringen en Brieven.

Tegenwoordig noemt men apocrief ieder geschrift, waarvan dagteekening en schrijver onbekend zijn en wiens getuigenis bijgevolg van weinig of geen waarde is.

Apotheóse (Gr. *apo* = gevoerd tot, *theos* = God); aldus noemde men de opneming van een mensch in de rij der goden. Aan groote veldheeren (o. a. Alexander den Grooten) werd reeds tijdens hun leven goddelijke eer bewezen, terwijl dan na hun dood terstond de apotheose volgde. Ook bij de Romeinen was deze gewoonte in zwang.

Aan deze vergoding van menschen herinnert nog de tegenwoordige beteekenis van het woord; men verstaat er thans een huldiging van een of ander persoon onder, en wel bij een voorstelling in den schouwburg; „tot slot” — zoo luidt meestal de bekendmaking, — „een schitterende apotheose.” Tengevolge van zulk een apotheose ter eere van het 40-jarig koningschap van wijlen Willem III, waarbij Bengaalsch vuur was gebruikt, ging de groote schouwburg te Amsterdam in vlammen op.

April (Lat. *aprilis*, van *aperire* = openen). Vroeger „opende” de maand April het jaar en de aarde opent zich, als het ware, voor het opnemen der zonnestralen, die haar moeten verwarmen.

Aqua is de Lat. naam voor *water*, bijv. *aqua destillata*; *aqueduct* = waterleiding; *aquarel* = waterverfteekening; *aquarium* = glazen bakken voor waterplanten en -dieren; *Aquarius* = waterman (teeken van den dierenriem).

Arabésk (fr. *arabesque*): iets wat den Arabieren eigen is, wat in hun smaak valt, nl. een versiering of ornament op Arabische wijze, zooals vooral door de Mooren in Spanje werd gebruikt, en die zich door haar grillige vormen onderscheidt.

Arbiter heette bij de Romeinen een burger, aan wien de opperste rechter opdroeg in een of ander geschil uitspraak te doen, niet zoozeer gegrond op de strenge toepassing der strafwet, als wel overeenkomstig menschelijke gevoelens. Thans verstaat men er een scheidsrechter onder, die met goedvinden van beide partijen een uitspraak zal doen. *Arbitrage* noemt men dan de berechting van een geschil door arbiters. Door bijna alle beschaafde landen is gezamenlijk een „hof van arbitrage” ingesteld (gevestigd in 's-Gravenhage), om onderlinge geschillen op vredelievende wijze bij te leggen ter voorkoming van oorlog.

Arcadia was het middelste staatje van den Peloponnesus, bevolkt door herders en landbouwers. Terwijl andere staten door de zoogenaamde Dorische volksverhuizing nieuwe bewoners kregen, bleef Arcadia daarvan verschoond, zoodat het zijn alouden eenvoud ongerept bewaarde. Het gold dan ook bij de latere dichters als een type van een paradijs der onschuld en vroomheid. Zelfs in ons land verschenen vele beschrijvingen (in proza en poëzie) van landstreken, die aan dezen ouden Griekschen staat haar titel ontleenden, bijv.: de Batavische Arcadia (Holland), Zaanlandsche Arcadia, Dordsche Arcadia, enz.

Archimedes (omstreeks 287 v. Chr. te Syracuse geboren en 212 v. Chr. gestorven), was een der beroemdste meetkundigen der oudheid, die de wetenschap met verscheidene gewichtige stellingen vermeerderde; hij berekende de verhouding tusschen middellijn en cirkel, bepaalde de verhouding tusschen een bol en den omgeschreven cilinder, enz. Ook heeft hij de „wet van Archimedes” ontdekt, naar verhaald wordt op de volgende wijze. De koning Hiëro II van Syracuse had een kroon van zuiver goud bij een goudsmid besteld, doch deze had blijkbaar er veel zilver in gemengd. Nu verlangde Hiëro van Archimedes te weten, hoeveel zilver er in was. Wel was aan Arch. zoowel het S. G. van zilver als van goud bekend, doch de hoeveelheden zilver en goud in de kroon te berekenen kon hij aanvankelijk niet, daar hij den inhoud van zulk een samengesteld voorwerp als de kroon was,

niet kon bepalen. Vervuld met dit voor hem zoo gewichtig vraagstuk, nam hij op zeker den dag een bad in een kuip, die boordevol gevuld was; bij het instappen liep er water uit, juist zooveel als zijn lichaam verplaatste, en zoo vond Archimedes een eenvoudig middel om den inhoud ook van de kroon (en daardoor de bestanddeelen) te berekenen. Hij riep dan ook vol vuur uit: „Heureka!” (Gr. „ik heb het gevonden”) en ijde naar huis. Deze uitdrukking is spreekwoordelijk geworden; men gebruikt ze, als men ten langen leste de oplossing van een moeilijk vraagstuk vindt; ook leest men dit Gr. woord wel eens op villa's, terwijl de *heuristische* (zelfzoekende) methode er eveneens aan herinnert.

Toen de stad Syracuse door de Romeinen ingenomen werd, drong een vijandelijke soldaat Archimedes' huis binnen en vond hem op zijn zandtafel (het gebruik van zwarte schoolborden was nog niet bekend) bezig met het teekenen van meetkundige figuren. „Veeg mijn cirkels niet uit! (Noli turbare circulos meos!)” zou A. uitgeroepen hebben; maar de soldaat doorstak hem. Op zijn graf plaatste men een cylinder met een bol van denzelfden inhoud.

Asen noemde men de Noordsche goden o. a. Odin (Wodan; oppergod), Thor (= donder), Balder (zon), Tyr (oorlog) en Bragi (dichter). Hun woonplaats is Asgard, d. i. Asenhof.

Asmodé (of Asmodéus) is een booze geest, die in den Joodschen bijbel Aschmedaï, de vorst der duisternis heet, en in het boek Tobias o. a. zeven bruidegoms vermoordt. — Een Amsterdamsch satirisch weekblad heet ook zoo.

Astrologie (Gr. *astrologia*, van *astron* = ster en *logos* = verhandeling) is de uitheemsche naam voor sterrenwichelarij. Reeds de Ouden meenden, dat men uit den loop der sterren en den onderlingen stand der planeten gebeurtenissen kon voorspellen. Uit den stand der planeten werd een of andere conclusie (horoscoop) getrokken, terwijl aan elke planeet (waartoe ook de zon en de maan gerekend werden) bijzondere invloeden op gebeurtenissen of op het menschelijk leven werden toegekend.

De astrologie is in Mesopotamië ontstaan en ging vandaar over Egypte naar Griekenland en Italië. Nog in de middeleeuwen

stond de sterrenwichelarij zoo hoog in aanzien, dat zij in de 14e en 15e eeuw aan de hoogeschoolen te Bologna en Padua eigen leerstoelen bezat, terwijl de meeste vorsten een hof-astroloog aanstelden. Een der beroemdste sterrenwichelaars in de 16e eeuw was de Franschman Nostradamus. Zijn voorspellingen, die hij op rijm uitgaf, verwekten groot opzien. Hij ontving aanzienlijke geschenken van koning Hendrik II, wiens dood men later in zijn rijmen voorspeld meende te vinden, en Karel II benoemde hem tot lijfarts.

Evenwel begon — in Europa althans — het aanzien der astrologen te dalen en vond de sterrenwichelarij ten slotte geen geloof meer. Toch heeft zij — als de alchimie — haar goede zijde gehad: haar eeuwenlange opteekeningen van den stand der hemellichamen kwamen de nieuwe wetenschap, de *sterrenkunde* of *astronomie*, zeer te stade.

Athenaeum (Gr. *Athenaion* = tempel van Athene of Minerva; spr. atenéum) oorspronkelijk een te Rome, omstreeks 135 na Christus door keizer Adrianus opgerichte school ter bevordering van letterkundige en wetenschappelijke studiën (*ingenuae artes*). Onder Theodosius II waren er aan verbonden 3 redenaars, 10 grammatici, 5 dialectici, een wijsgeer en 2 rechtsgeleerden. Tegenwoordig: een inrichting voor hooger onderwijs, die iets lager staat dan een hoogeschool.

Athene (of Minerva) was de godin der wetenschap.

Athene, de hoofdstad van Attica, was eeuwen lang het brandpunt der Grieksche kunst en wetenschap. Vandaar dat men een academie-stad nog wel eens een Athene noemt, bijv. het Boheemsche Athene, zooals Staring de stad Praag noemt. Ons „Noordsch Athene” is de stad Groningen.

Athleet (Gr. *athletes* van *athlos* = strijd) noemt men iemand, die bijzonder fors gebouwd is en zich door buitengewone lichaamskracht onderscheidt. Oorspronkelijk was bij de Grieken *athletes* de naam voor de deelnemers aan een of anderen wedstrijd:

paardensport, gymnastische oefeningen, muziek, enz. enz. Dergelijke wedstrijden waren bij de Grieken zeer geliefd, ja vormden eigenlijk een deel van hun godsdienstige gebruiken; immers niet alleen bij nationale of plaatselijke feesten werden wedstrijden gehouden, maar ook ter eere van gesneuvelde helden en bij godsdienstige, plechtigheden. Daar deze wedstrijden langdurige oefeningen vorderden, maakten de atleten (dat zijn dus de mededingers) er hun beroep van, en zoo moesten de atleten bij de gymnastische wedstrijden wel een krachtigen lichaamsbouw bezitten. — Later noemde men dan ook atleten uitsluitend zulke personen, die in circussen enz. toeren volbrengen, waarbij buitengewone lichaamskracht vereischt wordt, zooals: gewichten heffen, zware lasten tillen, enz.

Atlas was volgens de Grieksche godenleer de drager des hemels; men ziet hem dan ook op afbeeldingen met groote inspanning den wereldbol torsend.¹⁾ (Volgens latere verhalen zou Atlas een koning geweest zijn, die zeer bedreven was in de sterrenkunde en den eersten wereldbol vervaardigde.) Tegenwoordig verstaat men onder atlas in de eerste plaats een boek met landkaarten, en wel naar het voorbeeld van Mercator (1595), die een verzameling van land- en sterrenkaarten uitgaf, op wier titelblad de gewone afbeelding van Atlas prijkte. Bij uitbreiding noemt men verder ook een boek met andere soorten afbeeldingen (dieren, planten, ontleedkundige figuren, enz.) een atlas.

Ook de bovenste halswervel heet atlas, daar hij het hoofd (als Atlas den wereldbol) draagt.

---

¹⁾ Hij stond aan het einde der wereld (straat van Gibraltar), waar hemel en aarde elkander naderden. In de buurt lag de fabelachtige tuin der Hesperiden (= dochters van den Nacht), die de gouden appelen moesten bewaken, het schoonste en kostbaarste wat de Grieken zich voorstelden. De ingang werd bewaakt door een draak. Een der 12 werken van Hercules (z. d. w.) was die gouden appelen te halen, hetgeen na het dooden van den draak gelukte. Op dezen tocht nam Hercules eenigen tijd den wereldbol over om Atlas te laten uitrusten. Toen later Perseus (z. d. w.) bij den tuin wilde uitrusten, weigerde Atlas dit en daarom liet Perseus hem door den aanblik van 't Medusahoofd (z. d. w.) tot het Atlas-gebergte versteen.

Attisch zout. „De spreker wist zijn rede met *Attisch zout* te kruiden,” leest men wel eens; men heeft dan onder „Attisch zout” fijne, geestige gezegden te verstaan. De naam is ontleend aan Attica, den Griekschen staat met de hoofdstad Athene. Deze stad was het brandpunt der Grieksche beschaving, kunst en wetenschap. Vooral waren de inwoners vermaard om hun geestige gezegden. Bijv.: Alcibiades, een beroemd held, verkocht eens een langgoed en prees het o. a. ook aan, omdat *de eigenaar van 't belendende perceel een eerlijk man was*. Zoo wees hij er op, dat men voor geen diefstal behoefde te vreezen, maar ook, hoe verdorven zijn tijdgenooten waren. — Ilicrates was door eigen verdiensten van een schoenlapperszoon tot een der eerste burgers van Athene opgeklimmen. Iemand van een oud en aanzienlijk geslacht kon dat niet verdragen en nijdig verweet hij I. diens nederige afkomst. Doch bedaard antwoordde deze: „De adel van mijn geslacht neemt met mij een aanvang, die van het uwe neemt in uw persoon een einde.”

Attribuut (Lat. *attributum* = wat aan iemand eigen of toegewezen is). Sommige goden, helden, apostelen, enz. worden steeds afgebeeld met een bepaald voorwerp, dat hen dus duidelijk van anderen onderscheidt; bijv. Minerva (de godin der wetenschap) met een uil; Neptunus (de zee-god) met een drietand; Petrus met een sleutel, enz. Deze voorwerpen heeten hun attributen. Geven deze attributen op aanschouwelijke wijze het wezen van meer afgetrokken (abstracte) begrippen aan, dan spreekt men van symbool (of zinnebeeld). Zoo is het symbool van den Mohammedaanschen godsdienst een halve maan (een „wassenaar”, om de toenemende kracht aan te duiden); het Christendom heeft tot symbool het kruis; de eeuwigheid is een slang, die zich in den staart bijt (d.i. dus een cirkel, waaraan geen begin of einde is), de tijd is een zandlooper, enz.

Aubade (Fr.: van *aube* = dageraad) oorspronkelijk een ochtendconcert gegeven voor de woning van iemand, dien men wil eeren. „Den jubilaris werd door het plaatselijk muziekkorps een *aubade*

gebracht," d.w.z. een ochtendbegroeting als een bewijs van hulde. Een *serenade* (*soir* = avond) heeft 's avonds plaats.

Augiasstal. Een toestand van verregaande verwaarloozing of bijna niet meer uit te roeien misbruiken noemt men wel eens een Augiasstal. — Augias was de zoon van den zonnegod en koning van den Griekschen staat Elis. Hij was zoo rijk, dat hij een kudde van 3000 ossen bezat. Dertig jaar lang was de reusachtige stal niet uitgemest en aan Hercules werd tegen vergoeding van 10 % der dieren de onuitvoerbare taak opgedragen dien stal te reinigen. Doch de beroemde held wist raad: hij liet twee rivieren door den stal stroomen en in korten tijd was het vuil verdwenen.

Augustus (Oogstmaand) heette bij de Romeinen oorspronkelijk Sextilis, d.i. de zesde maand, daar vroeger het jaar met Maart begon; vandaar September = de zevende maand, enz. Doch keizer Augustus, die in Sextilis veel geluk had gehad, gaf daarom deze maand zijn eigen naam.

Aula. Dit Lat. woord (bij de Grieken *aulè*) duidt tegenwoordig de zoogenaamde groote gehoorzaal van een academie aan, waarin allerlei plechtigheden, als redevoeringen, examens, enz. plaats hebben. Het woord heeft een geheele reeks van begrippen door-gemaakt. Oorspr. was het in de Gr. huizen de open verlichte ruimte, door verschillende vertrekken omgeven, het middelpunt dus van het woonhuis. Bij de Romeinen noemde men aula het open terrein vóór een aanzienlijk huis, waaromheen de stallen enz. lagen. Ook 't paleis der vorsten zoowel als hun hofhouding heette aula. Bij de eerste Christenen was het de naam voor den voorhof der kerken, later werd zoowel het schip als de geheele kerk aula geheeten, totdat eindelijk het woord zijn huidige beteekenis verkreeg.

Aureool (Lat. *aureola corona* = gouden kroon) beteekent oorspr. de *gouden krans*, dien schilders enz. vaak boven het hoofd van God en van de Heiligen plaatsen. Zie ook *Glorie*.

Authentiek (Gr.: *authentikos* = gewaarborgd, echt) noemt men in de letteren een geschrift of oorkonde, wanneer aan de echtheid geen twijfel kan bestaan; het tegengestelde is dus: verdund, vervalscht, ook ingeschoven. Zoo spreekt men van een levensbeschrijving „naar *authentieke* bronnen bewerkt”, bijv. naar brieven, een dagboek, enz. van den behandelde persoon.

Auto . . . (Gr. *autos* = zelf). Tal van vreemde woorden beginnen met *auto*, een Gr. woord, dat *zelf*, *eigen* beteekent; bijv.: *auto-didact* (Gr. *autos* = zelf, *didaskhein* = leeren, dus zelfgeleerde), d. w. z. iemand die zich zelf geleerd heeft door eigen inspanning, zonder hulp van een hoogeschool, enz.; *autograph* (Gr. *autos* = zelf, *graphein* = schrijven, dus *zelschrift*) = de handteekening van een beroemd persoon; sommige menschen verzamelen zulke autografen; *autocraat* (zelfheerscher; Gr. *autos* = zelf, *kratein* = heerschen, dus die zelf, alleen heerscht); *automaat* (*maomai* = bewegen, dus zelfbeweger) = een werktuig, dat zich zelf in werking stelt, bijv. een postzegel-automaat; ook heet *automaat* een nagemaakt mensch of dier, dat zich zelf beweegt; *automobile* = zelfbeweger.

Avicultúra (Lat. *avis* = vogel; *cultura* = fokkerij, kweekerij) is de naam van een vereeniging voor het opfokken van pluimvee, en het weekblad dezer vereeniging.

B.

Bacchus was bij de Romeinen de god van den wijn. Vandaar de uitdrukking: „hij offert aan Bacchus,” d. w. z. hij is een drinker. De feesten ter eere van B. heetten *Bacchanaliën* en kenmerkten zich door verregaande uitspattingen. Zodoende noemt men thans nog vaak woeste feestgelagen *bacchanaliën*.

Bajonet (Fransch: *baïonnette*) wordt waarschijnlijk genoemd naar de stad Bayonne, waar zij werd uitgevonden. (Gewoonlijk wordt het jaartal 1640 opgegeven, doch reeds uit de 16e eeuw is een

aanhaling (citaat) van „Bayonnettes de Bayonne” gevonden.) Dit stootwapen werd 't eerst in 't Fransche leger ingevoerd en maakte het mogelijk het geweer tevens als piek te gebruiken, zoodat dan ook langzamerhand de piekeniers uit het leger verdwenen.

Baldakijn (Fransch: *baldaquin* en dit van het Ital. *baldacchino*, eigenlijk een in Baldach of Bagdad vervaardigd goudlaken). Aldus noemt men het rijkversierde, kostbare dak (hemel) boven een troon, rustbed, altaar, preekstoel, beelden of andere voorwerpen, wien men bijzondere eer wil bewijzen. Het was reeds een oud oostersch gebruik, dat vorsten bij plechtige optochten onder een baldakijn liepen, welke aan vier stijlen door de grooten des lands gedragen werd. Nog heden ten dage is dit gebruik daar in zwang.

Bij de plechtige R.-Kath. optochten (processies) komt ook een baldakijn voor. Deze wordt n.l. door vier dragers vastgehouden boven den priester, die het Allerheiligste draagt.

Balie. „Hij is een sieraad der balie,” zegt men wel eens van een welbespraakt advocaat, waarmee men onder „balie” de orde der advocaten en procureurs verstaat.

Oorspronkelijk beteekende balie (Fr. *bail*) een omwalling, een omheining, een hekwerk: een afsluiting dus. (Vandaar: baliekluiver.) Zoo kreeg ook het hekwerk (ballustrade) in de rechtszaal den naam van balie. Bij verdere overdracht verstond men er ook de afgesloten ruimte zelf door (vgl. ons *tuin*) en ten slotte ook de daarin gezeten advocaten en procureurs. Zeer natuurlijk was nu ook de uitbreiding van het begrip tot: het ambt van advocaat-procureur zelf, bijv: de oudste zoon was voor de balie, de jongste voor den kansel (d. i. het predikambt) bestemd.

Balije van Utrecht. Naast de *Tempeliers* (z. d. w.) en de *Johanniterorde* (z. d. w.) ontstond tijdens de kruistochten in Jeruzalem een derde geestelijke orde en wel vooral ten behoeve van *Duitsche* pelgrims. Deze orde werd die der *Duitsche Ridders* genoemd en in 1191 door den Paus erkend. Zij stelde zich ten doel: verpleging der zieken en bekeering der heidenen en wel hoofdzakelijk in het

Duitsche Rijk (o. a. werden de heidensche Pruisen bekeerd). De orde verkreeg door den steun van de Pausen en vele vorsten groote bezittingen, zoowel in Europa als in Azië. Deze bezittingen werden oorspronkelijk in 12 provinciën verdeeld, die *balijen* genoemd werden¹⁾; één er van was (en is nog) Utrecht, volledig: *De Balije van Utrecht der Duitsche Orde*. Zij bezit verschillende goederen in ons land (n.l. te Dieren, Maasland, Tiel, Rhenen, Leiden, Schoten, Doesburg, Schelluinen, Middelburg en Schoonhoven), waarvan de inkomsten aan de leden der orde ten goede komen. Elk lid moet om toegelaten te kunnen worden minstens sedert 4 geslachten van adel zijn. Het Bestuur heet kapittel, het bestaat uit een Landcommandeur, den Coadjutor (tevens commandeur) en negen andere commandeurs, die elk één der bovengenoemde bezittingen hebben; ook zijn er nog twee Jonkheeren aan toegevoegd („kapittelridders”), die echter geen beslissende stem hebben. De andere leden heeten „ridders-expectanten” (± 18).

Ballade (Fransch: *ballade*, Ital.: *ballata* van *ballare* = dansen) was oorspronkelijk bij de Zuideuropeesche volken sedert de 11e eeuw de naam van een kort gedicht, bestaande uit eenige coupletten met een refrein (z. d. w.). De inhoud bestond meestal uit minneklachten en het lied werd ter begeleiding van den dans gezongen. Vooral in Frankrijk was ten tijde van Lodewijk XIV de ballade zeer geliefd. Uit het Fr. werd het woord in Engeland en Schotland overgenomen, maar duidde hier hoofdzakelijk een volkslied met een verhalenden (epischen) inhoud aan. In deze beteekenis werd het woord bij de Duitschers en ook bij ons ingeburgerd, vooral sedert Tollens, die verscheidene balladen dichtte of vertaalde. Ook de „Kennemer Balladen” van Hofdijk zijn bekend. Bilderdijk ge-

---

¹⁾ **Balije** (Middel-Latijn: *ballivus*; Fransch: *baille*, ons *baljuw*) beteekent oorspr. verpleger, voogd; daarna opziener, bestuurder. De opper-gouverneur van den kroonprins aan 't Byzantijsche hof heette *Bajulos*; de Venetiaansche consul en de gezant heetten eveneens *balio* of *bailo*. De 8 medeleden van 't kapittel der Johanniterorde heetten elk ook *ballivus* en deze naam werd later ook gegeven aan de provinciën zelf. In ons land sprak men van *balije*.

bruikte feitelijk ook deze dichtsoort, maar gaf er den naam van romance aan, hoewel deze meer lyrisch van aard is, d. w. z. meer de stemming der ziel weergeeft (z. d. w.).

Ballotage (Fr. *ballottage*). Zoo noemt men tegenwoordig in een vergadering de stemming met gesloten briefjes over personen of zaken, vooral over de benoeming van een nieuw lid. Oorspronkelijk geschiedde dit met kleine balletjes (in 't Fr. *ballottes*; vandaar de naam); een wit balletje beteekende vóór, een zwart balletje tegen. Nog vroeger lootte of stemde men met witte en gekleurde boonen, zelfs reeds bij de Grieken. Vandaar onze vroegere uitdrukking: *te boone gaan*, d. w. z. deelnemen aan de verkiezing van de stedelijke overheidspersonen.

Bandelier (Fr. *bandoulière*, en dit aan het Spaansche *bandolera*). Zoo noemde men den riem, dien de musketiers (de soldaten met een musket of geweer) dwars over den schouder droegen en waaraan aanvankelijk de kruismaatjes, later de patroontasch gedragen werden. Van lieverlede kreeg het woord ook de beteekenis van sjerp.

Bankroet (Fr. *banqueroute*, en dit uit het Ital. *banco-rotto* = gebroken bank). Wanneer oudtijds in Italië een wisselaar (bankier) zijn betalingen staakte, werd zijn bank of tafel stukgeslagen. Vandaar ook 't meer Nederlandsche: bankbreuk. Het bankroet-woorden noemde men in 't Ital. *fallire*; van hier ons: *failliet* en *faillissement*.

Barbaar (Gr. *barbaros*, Lat. *bárbarus*). De Grieken verdeelden de bewoners der wereld in twee deelen: in *Grieken* en in *barbaren* (d. i. vreemdelingen). Daar zij een hoogen trap van beschaving hadden bereikt, zagen zij laag neer op de vreemdelingen, en zoo kreeg barbaar de beteekenis van: onbeschaafd, ruw en wreed mensch.

Bard. Bij de oude Kelten (Galliërs) heette een zanger of dichter *bardus*. Hiervan maakte het Fransch *barde*, dat tegen het einde

der 18e eeuw door de Duitschers als bard werd overgenomen en van hen ook bij ons burgerrecht verkreeg. Uit misverstand noemde men ook de priester-zangers bij de oude Germanen barden. Het woord wordt in verheven stijl dan ook voor „dichter” gebruikt: „De gloed van vroegere barden.” „Verheft uw lied, gij vaderlandsche barden!”

Bargoensch noemt men de taal van dieven, vagebonden, enz., die voor oningewijden niet verstaanbaar is. De afleiding is niet met zekerheid vast te stellen.

Bariton is de mannenstem, die tusschen de bas (de laagste) en de tenor (de hoogste mannenstem) in staat. (In 't Gr. beteekende *barustonos*: zware toon.)

Bartjens. „Volgens de rekening van Bartje(n)s,” zegt men nog vaak als een herinnering aan den beroemden rekenmeester Willem Bartjens (1572—1633), wiens rekenboeken nog lang na zijn dood gebruikt werden. Vondel schreef zelfs een gedicht bij zijn portret.

Basiliek (Gr. *basilikos* = koninklijk) was oorspronkelijk een gebouw gelijkstaand met onze gerechtshoven of paleizen van Justitie. De oude basiliek bestond meestal uit een groote langwerpige zaal, aan een of aan de beide uiteinden op een halven cirkel uitlopend. Velen hadden alleen het middenschip, de grootste vertoonen, behalve dat middenschip, aan weerskanten een zijbeuk, die er door een rij kolommen van gescheiden is. In de halfronde ruimte zetelden de rechtbanken, terwijl de ruimten tusschen de kolommen werd ingenomen door de uitstallingen van kooplieden, door geldwisselaars, die er zaken deden, enz. Zij was, met andere woorden, een overdekte vergaderplaats.

De oude Christen-basilieken geven van die der Grieken en der Romeinen geen zuiver denkbeeld. De Christen-basiliek toch bestond uit een voorhof en een tweede gedeelte, dat van den voorhof was afgesloten. De boetelingen, die niet binnen de kerk mochten komen, bleven in dien voorhof, waarop de drie deuren der kerk uitkwamen, welke toegang gaven tot een der beuken. Aan het

eind van den middenbeuk stond, in het halfrond, de troon van den bisschop met aan weerszijden de banken voor de priesters; daarvoor het altaar en voor het altaar een van het middenschip afgescheiden ruimte voor het koor. De grootste basilieken zijn gebouwd in kruisvorm; daarin loopt vlak voor het halfrond een dwarsbeuk, die met het middenschip een kruis vormt.

Basilisk is een addersoort in 't noorden van Afrika, waarvan de Ouden geloofden, dat niet alleen de beet vergiftig was, maar ook, dat het dier door zijn adem, zelfs door zijn blik iemand kon dooden. (Basilikenblik.) — In de wapenkunde is de basilisk (als adellijk wapen dus) saamgesteld uit den kop, de borst en de pooten van een haan, de tong van een slang en de vleugels van een vleermuis.

Bazaar is het Perzische woord voor „marktplaats” en in vele Oosterse en Europeesche talen overgenomen. In het Oosten is een bazar een meestal overdekte marktplaats, waar allerlei waren te koop zijn. In Europa beteekent bazar meer een enkelen winkel, waar allerlei waren, vooral kinderspeelgoed, verkocht worden. Ook spreekt men wel van een weldadigheidsbazar, waarvoor de artikelen meestal geschonken en voor een weldadig doel verkocht worden.

Beëlzebub (Hebr.: *Baal-Sebub*) was de naam van den Baal (= plaatselijken afgod) van Ekron, één der 5 Filistijnsche steden en die ook door de Joden vereerd werd. In het Nieuwe Testament geldt de naam voor „opperste der duivelen” (Matth. 12 : 24). In sommige handschriften leest men Beëlzebul, waarschijnlijk daar men den naam niet durfde uitspreken.

Beloken Paschen is de Zondag na Paschen. Het woord *beloken* komt van beluiken = besluiten, en wordt aldus genoemd, daar dan in de R.-Kath. kerk de Paaschtijd gesloten wordt.

Beton (Fransch) noemt men een soort van mortel, bestaande uit brokken steen, kiezel, zand, kalk, enz., die fijngestampt en met

water tot een soort brei worden gemaakt. Men gebruikt het niet als verbindingsmiddel (zooals kalk of cement), maar om er bouw materiaal van te maken, bijv. fundamenten, vloeren, muren, pieren (betonblokken) enz.

Bijbel. Aldus wordt de H. Schrift genoemd naar het Gr. *biblion* = het boek bij uitnemendheid, welk woord zelf afgeleid is van *biblos* = papyrusschors, waarop in de oudheid werd geschreven. Vóór de IVe eeuw schijnt het woord *bible* (bijbel) niet te zijn gebruikt; de Joden noemden hunne heilige boeken *de Schriften*. Zoo was het ook bij ons vóór de Hervorming, toen men sprak van *die Schrifturen*; vandaar dat ook de titel van den Statenbijbel luidt: „Biblia, d. i. de gantsche H. Schrifturen.” Deze „Statenbijbel” wordt aldus genoemd, omdat hij „door last van de Hoog.-Mog. Heeren Staten-Generaal der Ver. Nederlanden en volgens het besluit van de Synode Nationaal, gehouden te Dordrecht in de jaren 1618 en 1619, uit de oorspronkelijke talen (nl. Hebreeuwsch en Grieksch) in onze Nederlandsche getrouwelijk overgezet” werd. Hetzelfde Gr. grondwoord vinden wij o.a. ook in *bibliotheek* = boeken-verzameling; *bibliographie* = boekenbeschrijving: lijst van uitgekomen boeken of opgave van de verschillende uitgaven, bijv. van Vondels werken; *bibliophil* = boekenliefhebber, enz.

Biograaf (van 't Gr. *bios* = leven, en *graphein* = schrijven), levensbeschrijver, bijv. Brandt is Vondels biograaf. Vergelijk nog: *biologie* = levensleer van dieren en planten; *bioscoop*, levenskijker, lichtbeelden, die leven, die dus het leven laten zien.

Blauw bloed. Van iemand, die van adel is, zegt men wel eens: „Hij heeft *blauw bloed*.” Het schijnt een vertaling van 't Spaansche *sangre azul*, dat in den tijd der Mooren in zwang kwam en waarmee men te kennen wilde geven, dat men geen Mooren of Joden onder zijn voorouders had, maar dat men van echten Spaanschen adel was. De West-Goten, waarvan de Spanjaarden afstammen, hadden nl. een blanke huid met blauw-doorschijnende aderen, in tegenstelling met de meer donkere Mooren.

Blijspel of *comédie* is een drama (z. d. w.), waarin een vroolijk voorval uit het dagelijksch leven wordt voorgesteld. Het wil doen lachen, doch moet geestig zijn, niet zouteloos of flauw. Het gispt al lachende de gebreken en dwaasheden van 't levende geslacht.

Bokkerijders heetten in het laatst der 18e eeuw de benden roovers, die de schrik van Zuid-Limburg waren. Zij werden zoo genoemd, daar zij, volgens het volksgeloof, op bokken door de lucht reden. In de Fluweelen grot van Valkenburg zag ik afbeeldingen van hun samenkomsten, waarbij aan een bok groote eer werd bewezen. Misschien is de bok de voorstelling van den duivel; ook in den Heksen-Sabbath op den Bloksberg in den Harz (elken 1^{en} Meinnacht) nam de duivel de gedaante van een bok aan en de heksen die van een geit.

Boycotten. In 1879 ontstond in Ierland, dat bijna geheel aan Engelsche grondbezitters behoort, een verbond onder de pachters, de Landliga geheeten. Zij verlangden, dat de grond aan het Iersche volk zou worden teruggegeven. Zeker kapitein James Boycott, rentmeester van een pachthoeve, weigerde standvastig tot de Liga toe te treden en aan haar besluiten omtrent het betalen der pacht-penningen gevolg te geven. Tot straf werd hij door een besluit der Liga stelselmatig van alle verkeer met de omgeving uitgesloten: niemand mocht meer met hem omgaan, met hem handel drijven of hem bij den oogst helpen. Boycott echter bracht onder bescherming van een soldatenmacht met vreemde arbeiders zijn oogst binnen, maar hield het toen toch voor geraten, de hoeve te verlaten. Deze maatschappelijke ban werd van toen af door de Liga ook op andere personen, die haar tegenwerkten, toegepast en naar genoemden kapitein *boycott* genoemd. Ook in andere talen ging dit woord over. Wordt bijv. een courant door een zekere partij *geboycott*, dan mogen de leden het blad niet meer lezen, of op eenige wijze steunen bijv. door verzending, colporteerden, adverteeren, enz.

Bragi (of *Braga*) was volgens de Noordsche godenleer de god der

dichtkunst. Hij wordt voorgesteld als een oud man met langen baard, een zinnebeeld van de rijke ervaring, waaruit een dichter moet putten. De runen (een soort letters), die op zijn tong ingesneden waren, zijn een symbool van zijn wijsheid en welsprekendheid. De oudst bekende Noordsche skalde of dichter draagt eveneens den naam van Bragi.

Brailleschrift. Zoo noemt men het schrift, dat door blinden geschreven en gelezen wordt. Het bestaat uit zes punten, in 3 rijen van 2 onder elkaar, dus $\therefore$. De eerste loodrechte rij van drie punten bijv. is een L, de twee bovenste een C, de 4 bovenste een G, de bovenste linkerpunt een A; zoo is $\therefore$ een p; $\therefore$ een v, enz. Ook voor cijfers, zinteekens, enz bestaan teekens (uit de zes punten genomen). Het blad papier wordt op een weke plaat gelegd en dan drukt men een metalen stift de punten voor elke letter in 't papier, zoodat de punten aan de keerzijde te voelen zijn.

Dit eenvoudige en toch vernuftig bedachte schrift draagt den naam van den Franschen blindenleeraar Louis Braille († 1852); het werd echter door hem slechts verbeterd; de eigenlijke uitvinder was zijn landgenoot Ch. Barbier.

Broeder Jonathan is de naam, dien men — in het enkelvoud — schertsenderwijze aan de bewoners der Vereenigde Staten (van N.-Amerika) geeft. Broeder Jonathan wordt in spot- of politieke prenten afgebeeld als een lang, vrij mager man met een langen sik en een hoogen hoed, waarvan het lint of de band de Amerikaansche vlag (n.l. sterren en strepen) voorstelt.

De oorsprong staat niet vast, meestal geeft men het volgende voorval als zoodanig op. Na afloop van een krijgsraad zou Washington, zinspelende op 1 Maccabaeën 10: 18 en 11: 30 uitgeroepen hebben: „Nu moeten wij Broeder Jonathan maar om raad vragen.” Hij bedoelde daarmee zijn vriend Jonathan Trumbull, gouverneur van Connecticut.

John Bull is de schertsende benaming voor het Engelsche volk. John Bull wordt afgebeeld als een stevig gebouwd man met min

of meer uitdagende houding; hij draagt een deftig gekleede jas met lange panden en een niet al te hooge „kachelpijp.”

Over den oorsprong is men het niet eens. Sommigen denken aan John Bull, den hoforganist, die in 1605 't Engelsche volkslied „God save the King” componeerde. Een politieke satire van Arbuthnot (1675—1735) draagt tot titel „History of John Bull”, terwijl vooral door het tooneelstuk van George Colmans (1805), dat „John Bull” heette, de naam populair is geworden.

C.

Cabaal (Fr. *Cabale*, Hebr. *Kaballah* = ontvangst, overlevering), oorspronkelijk Joodsche Theosophie, ontvangen door een rechtstreeksche ingeving van God aan Abraham, of volgens anderen aan Adam zonder verdere onderbreking meegedeeld aan de ingewijden. Bij uitbreiding van beteekenis duidde het later een geheim verbond aan, een geheime samenzwering, ter bereiking van misdadige doeleinden. Zoo is in de Engelsche geschiedenis vooral berucht het *Cabal*-ministerie, aldus genoemd naar de eerste letters van Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley en Lauderdale, die koning Karel II benoemde tot zijn geheimen Raad voor buitenlandsche zaken en die zich berucht maakten door hun politiek tegen het Parlement.

Cacographie (van 't Gr.: *kakos* = slecht, verkeerd, en *graphein* = schrijven). Aldus noemt men het schrijven met fouten tegen taal (spelling) en stijl, bijv.: „zijn brief was een ware cacographie.” Ook heet cacographie een verzameling van foutieve zinnen (meestal uit de werken van bekende schrijvers) ten dienste van het onderwijs, d. w. z. zij moeten door de leerlingen verbeterd worden, bijv. Heeres' C. uit Ned. schrijvers.

Calamiteuse polders heeten in Zeeland zulke polders, die de geldelijke hulp van Provincie of Staat niet kunnen missen; zij liggen n.l. vlak aan de zeeuwering en eischen zodoende grootere uitgaven voor de dijken, dan de daarachter gelegen polders. Calamiteus

beteekent letterlijk = ellendig, beklagenswaardig, van 't Lat. *calamitosus*.

Calvinisten, de volgelingen van Calvijn, in ons land ook Gereformeerden geheeten. Zij bezitten in Calvijns „*Institutio religionis Christianae*”, zooals die in 1559 omgewerkt is, een standaardwerk, waarin op meer wetenschappelijke wijze dan door Luther en zijn volgelingen een Protestantsche leer is gegrondvest.

In 1610 ontstond, zooals wij als bekend veronderstellen, een scheuring door het optreden der *Remonstranten*, waaronder sedert het einde der 18^e eeuw het rationalisme (zie noot bij Lutherschen) meer en meer veld won.

Ook in de Hervormde (Calvinistische) kerk ontstonden verschillende richtingen. Het rationalisme vond meer en meer aanhangers, zoodat de Calvinisten sedert het begin der 19^e eeuw vele lidmaten verloren. Op aanstichting van den Groninger hoogleraar Prof. Hofstede de Groot ontstond in 1834 de *Evangelische of Groningsche school*. De Groningers ontkenden de onfeilbaarheid van den bijbel, zonder evenwel de echtheid van de Nieuwtestamentische boeken in twijfel te trekken. De oppositie tegen deze meer en meer toenemende vrijzinnigheid gaf aanleiding, dat in het jaar 1835 een groot getal orthodoxen onder leiding van de predikanten De Cock en H. P. Scholte de kerk verlieten en de „*Christelijk Gereformeerde Kerk onder het Kruis in Nederland*” stichtten. Deze kerk (ook wel die der „Afgescheidenen” geheeten) opende in 1854 te Kampen een eigen theologische school.

Prof. Opzoomer te Utrecht riep een nieuwe, hoogst vrijzinnige richting op theologisch gebied in het leven, nl. die der *Modernen*, waarvan vooral de Leidsche professoren J. H. Scholten en A. Kuenen krachtige medestrijders waren. Deze richting verwierp elke beperking van 't recht der kritiek, zoowel op den bijbel als op de leerstellingen en geloofsbelijdenis.

Tusschen de „Groningers” en de „Modernen” eenerzijds en de „confessioneeelen” (strengere Calvinisten) anderzijds stonden de zoog. „gematigde Orthodoxen”, die zich van een scherp omschreven geloofsleer onthielden. De invloedrijkste richting in dezen

zin is de zoog. *Ethische*, van Prof. Chantepie de la Saussaye Sr. en prof. J. H. Gunning te Leiden, die hun geloofsleer aan den historischen persoon van Jezus Christus gebonden achten (d. w. z. zij namen Zijn bestaan aan), en wiens goddelijkheid zij erkenden.

De „Groninger school” verloor weldra haar grootsten invloed, hoewel zij in het bestuur der kerken nog steeds een belangrijk aandeel had. Uit haar ontwikkelde zich een nieuwe „*Evangelische richting*”, die spoedig vele aanhangers vond, o. a. in den hofprediker ds. C. E. van Koetsveld, schrijver van „de Pastorie van Mastland”.

In 1877 stichtten de gebroeders Hugenholtz de „Vrije Gemeente” te Amsterdam, die zich aan alle kerkelijk verband onttrok en meer op een zedelijken levenswandel dan op een geformuleerde geloofsbelijdenis lette. De streng-orthodoxen daarentegen gingen onder leiding van dr. A. Kuypers in 1880 over tot de stichting van een „Vrije Universiteit op Gereformeerden grondslag”, niet alleen om rechtzinnige predikanten op te leiden, maar vóór alles de geheele theologische wetenschap in streng-calvinistischen zin te hervormen (of herstellen). Tegelijkertijd protesteerden zij als „*Doleerenden*” (= klagenden) tegen de synodale hiërarchie (de synode liet volgens hen veel te gemakkelijk predikanten toe met het oog op de aloude geloofsbelijdenis), waarvan in 1886 een nieuwe afscheiding en de stichting van de „*Nederduitsch Gereformeerde Kerk*” het gevolg was (door het volk „*Doleerenden*” geheeten).

De „*Doleerenden*” en de „*Afgescheidenen*”, die niet veel in geloofsbelijdenis verschilden en beiden de toepassing der oude Calvinistische geloofsartikelen eischten, hebben zich in 1892 vereenigd onder den naam „*Gereformeerde Kerken*”. Eenige „*Doleerenden*”, die zich niet met deze samensmelting konden vereenigen, noemden hun gemeente voortaan „*Christelijke Gereformeerde Kerk*”.

Over de Mennonieten of Doopsgezinden, die de moderne richting volgen, zie „*Mennonieten*”.

Camarilla, verkleinwoord van het Spaansche *camara* = kamer, dus kamertje. Dezen naam gaf men vroeger in Spanje en later ook

in andere landen aan een soort hofkliek, die den regeerenden vorst onder haar invloed brengt ten nadeele van het algemeen belang.

Candidaat (Lat.: *candidatus* = in het wit gekleed). Wanneer bij de Romeinen iemand naar een staatsambt dong, kleeedde hij zich in een helderwit gewaad („toga candida”) en ging daarmee bij de kiezers rond om hun stemmen te verwerven. Vandaar dat wij iemand, die naar een ambt dingt of zich voor een examen opgeeft, nog altijd candidaat heeten. Een *candidaat-notaris* bijv. heeft wel het vereischte examen afgelegd, maar wacht nog op een plaats. Evenzoo is een candidaat tot den H. Dienst bevoegd om als predikant beroepen te worden.

Canon, uitspreken *Kánon*, (Gr. kanoon = regel, richtsnoer, maatstaf). Dit woord kan verschillende beteekenissen hebben. Zoo onder anderen: de regelen betreffende het geloof en de kerkelijke tucht: *De canons van het Vaticaansch concilie*; de *apostolische canons*, een verzameling van reglementen, dagteekenend uit de eerste eeuwen der kerk; de *boete-canons*, vaststellende de boetedoeningen, die vroeger werden opgelegd aan de zondaren om vergiffenis te krijgen.

Verder beteekent het woord: de officiële catalogus der door de R.-K. kerk erkende Heiligen; de catalogus der boeken uit de H. Schriftuur, die door de kerkelijke overheid worden beschouwd als zijnde door God ingegeven. De canon van de H. Schrift bestaat voor de Herv. kerk uit 2 deelen: de boeken van het Oude, en die van het Nieuwe Testament. Ook was oudtijds canon de lijst, waarop de namen ingeschreven werden van de geestelijken aan een bisschoppelijke kerk (cathedraal), die zich tot een gemeenschappelijk leven verbonden (*Canonici* = kanunniken; z. d. w.).

Verder beteekent canon in de kerktaal een besluit van een algemeene kerkvergadering, hetwelk als „regel” of wet geldt en waarvan het niet-opvolgen met den ban gestraft wordt. Ook is „canon” een voornaam gedeelte der H. Mis.

In de muziek is canon het zoog. „kettinggezag,” dat wij als bekend mogen onderstellen.

Cantate (Ital. *cantata*), oorspronkelijk een lyrisch werk, geschikt om op muziek te worden gezet (getoonzet), bestaande uit coupletten en recitatieven, is een zangstuk met verschillende onderdeelen, die afwisselend door verschillende stemmen of 't geheele koor gezongen worden. (Bekend is o. a. Van Alphens' Sterrenhemel.) Meestal wordt een cantate bij een plechtige feestelijkheid gezongen: kroningscantate, inwijdingscantate, priestercantate, enz.

Met hetzelfde woord staat in verband *cantor* = zanger. Oorspr. was dit de titel van den persoon, die les gaf aan het zangkoor in de R.-K. kerk, vooral aan de knapen. Thans heet in Duitschland een onderwijzer nog cantor, als hij tevens kerkelijke diensten moet verrichten. (Het Lat. *cantare* = zingen.)

Capitool (Lat. *capitolium*), de meest vermaarde van Rome's heuvelen, ook wel eens Tarpeïaansche *berg* genoemd. Op den Capitolijnschen heuvel stond de tempel van Jupiter (de beste en grootste der goden), beschermer van de stad; aan dien tempel waren verbonden de tempels van Minerva en van Juno. — *Het Capitool* noemt men den tempel en de burcht, die te Rome op den Capitolijnschen of Tarpeïaanschen berg gebouwd zijn. Dicht bij den Capitolijnschen berg bevond zich de zoogen. Tarpeïsche rots, waarvan staatsmisdadigers in de diepte werden geworpen. Op het Capitool vergaderde ook de Senaat (z. d. w.); vandaar dat het paleis, waarin het Congres der Vereenigde Staten van N.-Amerika te Washington zijn zittingen houdt, ook den naam van capitool draagt.

Een bekende Fransche zegswijze (door Mirabeau gebruikt) luidt: „Il est peu de distance de la roche tarpéienne au Capitole”, d. i.: Er ligt slechts een korte afstand tusschen de Tarpeïsche rots en het capitool, dus zelfs een senator kan ter dood gebracht worden, of: van de eer tot de schande is slechts één stap.

Capitulariën (Lat. *capitularia* van *capitulum*: hoofdstuk) noemde men de koninklijke besluiten, die door Karel den Grooten en zijn opvolgers tot in de IXe eeuw werden uitgevaardigd. Zij droegen dien naam, daar zij in hoofdstukken (capittels, van *capitulum*,

letterlijk: hoofdje) verdeeld waren. Een deel dezer capitulariën is bewaard gebleven en is van veel belang voor de kennis der toenmalige maatschappij.

Cardinaal of *Kardinaal* (Lat. *cardinalis* van *cardo* = deurgrendel), noemt men de zeventig prelaten, die èn de kiezers, èn de raadgevers èn de ministers zijn van den Paus. Het eerst werd die titel gedragen door enkele grootwaardigheidsbekleeders van keizer Honorius en van diens onmiddellijke opvolgers; tegen het eind der VIe eeuw werd hij gegeven aan enkele priesters en diakens der R.-K. Kerk, die een vaste betrekking bekleedden, en eerst in de VIII^{ste} eeuw werd hij ingevoerd aan het pauselijke hof, waar alleen de legaten (de afgevaardigden bij andere hoven) dien titel droegen. De eerstbekende was *Petrus*, een der drie pauselijke legaten bij het Concilie van Constantinopel in 879. Van lieverlede steeg hun aanzien zeer; zoo verkregen zij achtereenvolgens den voorrang boven de bisschoppen, den rooden hoed, den vorstelijken mantel en den titel van Eminentissimi. Het concilie te Bazel wilde hun getal tot 24 beperken, doch Sixtus V stelde op voorbeeld van de 70 Oudsten bij de Israëlieten het getal op 70 vast. Het collegie van cardinalen heeft sedert 1059 het recht van de Pauskeuze, benevens een adviseerende stem in alle gewichtige kerkelijke zaken, waarin de Paus beslist. Verder treden zij meer zelfstandig op in de zoogenaamde „congregatiën”, dat zijn als het ware commissiën uit het gezamenlijke college van cardinalen, elk met een bijzondere taak belast, bijv. de congregatie voor het onderzoek van ketterijen; de congregatie voor de bewerking van den index (= lijst van verboden boeken), de congregatie voor de missie (zending), enz.

De cardinalen worden benoemd door den Paus (natuurlijk als er een plaats in de 70 zetels is opengevallen), meestal Italianen. De benoeming wordt den kardinaal bekend gemaakt door de overreiking van den hoed.

Casino (Ital. = huisje). Zoo noemde men in Italië het huis, dat de lantedelen in het midden der stad bezaten, om van het gezellig

verkeer te genieten. Later huurden minder gegoede families van buiten gezamenlijk zulk een casino in de stad en hieruit ontstonden de gesloten casino-vereeningen, die men nog overal in Italië en ook in Duitschland vindt. — Ook noemt men casino de gemeenschappelijke restauratie (eethuis) voor ongehuwde officieren. Deze casino's, in Pruisen zelfs met steun der staatskas opgericht, bevatten ook bibliotheken, eet- en ontspanningszalen, enz.

Catacomben (Gr. *kata* = beneden; *kumbos* = holte, kelder) waren de onderaardsche gangen (verlaten steengroeven), die den eersten Christenen als gemeenschappelijke begraafplaats dienden. Men vindt ze o. a. in Alexandrië, Cyrene, op het eiland Melos, bij Syracuse, Napels en andere plaatsen in Zuid-Italië. De beroemdste catacomben zijn die van Rome. Deze bestaan uit een doolhof van gangen, uitgehouwen in den zachten tufsteen van den Campanischen heuvel. In de nauwe gangen (gemiddeld 8 dM. breed) zijn de grafplaatsen ter weerszijden naast en boven elkander gehouwen. Deze werden gesloten door een zerk of een terracotta-tegel, waarop men den naam van den overledene schreef, soms ook met allerlei symbolische figuren. Ook werden familiegraven in den vorm van grafkelders aangelegd, die met fresco's (z. d. w.), beeldhouwwerk, enz. versierd warden. Bovendien zijn er nog vele marmeren doodkisten (sarcophagen) met prachtig beeldhouwwerk te zien. — Sedert de 5^e eeuw hield het begraven in de catacomben op en werden zij tot in de 8ste eeuw alleen nog gebruikt voor godsdienstige plechtigheden.

Ook Parijs heeft catacomben, eveneens oude steengroeven. In 1786 werden de doodsbeenderen uit de verschillende kerkhoven gehaald en in de catacomben opgeborgen.

Men spreekt wel eens van de „catacomben van den St.-Pietersberg”, hoewel meer in overdrachtelijken zin.

Onder het (Caudijnsche) juk doorgaan, d. w. z. zich aan een zeer smadelijke vernedering moeten onderwerpen. In den 2^{en} Samnitischen oorlog leden de Romeinen bij de stad Caudium een volkomen nederlaag (321 v. C.). Onder de voorwaarden van overgave behoorde o. a., dat het geheele

leger als symbool van diepe vernedering onder het juk moest doorgaan. Zulk een juk bestond uit twee loodrecht geplaatste speren, die op minder dan een manshoogte waren verbonden door een horizontale speer.

Censuur (Lat. *censura* = berisping, critiek) beteekende oorspronkelijk het „Censorschap”, de waardigheid, het ambt van „Censor” bij de Romeinen. Er waren er twee; zij ontleenden hun naam aan het woord *Census* = *Cyns*, dien zij moesten regelen. Zij moesten n.l. alle 5 jaar het volk in verschillende klassen indeelen naar rang, stand en vermogen. Deze schatting of indeeling heette *census*. Na afloop der schatting werd een plechtig zuiveringsoffer opgedragen, *lustrum* geheeten, waarnaar ook wel het 5-jarig tijdvak zelf *lustrum* genoemd werd. (Thans spreekt men nog aan onze hoogeschoolen van de *lustrum*-feesten, die elke 5 jaar gehouden worden.) Bovendien moesten de censoren toezicht houden op het gedrag der burgers en hadden de bevoegdheid strenge straffen toe te passen: de *censuur*. Vandaar dat censuur in de kerktaal beteekent: de kerkelijke tucht en de daaruit voortvloeiende straffen. Ook wordt het woord toegepast op het toezicht, dat de staat of de kerk uitoefent op de voortbrengselen der drukpers; bijv. tijdens de Fransche inlijving werd hier de censuur toegepast.

Het woord *census* leeft bij ons nog voort in de beteekenis van belasting, bijv. de *census*-kiezers. Een verbastering van dit woord is *cijns* en ziet vooral op de belasting, die van onderworpen volken geheven wordt.

Centauren (Lat. *centaurus*, Gr. *kentauros*) waren in de Grieksche godenleer paardmensen, d. w. z. gedrochtelijke paarden, wier hals en kop uit een menschelijk bovenlijf bestond. Zij huisden in wilde bergstreken en waren zeer gevreesd, daar zij met rotsstenen en uitgerukte boomen wierpen en wild en woest zonder eenige wet voortleefden. De centaur Chiron stond in hoog aanzien bij de Goden. (Zie „Sterrenbeelden.”)

Cerberus (Gr. *Kerberos*) was de afschuwelijke hond, die den ingang van de onderwereld (den Hades, z. d. w.) bewaakte. Hij ging ieder

binnentredende vriendelijk kwispelstaartend tegemoet, maar wie weer terug wilde, werd door hem verslonden. Hij wordt meestal met drie koppen voorgesteld, soms ook met 50 of 100. Vondel noemt hem *Helhond*.

Chaos (Gr.: afgrond) noemden de Ouden de vormlooze, onmetelijke massa, waarin vóór de schepping der wereld alle hoofdstoffen ordeloos dooreen lagen. Figuurlijk gebruikt men chaos (in onze taal ook wel baaierd genoemd) voor een ordeloze massa, het toppunt van wanorde of verwarring: „Wat een *chaos* van vragen en verhalen en uitroepen!” „Een *chaotische* mengeling.“

Charibdis was volgens den Griekschen heldendichter Homerus een gevreesde draaikolk in een rots van „de westelijke zee”, die drie-maal daags den vloed met onweerstaanbaar geweld inzoog en daarna weer uitwierp. De schipper, die door dezen maalstroom gegrepen werd, was verloren, want zelfs Neptunus, de zeegod, kon hem niet meer redden. In een hol van de tegenovergelegen rots huisde *Scylla*, een zeshoofdig monster, dat menschen en dieren, die onder zijn bereik kwamen, verzwolg.

De latere dichters stellen *Scylla* voor met het bovenlijf van een vrouw, uit wier lichaam honden- of wolfshoofden groeiden, terwijl zij een of meer vischstaarten had.

Nog later meende men den maalstroom *Charybdis* in de straat van Messina te moeten plaatsen en *Scylla* aan de overzijde. Als spreekwoord is bekend geworden de versregel: „*Incidit in Scyllam qui vult vitare Charybdim*,” d. i.: „hij stort in Sc., die Ch. wil ontwijken,” m. a. w.: door het eene kwaad te willen ontwijken, vervalt men in een nog grooter kwaad.

Charon was volgens de Grieksche godenleer de veerman, die de afgestorvenen over den Acheron, den stroom der onderwereld, moest zetten. (Zie Hades.) Als veergeld kreeg hij een obolos ($\pm$ 6 ct), waarom men den overledene zulk een geldstuk in den mond gaf. Wie geen obolos bij zich had, moest aan den oever zoolang wachten, tot Charon hem uit medelijden overzette. (Ook

zij, die op de bovenwereld geen graf hadden gekregen, waren veroordeeld aan den oever van den Acheron als schimmen rond te dolen.)

Chauvinisme van *chauvin*, welken naam men gaf aan de oude soldaten van het eerste fransche Keizerrijk, die na den dood van Napoleon een overdreven eerbied bleven toonen èn voor zijnen persoon èn voor wat hij gedaan had. Daarom noemt men Chauvinisme een overdreven, verblinde vaderlandsliefde, die laag op andere volken neerziet en bij de minste aanleiding naar de wapens zou grijpen. Het woord is afgeleid van Chauvin, den naam van een jongen recruit, die in het blijspel „La cocarde tricolore” van de gebroeders Cogniard als hoofdpersoon optreedt en telkens in zijn refrainen (z. d. w.) er op roemt: „J’suis Français, j’suis Chauvin, J’tape sur le Bédouin.“ Het stuk werd in 1834 te Parijs met grooten bijval gespeeld. Nicolas Chauvin was een soldaat uit Napoleons tijd. Hij legde voor den keizer een kinderlijke bewondering aan den dag en door zijn vrijmoedige uitingen van patriotisme had hij in het leger een zekere vermaardheid verkregen. Hij was het type van den ouden Napoleonischen krijgsman, doch iets te overdreven in de diepe vereering voor zijn keizer. „Zeventin wonden, drie afgezette vingers, een gekneusd schouderblad, een wond aan het voorhoofd, een eeresabel, het roode lint en 200 frs. pensioen”, dat waren de zaken en deviezen, waardoor hij tot peet van het chauvinisme werd. Toen hij uitgediend had, keerde hij met pensioen naar zijn geboorteplaats Rochefort terug en kreeg nu eene rustige betrekking als portier bij de marine-prefectuur.

Gedurende het korte verblijf van den onttroonden keizer vóór zijn vertrek naar St. Helena te Rochefort, wilde Chauvin zijn post voor de kamerdeur, waarachter de groote Corsicaan sliep, niet verlaten en volgde hij hem overal in roerende aanhankelijkheid. Toen hij zijn einde voelde naderen, gaf hij den wensch te kennen, dat een oude Fransche vlag zijn lijkwaad zou zijn. Werkelijk is zijn stoffelijk overschot in de nationale vlag gewikkeld. Zijn naam is echter in beeldspraak en oude liedjes bewaard gebleven.

Chronogram (van 't Gr. *chronos* = tijd en *graphein* = schrijven) is een eenvoudige volzin, een versregel of ook wel een gedichtje, dat betrekking heeft op een of ander merkwaardig feit, en waarvan die letters, welke ook als „Romeinsche cijfers” gebruikt worden, samengeteld het jaartal van het feit geven. Men zegt er ook wel *tijdvers* tegen¹⁾.

Cicerone noemt men in Italië (en vooral te Rome en Napels) een gids; vandaar dat men ook bij ons wel sprekt van: „Mijn cicerone in den St.-Pietersberg.” Men ziet in het woord verwantschap met Cicero, den beroemden Romeinschen redenaar, om aldus te zinspelen op de woordenrijkheid der gidsen.

Civiele lijst. Hieronder verstaat men den post, die op de staatsbegrooting als een jaargeld aan den regeerenden vorst voor de kosten zijner hofhouding wordt toegekend. De naam is in Engeland ontstaan, waar de koning een zekere som ontving voor civiele (= burgerlijke, van 't Latijn *civis* = burger) doeleinden, n.l. voor zijn hofhouding enz, dus niet voor het leger. In ons land bedraagt die post f 1.600.000, in Engeland ruim 7 millioen gulden.

Classis. In de Herv. kerk zijn eenige nabijgelegen kerkelijke gemeenten vereenigd tot een *ring* met een ringbestuur; eenige ringen vormen een *classis*, met een classicaal bestuur. Bij het overlijden van een predikant blijft de weduwe nog één jaar lang in het genot van de jaarwedde en het bewonen der pastorie; de predikanten uit den *ring* vervullen om beurten den dienst in de kerk van den overledene. Het classicaal bestuur oefent toezicht uit op de onderhoorige kerkbesturen.

---

¹⁾ Op een poort van 1678 (Vrede van Nijmegen) in Hattem leest men:
't Geen D' oorLogh hler Wierp neer,
HerMaaCt 't Vreejaar Weer.

(W staat voor dubbel V, en J is I.)

En op de poort van 't slot te 's-Heerenberg (1679):

CoMes OsWaLDV's sibi et posteris ereXit, d. i. Graaf Oswald stichtte dit voor zich en zijn nageslacht.

Clerus (Gr. *klêros*) heette bij de Joden de Stam van Levi, wiens leden speciaal waren toegewijd aan den dienst des Heeren, en daarom het „deel”, de „erfenis” (*Klêros*) des Heeren genoemd werden. Reeds de apostel Petrus noemde de bedienaren van Christus' kerk *Klêrikoi* in 't Grieksch, *Clerici* in 't Latijn. Het woord *clericus* werd in onze taal overgenomen, maar eenigszins veranderd: men maakte er *clerus* van en het wordt zoowel gebruikt ter aanduiding van de Roomsche als van de niet-Roomsche geestelijkheid.

Code (van het Lat. *codex*, oorspronkelijk *caudex* = stam). De Romeinen schreven op met was bestreken plaatjes (wastafeltjes, zie „*Tabula rasa*”). Soms werden deze plaatjes bij wijze van onze leien in een houten lijst gevat en door een draad of riem aan elkander verbonden tot wat wij een „boek” zouden noemen, maar dat bij de Romeinen den naam droeg van *codex*. Verder noemde men ook *codex* een beschreven perkament, dat in vieren was gevouwen. (Als het werd opgerold, heette het „volumen“.) Een *codex* (meervoud: *codices*) was later bij de Romeinen de naam van een verzameling wetten; vandaar dat op Fransch voorbeeld een wetboek ook wel *code* genoemd wordt. Beroemd is de „*Code Napoleon*” (ook wel „*code civil* = burgerlijk wetboek geheeten), die voor 't eerst eenheid in de Fransche wetgeving bracht en o. a. ook bij ons grootendeels werd ingevoerd.

Ook is *code* een lijst van verkortingen voor het telegrafeeren onderling overeengekomen, ten einde kosten te besparen. Naar Oost-Indië kost bijv. een telegram pl. m. *f* 2.50 per woord. Nu heeft elke fabriek van beteekenis voor haar afnemers (in Indië of elders) een *code* vastgesteld; bijv. *oda* = zend mij een damesrijwiel; *odi* = zend mij een damesrijwiel met vrijwiel; *ola* = zend mij een heerenrijwiel; *oli* = zend mij een heerenrijwiel met vrijwiel, enz. enz. In ons land geeft het weekblad „*De Indische Mercur*” (Amsterdam) een *Mercurcode* uit, met tal van zulke aangenomen verkortingen.

Codex (meerv. *codices*; zie *Code*). Thans gebruikt men het woord *Codex* vooral in de beteekenis van een of ander belangrijk hand-

schrift, bijv.: *codex argenteus* (spr. uit: argentéé-us), d. i.: zilveren handschrift, het handschrift van Ulfilas (zie: *Indo-Germaansch*), dat met zilveren letters op purperkleurig perkament geschreven is en in de Universiteitsbibliotheek te Upsala berust. Vooral zijn eenige oude, en dus kostbare handschriften van den Bijbel als codices bekend; de drie beroemdste zijn:

1°. *Codex Vaticanus*, die op het Vaticaan (z. d. w.) berust; hij bestaat uit 700 bladen over 3 kolommen van 't fijnste perkament, omstreeks een voet in het vierkant, saamgebonden in boekvorm; hij dateert uit de 4^e eeuw en bevat bijna den geheelen bijbel.

2°. *Codex Sinaiticus* (in Petrograd berustende); hij werd in 1844 in een klooster aan den voet van den berg Sinai ontdekt en dateert eveneens uit de 4^e eeuw. Het N. Testament is compleet, het O. T. niet.

3°. *Codex Alexandrinus* (5^e eeuw), die te Londen berust; het bevat bijna 't geheele O. T. en grootendeels ook het N. T.

Ook noemt men *codex* in sommige landen een verzameling van wetten, bijv.: *Codex Theresianus* (= wetboek van Maria Theresia); *Code Napoleon* (zie *code* en *Palimpsest*).

Collatie-recht (Lat. *collatio*, van *collatum* = wat gegeven wordt).

In vele gemeenten, die vroeger ambachtsheerlijkheden waren, bezit de ambachtsheer nog steeds het collatierecht, d.w.z. hij heeft het recht den predikant te beroepen. Tegenwoordig wordt in den regel van dit recht geen gebruik meer gemaakt, althans in de mij bekende gemeenten beroept de gemeente den predikant en vraagt op dat beroep meer voor den vorm de goedkeuring van den ambachtsheer.

Collatie noemen de R.-K. een lichten maaltijd, die op geboden vastendagen een der twee hoofdmaaltijden mag vervangen.

Colossus, zie *Wereldwonderen*.

Commentaar (Lat. van *commentari* = iets overdenken, ontwerpen).

Bij de Romeinen noemde men commentarii de voorloopige aantekeningen (punten), om die later tot een samenhangend geheel

(opstel) uit te werken. Inzonderheid waren commentarii de korte aantekeningen van de verschillende regeeringspersonen, over hetgeen zij in hun ambt opmerkten. Ook de aantekeningen, die de professoren voor hun voordrachten maakten, heetten commentaren, en hieruit ontwikkelde zich de hedendaagsche beteekenis: „verklarende aantekeningen”; bijv. commentaren op Vondels Lucifer. — Ook zegt men wel eens van een of ander, dat duidelijk genoeg is: „commentaar overbodig!” (Men bedoelt dan: het beleedigende, het dwaze springt duidelijk genoeg in het oog.)

Concordaat (Lat. *concordatus* = wat overeenstemt). Aldus noemt men de overeenkomst tusschen den Pauselijken stoel en een wereldlijke regeering, waarbij de onderlinge verhouding tusschen kerk en staat nader wordt geregeld. Spreekt men echter van „Het Concordaat”, dan wordt daarmee steeds bedoeld het concordaat, dat in 1801 tusschen Frankrijk en den Paus tot stand kwam.

Conrector (Lat. *cum* = mede; *rector* = bestuurder) is de onderdirecteur van een gymnasium, die zoo noodig den rector vervangt.

Contradictio in terminis (Lat.: tegenspraak in de benamingen; *contra* = tegen; *dicere* = zeggen). Aldus noemt men uitdrukkingen, die feitelijk een tegenstrijdigheid bevatten; bijv., een *tam wildzwijn*; een *gouden oorijzer*, enz.

Contramine (verbastering van het Fr. *contremine*). „Hij is altijd in de *contramine*”, hoort men wel eens, waarmee dan bedoeld wordt: „hij wil altijd het tegengestelde, hij wil je altijd dwarsboomen.” — De uitdrukking is aan het krijgswezen ontleend. Bij het beleg van een vesting graaft de vijand mijnen *naar* de vesting heen, om een muur, een poort, enz. in de lucht te laten vliegen. De belegerden zoeken dit te beletten, door het aanleggen van een tegenmijn, een *contramine*.

Contrôle (Fr.; letterlijk: *contre-rôle* = tegen-rol), beteekent opzicht, toezicht. Oorspronkelijk had het woord betrekking op geldzaken;

de persoon, met het toezicht belast, hield een contra-rol, een tegen-boek, d.w.z. maakte eveneens aantekeningen, om zoo te kunnen nagaan, of de cijfers klopten. Later kreeg contrôle de ruimere beteekenis van toezicht, bijv. op min of meer verantwoordelijke personen, op koopwaren, enz.

Coöperatief (van 't Lat.: *cum* = mede, samen, en *operari* = werken). Sommige vereenigingen richten bijv. een onderlingen kruidenierswinkel op; de leden hebben daardoor 1° contrôle op de hoedanigheid van de gekochte waar en 2° is deze goedkooper, daar de winst onder de leden wordt verdeeld. Zulk een winkel nu heet coöperatief. Zoo bestaan ook coöperatieve boterfabrieken, d.w.z. de veehouders uit een bepaalde streek richten onderling een zuivelfabriek op, om zoodoende voor hun melk den hoogst mogelijke prijs te ontvangen.

Corpus is het Lat. woord voor lichaam, bij uitbreiding ook voor voorwerp; o. a. *corpus delicti* = voorwerp der misdaad, bijv. het mes, waarmee de moord werd gepleegd; *corpus juris*: het voorwerp, nl. boek, der wetten; aldus heette het beroemd geworden wetboek der Romeinen; het was een verzameling van wetten, die in opdracht van keizer Justinianus (omstreeks 530) door 16 rechtsgeleerden werd bijeengebracht.

Corso beteekent in het Italiaansch een wandelplaats. Het Corso te Rome is een van de grootste. Later gaf men aan het woord een beteekenis, die vrijwel overeenkomt met het Hollandsche „optocht”; vandaar bloemen-corso = optocht van met bloemen versierde voertuigen.

Croesus of *Cresus* was de laatste koning van Lydië in Klein-Azië (555 j. v. C.). Door de opbrengst der goudmijnen zoowel als door de belastingen, die de onderworpen volken hem opbrachten, verwierf hij zooveel schatten, dat zijn rijkdom spreekwoordelijk werd. „Zoo rijk als Croesus.“ — Volgens het gewone verhaal kwam de Grieksche wijsgeer Solon hem eens opzoeken.

Croesus toonde hem vol trots zijn schatten en vraagde hem, of hij — Croesus — niet de gelukkigste der stervelingen mocht heeten. Doch Solon antwoordde, dat niemand vóór zijn dood gelukkig kon genoemd worden, daar alle geluk onbestendig is. Spoedig daarop trok Cyrus, koning der Perzen, Lydië binnen, veroverde het land en bracht Croesus op den brandstapel. Thans herinnerde de ongelukkige vorst zich de woorden van den Grieksch-wijsgeer en riep: „O Solon! o Solon!” Cyrus ontbood nu Croesus bij zich en vraagde naar de beteekenis dier woorden. Croesus deelde hem die mede en ontving het leven en de vrijheid.

Crypta (Gr. *kruptos* = verborgen). Oorspronkelijk een plaats onder den grond, waarin de eerste Christenen hun godsdienstoefeningen hielden en hun dooden begroeven. Toen zij later hun godsdienst in het openbaar mochten belijden, werden boven die crypten, als zijnde de graven der martelaren, kerken gebouwd. Waar dergelijke crypten niet bestonden, werden zij bij het bouwen der kerk uitgegraven en dienden dan vaak als begraafplaats voor bisschoppen en andere aanzienlijke grootwaardigheidsbekleeders. Daarom noemde men in de eerste christenkerken de onderaardsche ruimte onder het altaar, die het graf van een martelaar bevatte, ook crypta. Later (in de 11e en 15e eeuw) werden deze ruimten vergroot en geheel als onderaardsche kapel (= kerkje) ingericht. Soms bevatten zij het graf van een bisschop of een ander voor naam geestelijke. Ook in enkele oude kerken hier te lande zijn crypta's ontdekt, bijv. te Maastricht, Deventer, Geertruidenberg, enz.

Custos (Lat. *custos* = wachter, hoeder) noemde men in de oude christelijke kerk den persoon, die het kruis in bewaring had (*custos crucis*); de *custos martyrum* had het opzicht over de reliquieën der martelaren en de *custos sepulcrorum* was belast met het toezicht op de graven der Heiligen. — Later noemde men custos ook den bewaarder der kerk, uit welk woord ons *koster* ontstond. Tegenwoordig worden ook de opzichters van een bibliotheek of museum custos genoemd.

Cyclopen (Gr. *kuklos* = kring; *oops* = oog; letterlijk: rondoogen), waren volgens de myth. reuzen met maar één oog, in 't midden van 't voorhoofd, die voor Zeus de bliksenschichten smeedden. De Romeinen plaatsten ze als knechts van Vulcanus in den Etna, waar zij beroemd smeedwerk vervaardigden. Volgens Strabo was er nog een derde soort cyclopen, die in Griekenland rondom enkele steden reusachtige bouwwerken uit onbehouwen steenen opstapelden, die z.g. „cyclopische muren”. Vandaar dat „cyclopisch” synoniem is geworden met reusachtig; ruw, maar sterk.

Cyklus (Gr. *kuklos* = kring). In de Letterkunde spreekt men vaak van een *cyclus van gedichten*, d.w.z. de gedichten vormen wel op zich zelf een eenheid, maar hebben toch een onderling verband.

Hetzelfde woord vindt men in: *Cycladen of Kykladen* (de Grieksche eilanden in een kring gelegen), *cycloon* (kringstormen bij de Antillen); *bicycle* (tweewielige fiets).

Cynisch (Lat. *cynicus*; Gr. *kunikos* = honds, van 't Gr. kuon = hond) beteekent: koud, schaamteloos, zonder menschelijk gevoel. Het woord is afgeleid van de zoogenaamde *Hondsche wijsgeeren* of de leerlingen van Antisthenes, die op zijn beurt een leerling was van Socrates. Had de laatste geleerd, dat deugd alleen het doel van 't menschelijk leven moet zijn en de eenige voorwaarde om gelukkig te wezen, Antisthenes overdreef de toepassing dier leer en meende, dat deugd is: het afstand doen van alle genietingen en het dooden van alle begeerten en aandoeningen. Hij kleepte zich als een bedelaar en leefde in de diepste armoede. Hij onderwees zijn leerlingen op een openbare wandelplaats te Athene, de *Cynosarges* geheeten, een woord, dat „vette Hond” schijnt te beteekenen. Naar dien naam werden zij *Hondsche* (Cynische) wijsgeeren genoemd en maakten zich gehaat door hun onbeschaamd optreden. Het zelfst. nw. is *cynicus*.

Czaar of Tsaar was de titel van den Keizer aller Russen. Het woord is afgeleid van *Caesar* (ons „keizer”), die de eerste keizer van Rome werd. Bij de Germanen was deze *Caesar de keizer*, die

hen onderwierp; bij de Rom. was de titel *Imperator*. Zoo hebben de Hongaren voor koning een woord dat op *Carolus* gelijk, naar Karel den Grooten, die hen tuchtigde. De keizerin heette *Czarina*, de troonopvolger *Czarewitsj* (letterlijk: zoon van den Czaar).

D.

Dáctylus (Gr. *dáktulos* = wijsvinger) is de versmaat van een zware lettergreep, gevolgd door twee lichte: — — —, bijv. *wandelen*, evenals de wijsvinger 1 groot en 2 kleine leden telt. Verzen in dactylen hebben iets luchtigs en heeten dan ook wel trippelmaat, bijv.:

Klare, wat heeft er uw hartje verlept,
Dat het verdrietjens in vroolijkheid schept?
(HOOFT.)

Komen eerst de twee lichte, dan heet de versmaat *anapest*, dus: — — —, bijv.:

Kan het zijn, dat de lier, | die sinds lang | niet meer ruisch|te,
Die sinds lang tot geen harten in dichtmuziek sprak,
Weer opeens van verrukking en hemellust bruijste
En in stroomende galmen het stilzwijgen brak?
(DA COSTA.)

Daemonen (Gr. *Daimoon* = God, Genius). Bij de Grieken noemde men oorspronkelijk de onsterfelijke wezens daemonen. Later verstond men er onder de beschermgeesten, die elke mensch bij zijn geboorte kreeg. Nog later beschouwde men de geesten der afgestorvenen als daemonen.

Bij de Romeinen stelt Varro de daemonen tusschen de goden en de menschen; zij oefenen invloed op het lot der laatsten uit zoowel ten goede als ten kwade.

Bij de Joden heetten de goede geesten Engelen, de slechtgezinde: daemonen of duivelen. Deze laatste beteekenis is thans algemeen geworden. Evenals Jehova zeven aartsengelen om Zijn troon heeft, zoo bezit ook de Satan, de beheerscher van 't daemonenrijk, zeven aartsduivelen. Ten tijde van Jezus geloofde het Joodsche volk,

dat tallooze daemonen de menschen op allerlei wijze plaagden, ja hun ziel en lichaam in bezit namen. (Bezetenen.) Het uitbannen dezer booze geesten noemde men exorciseeren.

Daltonisme (of kleurenblindheid). Er zijn menschen, die niet in staat zijn kleuren waar te nemen of juist van elkander te onderscheiden. *Totaal* (= algeheel) is de kleurenblindheid, wanneer de betreffende persoon de verschillende kleuren niet kan onderscheiden en alles slechts in dezelfde schakeering ziet (grijs). *Partiëel* (= gedeeltelijk) is de kleurenblindheid, als het gezicht slechts voor een of meer kleuren blind is. Het meest komt de rood-groene-blindheid voor: rood en groen worden met elkander verwisseld en voor grijs, geel of bruin aangezien. Nadat in 1777 het eerst door Huddart op dit verschijnsel was gewezen, werd de kleurenblindheid door den Engelschen scheikundige *Dalton*, die zelf roodblind was, beschreven, en naar hem wordt de kleurenblindheid ook Daltonisme genoemd. De Zweed Holmgren vestigde de algemeene aandacht op de gevaren, die door kleurenblindheid kunnen ontstaan, wanneer kleurenblinden bij de spoorwegen of op schepen dienst doen, daar zij de veiligheidssignalen niet kunnen onderscheiden. Hij deed nadere onderzoekingen en kwam tot de slotsom, dat op 1000 mannen 30 aan kleurenblindheid lijden, tegen slechts 3 vrouwen (op de 1000).

Damasceeren (Damascener klingen). In de stad Damascus bestond reeds vroeg de kunst om het staal door een bijzondere wijze van bewerking zeer hard en toch buigzaam te maken. Een Damascener kling dringt dan ook dieper door dan andere dolken en kan zelfs gebruikt worden tot het afhakken van spijkers, zonder dat de snede er onder lijdt. Vandaar dat een echte Damascener kling groote waarde had. De bedoelde kunst verspreidde zich ook naar andere streken en sedert de 15e eeuw ook naar Europa.

Dámocles. (Het zwaard van —). Damocles was een hoveling van Dionysius, tyran of vorst van Syracuse. Cicero verhaalt van hem het volgende. Damocles prees eens zijn gebieders gelukkig

om de pracht en weelde, die den vorst omringden. Hierop liet Dionysius zijn hoveling in een koninklijk gewaad kleeden, en hem naar de eetzaal geleiden, waar een weelderige disch hem wachtte en tal van pages hem zouden bedienen. Nauwelijks echter had de opgetogen hoveling zich neergezet, of zijn oog viel op het scherpe zwaard, dat Dionysius aan een paardenhaar boven Damocles had laten hangen, als een symbool van de gevaren, die een vorst bedreigen. Ontzet smeekte Damocles zijn plaats weer te mogen ontruimen. — Sedert spreekt men van *het zwaard van Damocles*, als men een dreigend gevaar wil aanduiden.

Danaïden. (Het vat der —). Volgens de Grieksche sage had koning Danaos 50 dochters, de Danaïden geheeten. Zij brachten op zijn aandrang al haar bruidegoms in één nacht om het leven. Tot straf werden zij veroordeeld in de onderwereld een bodemloos vat te vullen. Vandaar dat men vergeefsche moeite doen vergelijkt met het vat der Danaïden vullen. (Zie ook „Sisyphus.”)

Dauphin was vroeger de titel van den troonopvolger in Frankrijk (bij ons: Kroonprins, in Engeland: „Prins van Wales”, in Spanje: „Infant”, in Rusland: Czarewitsch). De koning schonk hem tevens als gift de provincie Dauphiné.¹⁾

Op last van Lodewijk XIV werden de Grieksche en Romeinsche klassieken (voornamelijk dichters en schrijvers) in 60 deelen uitgegeven, met weglating van alle aanstootelijke zinsneden, en wel „*in usum Delphini*”, d. i. ten gebruike van den Dauphin. Vandaar dat op uitgaven, waarin veel is weggelaten, die uitdrukking (in usum D.) nog wel wordt toegepast.

---

¹⁾ Deze provincie was oudtijds in verschillende graafschappen verdeeld. Een der graven, nl. van 't graafschap Albon († 1149) nam het eerst den naam Dauphin (Dallinus) aan, niet omdat hij een dolfin in zijn wapen voerde, maar naar een daar algemeen geliefden voornaam, die van lieverlede nu een graventitel werd. Toen een zijner opvolgers ook een ander graafschap Vien veroverde, noemden zij zich voortaan Dauphin van Viennois, en maakten zich weldra ook van de andere graafschappen, d. w. z., van de latere provincie Dauphiné, meester. In 1349 kocht de koning het land en schonk het aan den kroonprins, die daardoor „Dauphin“ werd.

Decánus of deken. Een decanus (Gr. *deka* = 10) was bij de Romeinen een aanvoerder van 10 soldaten. In de kerktaal beteekende het woord eerst een overste over 10 monniken, doch kreeg later een uitgebreider beteekenis, zoodat het nu de titel van een geestelijke is, die in rang boven een pastoor staat. Eenige parochiën vormen een dekenaat. — Aan de academie verstaat men onder Decanus het hoofd van elke faculteit (zie dit woord).

Décharge (Fr., beteekent letterlijk: ontlading, ontlasting, en bij uitbreiding: ontlasting van schuld). Getuigen à *décharge* zijn zulke getuigen, die ten voordeele van den beschuldigde getuigen, dus tot ontlasting zijner schuld.

De penningmeester eener vereeniging wordt „gedéchargeerd,” beteekent: zijn rekening en verantwoording is in orde bevonden en wordt hij dus van verdere verantwoordelijkheid „ontlast”, ontheven.

Delineávit of korthedshalve del. (Lat. = hij heeft geteekend). Dit woord staat op etsen en teekeningen onder of naast den naam van den teekenaar. *Del. ad vivam* = geteekend naar het leven. (Zie ook Pinx.)

Delirium noemt men den toestand, waarin de gewone werking der hersenen door ziekelijke aandoeningen gestoord is. De lijders ijlen, zien zich door allerlei monsters omringd of slaan tot woestheid over. Het *delirium tremens* (d.i. het trillende, bevende dil.) of *dronkemans-waanzin* kenmerkt zich, naast de genoemde verschijnselen, vooral door beving der ledematen.

Democratie. Onder het woord *dêmos* verstonden de Grieken het volk als staatsburgers, in tegenstelling met *ethnos*, dat is het volk als aardbewoners, dus dat door afstamming één geheel vormt. Het tweede lid van 't woord democratie is afgeleid van *kratos*: d.i. heerschappij, macht. Democratie wil dus zeggen: volksheerschappij; het was de regeeringsvorm van Athene, terwijl in Sparta de aristocratie de macht had, d.w.z. de aanzienlijken. *Demagoog*

is volks-leider (*agein* = leiden; *ago*: ik leid). *Ethnographie* is volken-beschrijving.

De *profundis* (Lat.) zijn de beginwoorden van Psalm 130: „Uit de diepte van ellende”; het is de gewone R.-K. treurpsalm bij begrafenissen. (Bij de R.-K. als Psalm 129 bekend.)

Despoot, van 't Grieksche *despotês*, d.i. heer. Ten tijde van het Oostersch Romeinsch keizerrijk was het de titel, die aan de zoons, de broeders en de schoonzons van den keizer toegekend werd. Sedert de 13e eeuw kwamen enkele deelen van het Rijk onder een afzonderlijk bestuurder, die eveneens despoot heette. Daar zij zich spoedig als onbeperkt heerscher deden kennen, kreeg het woord despoot weldra de beteekenis van eigendunkelijk gebieders, dwingeland.

Deus ex máchina (Lat.: God uit de machine). Bij de Grieken en de Romeinen had men treurspelen, waarin de ontkenning langs menschelijken weg niet meer mogelijk scheen. In zulk een geval daalde een god uit de tooneelmachine neer om de gewenschte ontkenning te brengen: de „*deux ex machina*.” Als bijv. in een treurspel van Euripides Menelaus (zie Twistappel) voor zijn vertrek naar Troje zijn dochter Iphigenia te Aulis moet opofferen, verschijnt nl. op 't kritieke oogenblik een der godinnen, die het onschuldige meisje wegvoert. Zie ook Vondel's „Leeuwendalers.” Ook thans noemt men aldus in onze hedendaagsche tooneelstukken een onverwacht optredend persoon, die aan een verwarden toestand plotseling een einde maakt — meestal echter op vrij gezochte wijze.

Dies irae (Lat.: dag der wrake; spr. *di-es*) heet naar de beginwoorden het Latijnsche kerkgezag op het Laatste Oordeel. Het neemt om zijn groote zeggingskracht en de verheven gedachten een voorname plaats onder de kerkgezangen in. Het wordt als zoog. „*Sequentia*” vóór het Evangelie van de lijkmis (zie „*Requiem*”) gezongen. — De woorden zijn waarschijnlijk afkomstig van den Franciscaner monnik Thomas van Celano (13e eeuw).

Dies natalis (Lat.: dag der geboorte). In de studententaal beteekent het de stichtingsdag der Hoogeschool, meestal verkort tot *dies* (spr. *di-es*); elk jaar wordt deze dag feestelijk gevierd en om de 5 jaar bijzonder luisterrijk (zie „Lustrum”). Zoo kreeg *Port-Natal* dien naam, daar de haven op Kerstmis ontdekt werd.

Dilettant (Ital. *dilettante* = die in iets genoegens scheidt) noemt men iemand, die de kunst (muziek, schilderen, enz.) beoefent, zonder er zijn beroep van te maken, maar ook zonder een geschoolde opleiding er in te ontvangen. Men kan dus van de kunst van een dilettant niet het hoogste verwachten. Ook iemand die uitsluitend uit liefhebberij een vak of een beroep uitoefent, noemt men tegenwoordig een „dilettant.”

Dissenters (Engelsch; van 't Lat. *dissentire* = *verschillen* van zin, meening of gevoelen). Aldus heeten in Engeland alle Protestanten, die niet tot de Staatskerk behooren, als Presbyters, (z. d. w.), Independenten, Methodisten, Baptisten, enz. Zij werden in 1689 toegelaten (geduld of getolereerd) en in 1829 kregen zij burgerlijke gelijkstelling met de leden der Staatskerk. (Deze heet ook de Anglicaansche, d.i. Engelsche kerk; ook wordt zij de Episcopale geheeten, daar de Staatskerk, hoewel Protestant, nog Bisschoppen heeft. Episcopus = bisschop.)

Divan (Turksch: *Diouan*, dat dezelfde beteekenis heeft). Bij de Perzen was divan het register met de namen der soldaten; later de plaats of 't gebouw waar deze rollen bewaard werden. Vervolgens ging de naam over op den huidige Geheime Raad van den Sultan en de vergadering daarvan. De zitbanken langs de wanden der vergaderzaal noemt men ook divans. Zij onderscheiden zich van onze gewone sofa's en canapé's, doordat zij noch arm-, noch rugleuningen hebben.

Dividend (Lat.: *dividendum* = wat te verdeelen is) noemt men de winst, die een of andere maatschappij of onderneming oplevert en onder de aandeelhouders wordt verdeeld. Is bijv. het maat-

schappelijk kapitaal (de som der aandelen) 500.000 gld. en is er in het vereenigingsjaar bijv. 12000 gld. zuivere winst behaald, dan kan er 4 % dividend worden uitgekeerd. In voorspoedige jaren wordt evenwel vaak een gedeelte bewaard voor een mager jaar. (Reserve = bewaring.)

Doctor (Dr., Lat.: leeraar), is de titel van hem of haar, die aan een Hoogeschool of in een der 5 faculteiten eener Universiteit is gepromoveerd. (Er zijn 4 hoogeschoolen: de Technische — te Delft; de Landbouw — te Wageningen; de Veeartsenijkundige — te Utrecht en de Handels — te Rotterdam.) Het recht tot promotie wordt verkregen na gunstig afgelegd doctoraal examen. De promovendus (d. i. degene, die promoveeren wil) moet bij private promotie voor de hoogleeraren der betrokken faculteit, bij publieke promotie voor den Senaat der universiteit een proefschrift over een onderwerp naar eigen keuze schrijven, gevolgd door minstens 6 „stellingen”, die hij verdedigen moet. („Stellingen” zijn wetenschappelijke beweringen of ook uitkomsten van eigen onderzoek.)

Meermalen, vooral bij gewichtige feesten (zie *Dies*) verheft een universiteit een of ander persoon, die zich op wetenschappelijk gebied verdienstelijk heeft gemaakt, *honoris causa*, d. i. eersholve tot doctor.

Om tot een hoogeschool of een universiteit te worden toegelaten, moet men in 't bezit zijn van 't einddiploma gymnasium of diploma staatsexamen; bezit men einddiploma A, dan kan men alleen studeeren en promoveeren: in rechtsgeleerdheid, in letteren en wijsbegeerte, of in godgeleerdheid; met diploma B in rechtsgeleerdheid, in wis-en natuurkunde of in geneeskunde. Bezit men einddiploma eener H. B. S. met 5-jarigen cursus, dan kan men studeeren en promoveeren aan de vier Hoogeschoolen of aan de Universiteit in geneeskunde of in wis- en natuurkunde.

Wie in de rechten gepromoveerd was, heette vroeger *Mr.* of *doctor juris*; thans alleen dit laatste; „meester in de rechten” is nu ieder, die voor het doctoraal examen geslaagd is (dus nog niet is gepromoveerd).

Dolmen (Keltisch: *Daul* = tafel; *men* = steen). Alzoo noemt men

ook vaak hunnebedden, vooral als dit voornamelijk uit één grooten steen bestaat, bijv. de Dolmin aan de Vuursche. Het waren blijkens de opgravingen de grafsteden van de vorsten en hun familieleden. Zij moeten reeds vóór de komst der Kelten en Germanen zijn opgericht; omstreeks 1200 v. C. in Drente.

Dom van het Ital. *duomo*, dat zelf van het Latijn *domus* komt en *huis* beteekent. *Dom* noemde men in Italië enkele kathedrale kerken, waarboven zich een *dom*, een soort ronde toren verhief; later werd de naam eveneens gegeven aan kerken en gebouwen, die in het buitenland werden gebouwd in den vorm der oude Italiaansche domkerken. Zoo heeft men in Parijs den Dom der Invaliden, dien van het Panthéon enz. Zoo is een der laatste doms de Dom van Keulen. Toegepast op kerkgebouwen, beteekent het woord Dom: het huis bij uitnemendheid.

Don (Spaansch) en *dom* (Portugeesch) is een hoog-adellijke titel, afgeleid van 't Lat. *dominus* = heer.

Dominikanen of Predikheeren (zie Kloosterorden).

Donar was de voornaamste god der Germanen, bij de Noren Thor geheeten. Hij is in de eerste plaats de dondergod en voert als zoodanig een hamer (Mjólnir, d.i. verpletteraar geheeten). Met dezen hamer slingert hij zijn bliksems. Daar het onweer regen brengt, is hij tevens de god der vruchtbaarheid en als dondergod is hij ook de god van 't vuur, dat bij onze verre voorouders een levensvraag was. Met zijn hamer zegende de priester het huwelijk in, zooals nu nog de notaris met een hamer den koop sluit. Roode of rosachtige dieren, wier kleur dus aan 't vuur doet denken, waren hem geheiligd (ooievaar, eekhoorn, vos en roodborstje), terwijl de bokken ook onder zijn bescherming stonden: hij reed nl. op een bokkenwagen over de wolken; het ratelen der raderen veroorzaakte den donder. Hem was de Donderdag gewijd.

Don Quichot. In 1547 werd in Spanje een dichter geboren, n.l. Cervantes, wiens ridderroman Don Quichot wereldberoemd is ge-

worden. Het eerste deel verscheen in 1605 te Madrid en droeg tot titel: „El ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha,” d.i. de geestige jonker Don Quichot de la Mancha. (Later werd de titel uitgebreid tot: Leven en daden van den geestigen jonker enz.). De inhoud is, zeer verkort weergegeven, aldus. Een landjonker uit Mancha, vol Kastiljaansch eergevoel, is door het lezen van de toenmalige veelgeliefde ridderromans¹⁾ zoo in geestdrift voor den riddertijd ontstoken, dat hij besluit zelf een dolend ridder te worden. Hij is zoozeer vervuld met de tooverwereld zijner romans, dat hij de werkelijkheid er door vergeet: hij wil als zijn ridders van voorheen de verdrukten beschermen en wraak nemen op de verdrukkers. Om zich als een oud ridder uit de dossen zoekt hij alle oude wapenen, die hij vinden kan, bijeen, en krijgt daardoor een zeer zonderlinge, ja belachelijke uitrusting. („De ridder der droevige figuur,” zooals hij ook heet.) Uit de boeren kiest hij zich een schildknaap, die hem op zijn tochten zal vergezellen, nl. Sancho Panza, goedwillig, lichtgeloovig en zeer eenvoudig, maar een groote vraat en leugenaar, zelfzuchtig en lomp, doch in alles zijn heer getrouw. Hoewel Sancho meermalen het dwaze van hun bedrijf inziet, bewaart hij steeds zijn goede luim en is vol grappen. Zoo verlaten ridder en schildknaap het dorp, en in de verhitte verbeelding van D. Q. rijzen overal allerlei gevaren op. Molens ziet hij voor reuzen aan, die hij bevecht, herbergen houdt hij voor kasteelen, galeislaven voor mishandelde ridders. Natuurlijk onder vinden zij overal schimp en smaad.

Zoo is Don Q., „de ridder der droevige figuur,” spreekwoordelijk geworden voor iemand, die zich door zijn grootspraak en dwaze daden belachelijk maakt, evenals zijn „vechten tegen windmolens” een kenschetsende uitdrukking is geworden voor dwazen ijver.

Dorado (Spaansch) noemde men in Europa den vorst van een land ergens in Zuid-Amerika, dat rijk aan goud en edelsteen moest zijn. De vorst droeg een gewaad, met stofgoud bedekt, en heette

---

¹⁾ Zij bevatten de meest fantastische verhalen van vroegere dolende ridders, die op allerlei avonturen uitgingen.

daarom *el dorado* d.i. de vergulde. Later werd de naam op het land toegepast. Nog langen tijd bleef men aan het bestaan van dit goudland gelooven, en velen gingen het zoeken, zelfs nog in 1780, doch van toen af werd Dorado naar het rijk der verbeelding verwezen.

Figuurlijk beteekent Dorado thans een heerlijk, gelukkig oord, een paradijs.

(Men kan niet zeggen *een* El Dorado, wel een Dorado, immers *El* is het Spaansche lidwoord van bepaaldheid.)

Drama. (Gr.) In de epische poëzie (zie Epos) draagt de dichter zijn „verhalende” poëzie zelf voor; laat hij echter de handelende personen zelf optreden en spreken, zelf zóó handelen, alsof alles voor onze oogen geschiedt, dan ontstaat een *drama* of handeling. („Dramatische” bewerking der leerstof in de school is dus: de kinderen als ’t ware zelf laten optreden.) De samenspraak heet *dialog* (= twee-woord); spreekt echter een handelend persoon alleen tot zich zelf (om zijn gedachten te vertolken, ten einde den toeschouwer met de drijfveeren zijner handeling bekend te maken), dan noemt men dat een *monoloog* (= alleen-woord). Het drama verdeelt men in: 1°. *blijspel* of comédie, 2°. *treurspel* of tragedie en 3°. *tooneelspel* (zie die woorden). Het gebruik wil echter, dat men in het dagelijksch leven onder *drama* meestal een treurspel, een treurig voorval (het drama te . . .) verstaat; *dramatisch* is dan: indroevig, hoogst aandoenlijk.

Druïden heetten bij de Keltische volken in Gallië en Britannië de priesters. Ten tijde van Caesar vormden zij in Gallië een gesloten stand of kaste, die met den adel het volk bestuurde en vrij was van krijgsdienst en belasting. Zij beoefenden de wetenschappen (geneeskunde, sterrenkunde, schrijfkunst, enz.) en gaven den zonen der edelen onderwijs. Keizer Claudius verbood den godsdienst der druïden, te meer daar er vaak menschenoffers werden gebracht.

Dulcinéa de Tobosa, was de naam van Don Quichots geliefde, een plompe boerendeern. Later schertsenderwijze voor een beminde in ’t algemeen gebruikt.

Duodécimo (van 't Lat. *duodecim* = 12). Een vel of blad drukpapier in 2^{en} gevouwen (4 blz.) noemt men *jolioformaat* (*jolium* = blad), het grootste formaat, dat gebruikt wordt. Vouwt men het blad in vieren, zoodat er 8 blz. komen, dan heet het formaat *kwarto* (4°); meestal vouwt men het vel in achten en heet het dan *octavo* (8°); er zijn dan 16 blz., zoodat op blz. 17 het 2e, op blz. 33 het 3e, op blz. 49 het 4e vel begint; in den rechter benedenhoek staat gewoonlijk het cijfer 2, 3, 4 enz., in den linker benedenhoek staat meestal de verkorte titel; beide dienen om bij het inbinden vergissingen te voorkomen. Nu had men vroeger en ook nu nog uitgaven, waarbij een vel in twaalfen was gevouwen; dit formaat heet *duodecimo* (12°). Daar dit formaat zeer klein is, spreekt men bijv. van duodecimo-staatjes in Duitschland.

E.

Edda (Noordsch: poëzie, en niet: grootmoeder, zooals gewoonlijk vertaald wordt). In de Oud-IJslandsche letterkunde dragen twee werken den naam van Edda, en wel de „jongere Edda” (proza), en de „oudere Edda” (poëzie). De eerste werd omstreeks 1225 geschreven door zekeren Snorre Sturlasons en handelt over dichtvormen en de godenleer; het diende als een soort handboek voor aankomende skalden (dichters). Het boek is zeer belangrijk voor de kennis der oude Noordsche taal en godenleer.

De oudere Edda, verkeerdelijk aan zekeren Saemund toegeschreven, bestaat uit 30 liederen, die Noordsche en Germaansche heldensagen bezingen en dus eveneens van veel belang zijn; het oudste lied dagteekent uit de 9e eeuw, het jongste uit de 12e eeuw; zij zijn alle door IJslanders gedicht en omstreeks 1240 verzameld. Deze verzameling heet óók Edda, daar men haar voor de bron van de jongere Edda hield.

Egoïsme (Lat. *ego* = ik) is zelfzucht, eigenbaat, het streven om zich zelf het meest te bevoordeelen, vaak met minachting van de rechten van anderen. Tegenstelling: altruïsme.

Eiffeltoren. Deze ijzeren toren werd ter gelegenheid van de Parijsche wereldtentoonstelling (1889) door den Franschen ingenieur Eiffel gebouwd. De hoogte bedraagt 300 M. en overtreft verre alle andere torens. Zijn gewicht beloopt 9 mill. K.G.; de kosten bedroegen 6½ mill. francs.

Elegie (Gr. *elegeia* van *elegos* = klacht) is een klaag- of treurdicht, bijv. Borgers: *Ode aan den Rijn*; Ledegancks: *Bij het graf mijner moeder*; Poots: *Op den dood van mijn dochtertje*, enz.

Sint-Elmusvuur (*Elmus* in plaats van *Erasmus*, dat zelf een verbastering is van *Erasmus*, is de naam van een heilige, dien de Middeleeuwsche Zeevaarders aanriepen, wanneer een storm opstak). Aldus noemt men de electriche vlammetjes, die zich aan hooge spitsen vertoonen, vooral aan de masten der schepen of aan bliksemafleiders. Zij ontstaan door de uitstroomende electriciteit onder den invloed (influentie) van electricch geladen wolken. Reeds de Grieken kenden dit verschijnsel en noemden het Castor en Pollux (zie „Sterrenbeelden”), de beide broeders, die als schutpatronen der schippers golden; het Sint-Elmusvuur was hun dus een goed voorteeken.

Elysium of Elyzeesche velden. Volgens Homerus — hoewel hij het slechts op één plaats vermeldt — was Elysium een gelukzalig oord aan den westelijken rand der aarde gelegen, waarheen groote helden gebracht werden zonder den dood te sterven en waar zij onder de heerschappij van Rhadamanthus een gelukzalig leven leidden. Later ontstond bij de Grieken het geloof, dat na het overlijden een doodengericht werd gehouden: de braven werden gebracht naar Elysium, dat thans in de onderwereld gedacht werd, terwijl de boozen naar den donkeren Tartaros werden verwezen (zie Hades).

Te Parijs is het Elysée het lustslot, dat in 1718 door den koning gebouwd werd en sedert 1871 de woning van den President is. De Elyzeesche velden (*les Champs Elysées*) noemt men het wandelpark, dat in 1610 door Maria de Medici werd aangelegd.

Elsevier of **Elzevier** is een onzer meest beroemde drukkerijen geworden; de fraaie uitgaven waren tot ver in het buitenland gezocht. Zij werden meestal gedrukt met een lettersoort, die men nog Elsevier heet. De drukkerij werd in Leiden door Lodewijk Elzevier in 1592 geopend; een kleinzoon vestigde zich in Amsterdam (1637).

Enakskind. Oorspronkelijk Enakieten, een volksstam ten zuiden van het land Kanaän. Zij bezaten drie versterkte plaatsen: Hebron, Dabir en Anab. Zij werden overwonnen en teruggedrongen door de Hebreërs en zochten een heenkomen bij de Philistijnen te Gaza, Gath en Aschod. Zij worden ons afgeschilderd als mannen van reusachtige grootte en sterkte, waarom men nog heden ten dage een bijzonder grooten en sterken man vaak een *Enakskind* heet.

Enclave (= ingesloten). Dit is een deel van een staat, dat rondom in een ander gebied ligt. Bijv. in ons land Baarle-Hertog en Baarle-Nassau; Dingstede (van Drente, dat in Overijssel ligt). Vooral in Duitschland heeft men tal van enclaves.

Encycliek (Gr. *egklukos graphê* = rondschrijven) is een plechtige brief, dien de Paus zendt aan al de prelaten der R.-K. Kerk of alleen aan alle bisschoppen van eenzelfde land.

Encyclopaedie (van 't Gr. *en* = in, *kuklos* = kring, *paideia* = leer). Aldus noemt een woordenboek, waarin alle vakken van mensche-lijke kennis behandeld worden en wel alphabetisch: landen, steden, dorpen, rivieren, enz.; dichters schrijvers, staatslieden, vorsten, goden, enz.; veldslagen, helden, enz.; planten, dieren, mineralen; onderwerpen uit de natuurkunde, chemie, sterrenkunde, wijsbegeerte, enz. enz.. In ons land zijn bekend de encyclopaedie van Winkler Prins (bewerkt naar den beroemden Duitschen „Brockhaus”, die uit 18 zware deelen bestaat) en die van Vivat (in 11 deelen). Ook van afzonderlijke vakken bestaan in engeren zin zulke woordenboeken. Groote bekendheid, in zekeren zin beruchteit, verkreeg de Fransche encyclopaedie, die Diderot en d'Alem-

bert te Parijs uitgaven (1751—1772 in 28 dln.). In deze Enc. waren vooral de nieuwe denkbeelden over staatkunde, wijsbegeerte en godsdienst omhelsd, die de revolutie voorbereidden. Men noemde de medewerkers van dit woordenboek benevens de aanhangers hunner denkwijze de *Encyclopaedisten*, o. a. Rousseau, Voltaire en Montesquieu.

Enquête (Fr. = ondervraging, nl. van de getuigen bij de rechtspraak. Lat. *inquisita* van *inquirere* = onderzoeken). In staatkundigen zin is enquête het onderzoek, dat van staatswege wordt ingesteld om op de hoogte te komen bijv. van zaken, die bij een wet geregeld dienen te worden. Wil bijv. de Regeering een wet op den kinderarbeid ontwerpen, dan kan zij een commissie benoemen, die een alzijdig onderzoek instelt naar den omvang van den kinderarbeid. Hieruit kan dan blijken, welke misbruiken dienen afgeschaft te worden, enz. Ook de Kamer heeft het recht van enquête, d. w. z. kan zelve een commissie op staatskosten benoemen.

Epicuristen. In de 4e eeuw v. C. trad op 't Grieksche eiland Samos de wijsgeer Epicurus op, die leerde, dat het doel der wijsbegeerte moest zijn den mensch tot een gelukkig leven op te leiden. Daartoe werd een verstandig en matig gebruik van de genietingen der wereld toegestaan. Toen later zijn volgelingen dat „matig gebruik” nogal uitrekten, gaf dit aanleiding, dat men fijnproevers en lekkerbekken Epicuristen heette.

Epigonen (Gr. *epigonoï* = afstammelingen). In de Grieksche sagenleer werden bij voorkeur de zonen van de zeven helden, die tegen Thebe optrokken, om den dood huns vaders te wreken en daarbij op één na omkwamen, met dezen naam aangeduid. In de geschiedenis heeten epigonen de zonen van de diadochen (opvolgers van Alexander den Grooten), die het Rijk bestuurden. Tegenwoordig noemt men epigonen de navolgers van groote dichters, geleerden enz.

Epitheton (Gr. van *epi* = bij en *tithêmi* = ik plaats: bijvoegsel, evenals 't Fransche: adjectief). Zoo noemt men het bijv. naamw.,

dat een zelfst. naamw. nader bepaalt. Dient het bijv.nw. om de zelfstandigheid van gelijksoortige te onderscheiden, dan spreekt men van noodzakelijk bijv.nw. (epitheton necessarium), bijv. de *noordelijke* sterren (dus niet de zuidelijke). Geeft daarentegen het bijv.nw. meer een teekenend kenmerk meestal ter versiering van den stijl, dan heet het *epitheton ornans* (versierend ep.), bijv.: de *fonkelende* sterren; de *zilveren* maan; het *bedrijvige* Rotterdam. In de gedichten van Homerus worden de goden en helden vaak met een bepaald epitheton ornans aangeduid, bijv. de „rozenvingerige” Eos (Aurora of dageraad), de „snelvoetige” Achilles, enz. Zulke bijv. naamw. heeten daarom „epitheta perpetua” = steeds terugkeerende epitheta.

Epos (Gr.: verhaal). Men onderscheidt in hoofdzaak drie soorten van poëzie, nl. 1°. de *epische*, d. i. de verhalende; 2°. de *lyrische*, die zielsstemmingen schildert, en 3°. de *didactische*: de onderwijzende of leerende. Tot de epische poëzie behoort o.a. de ballade (z. d. w.), de idylle (z. d. w.), de fabel, de parabel (z. d. w.) en het sprookje. Maar bovenaan staat het *epos* of heldendicht, dat een belangrijke gebeurtenis op dichterlijke wijze behandelt, terwijl kleinere feiten, *episoden* genoemd, zich daaromheen groepeeren. De eenheid, die dus in een epos behoort te bestaan, wordt vooral gedragen door één persoon, den held van 't gedicht.

Beroemde heldendichten zijn: de *Ilias* en de *Odyseus* van Homerus (zie „Twistappel”); het *Verloren Paradijs* van Milton; de *Messias* van Klopstock, de *Lusiaden* van Camoëns (Portugeesch), de *Henriade* van Voltaire, enz. Onze taal bezit geen eigenlijk epos; „*de Ondergang der eerste Wæreld*” van Bilderdijk had een heldendicht kunnen worden, doch is onvoltooid gebleven.

Escuriaal (Spaansch: El Escorial) is een koninklijk lustslot met een groot klooster, aan den H. Laurentius gewijd en 50 K.M. ten n. w. van Madrid gelegen. Op den dag van St.-Laurens (nl. 10 Aug. 1557) deed Philips II, toen de slag bij St.-Quentin plaats had, de gelofte, dat hij een klooster zou bouwen, indien zijn leger

den slag mocht winnen. Het is gebouwd in den vorm van een rooster, daar de H. Laurentius in Rome op een gloeienden rooster den marteldood was gestorven. Het Escuriaal, van graniet opgetrokken, is 240 lang en 190 M. breed; het heeft 7 torens, 15 poorten en 1100 ramen. De hoofdkerk is naar het model van den St.-Pieter te Rome gebouwd en bevat groote kunstschaten. Ook liggen er bijna alle Spaansche koningen begraven. Het koninklijk paleis beslaat slechts een vierde deel van het gebouw en dient nog steeds tot zomer- en herfstresidentie. De Spanjaarden noemen het Escuriaal het „achtste” wereldwonder (z. d. w.).

En *face* (= in het gelaat) noemt men een portret, dat van de voorzijde van het hoofd genomen is; *en profil* wil zeggen, dat het portret van ter zijde genomen is. (De lijn langs voorhoofd-neusmond heet het profiel.)

F.

Facsimile (Lat. van *facere* = maken en *simile* = wat gelijk is; spr. *faksímílee*). Aldus heet een nabootsing van een handschrift, handteekening enz., die volkomen op het oorspronkelijke (origineel) gelijk is. Bijv. in de „Gesch. der Ned. Letterkunde” van dr. J. ten Brink vindt men facsimilés van oude handschriften, van handteekeningen onzer dichters, van enkele hunner gedichten of brieven, zelfs van de titelbladen hunner eerste uitgaven.

Van zeer zeldzame handschriften worden soms in 't belang der wetenschap facsimilés (langs fotografischen weg) gemaakt.

Factótum (Lat. *facere* = doen, *totum* = alles) noemt men iemand, die voor alles zorgt.

Faculteit (Lat. *facultas* = geschiktheid, bekwaamheid, vermogen om iets te doen). Tegenwoordig noemt men (de vijf) faculteiten de vakken van onderwijs aan de Hoogeschool gegeven, nl.: 1°. godgeleerdheid, 2°. geneeskunde, 3°. rechtsgeleerdheid, 4°. wis- en natuurkunde, en 5°. letteren en wijsbegeerte.

Elke faculteit heeft haar eigen kleur; vandaar dat de Universiteitsvlag vijf banen telt.

Faiënce of Fayence (Fr. van Faënza, eene stad in Italië, of van Fayence, een dorp in Provence, beide beroemd door hunne plateelbakkerijen) beteekent eigenlijk aardewerk van Fayence. Vooral het Delftsche faiënce heeft grooten naam gemaakt.

Fakir is oorspronkelijk de titel van een Arabischen derwisch of priester, maar wordt thans vooral toegepast op de Indische (Hindoesche) kluizenaars, die het in de tooverkunst tot een ongehoofelijke hoogte hebben gebracht: zij laten zich met gloeiende priemen steken, kunnen zich als volkomen dood voordoen (zelfs met de lijkkeur), laten voor de oogen der toeschouwers in korten tijd een reusachtigen boom opgroeien enz.

Fanatisme is de overdreven onverdraagzaamheid of dweepzucht op godsdienstig, staatkundig of wetenschappelijk gebied. Een *fanaticus* is iemand, die onder den invloed van fanatisme handelt; zijn daden zijn *fanatiek*.

Filippica's noemt men de reeks van redevoeringen van den grooten Griekschen redenaar Demosthenes tegen Philippus van Macedonië in de jaren 351 en 341 v. Christus. Toen drie eeuwen later Cicero zijn politieke redevoeringen tegen Marcus Antonius (42 v. Chr.) hield, werden zij, door den redenaar zelf, Philippica's genoemd. Vandaar dat men nog heden een heftige bestrijding van iets een filippica noemt. Zoo zegt Beets: „Een philippica tegen de kermis schrijven.”

Flagellanten (Lat.: *flagellantes* = geeselaars; *flagella* is ons vlegel, ook geesel). Zoo noemde men in de 13^e tot 15^e eeuw de gezelschappen, die Italië, Duitschland en Frankrijk rondtrokken, om door openlijke geeselingen vergeving der zonden te verwerven. Hun ontstaan wordt als volgt opgegeven. Gedurende de twisten tusschen de Welfen en Gibellijnen (in Italië) riep de Dominikaner

monnik Rainer in 1260 de inwoners van Perugia ter geeseling op. In alle plaatsen verzamelden zich nu op dat voorbeeld mannen en vrouwen van elken rang en stand, evenals priesters, met kruis en vaandel. Met ontbloot bovenlijf trokken zij rond en geeselden zich openlijk tot bloedens toe onder het zingen van boetgezangen. In groote scharen trokken zij in 1261 zelfs de Alpen over naar Oostenrijk, Hongarije en Polen, en vonden ook hier onder het volk veel bijval. Gedurende den Zwartten Dood (z.d.w.) van 1348—1350 vertoonden de Flagellanten zich opnieuw in Italië, Frankrijk en Duitschland, evenals in Denemarken en Engeland. Overal trokken zij in scharen processies-gewijze van oord tot oord en werden alom onder klokgelui ontvangen. In Duitschland kwamen zelfs optochten van kinderen voor. Zij maakten zich evenwel op den duur door verstoring van alle burgerlijke en kerkelijke orde bij de overheden en de geestelijkheid zóó gehaat, dat de Paus reeds in 1349 hun optochten verbood. Toch konden zij voorloopig nog niet geheel bedwongen worden, totdat ten laatste, toen zij zich bij de kettersche Begharden aansloten, de Inquisitie tegen hen optrad. De laatste sporen van hen kwamen nog in 15^e eeuw voor en wel in Duitschland.

Flora was de oud-Italiaansche godin der bloemen en van de lente. Zij had haar heiligdom te Rome en sedert 238 v. Chr. werden jaarlijks in de lente te harer eere groote feesten gehouden, die men *Floralia* noemde. (Zoo heetten de feesten ter eere van Bacchus *Bacchanalia*, van Saturnus: *Saturnalia*.) De naam *Floralia*, dien men als „bloemenfeesten” zou kunnen vertalen, wordt thans gegeven aan Vereenigingen, die bij de kinderen (soms ook bij de ouderen) door het uitreiken van stekken den lust tot het kweeken van bloemen willen aanwakkeren.

Folio, zie *duodecimo*. Een *foliant* is een boek *in folio*, in groot formaat, bijv. Statenbijbels, Hoofts „Ned. Historiën,” sommige uitgaven van Cats, enz.

Forensen (Lat.: *forenses* = tot het gerecht of gerechtsgebied behoorende). In onze dagen noemt men forensen de heeren, die in

een of andere stad (bijv. Amsterdam) hun kantoren hebben, maar ergens anders (bijv. Baarn, Hilversum, Bussum, Bloemendaal) wonen; zij reizen dus elken dag heen en weer.

Fresco (Italiaansch: versch.) Onder het schilderen *al fresco* verstaat men de kunst om op een nog versche (natte) kalklaag met waterverf te schilderen, bijv. op muren, gewelven, enz. Een der natte bestanddeelen van de kalk heeft de eigenschap, dat het tijdens het opdrogen naar de oppervlakte trekt en zich daar door inwerking van 't koolzuur in de lucht tot een fijne, doorzichtige émailaag kristalliseert, zoodat de verf er door bedekt en vastgehouden (gefixeerd) wordt. De uiterst kleine vlakjes dezer kristallen verleen aan het geheel den teeren glans, die aan de oude fresco's, vooral de Italiaansche, eigen is. Deze laag is zeer moeilijk in water oplosbaar, zoodat de fresco's van vocht weinig hinder hebben. Daar echter de kleuren bij het opdrogen eenigszins veranderen, eischt de fresco-schilderkunst groote ervaring.

Fresco's vindt men veel in kerken en kapellen en in oude tempels. De voornaamste oude fresco's zijn die van Herculaneum en die welke bekend zijn onder den naam van Appius Claudius, benevens de „Opvoeding van Achilles” door Chiro.

Furiën (Lat. *Furiae*; Gr. *Erinyen*, de woedenden) waren naar de voorstelling der Grieksche dichters de dochters van den vreesverwekkenden nacht. Zij hadden een afzichtelijk voorkomen: in plaats van hoofdhaar hadden zij slangen, haar oogen waren bloedrood; haar gewaad was zwart met een bloedrooden gordel, en in haar handen droegen zij een dolk en een fakkel. Zij stegen uit de onderwereld op om de misdaden der menschen te wreken, vooral door het doen ontstaan van gewetenswroeging. Men telde er drie; nl.: *Tisiphone* (den nood wrekende), *Alekto* (de onverzoenlijk hatende) en *Megaira* (de nijdige). Zij stellen het booze geweten voor.

Razende, woedende vrouwen worden nog wel furiën geheeten.

G.

Galeiën noemde men voorheen de oorlogsvaartuigen in de Middellandsche Zee. Zij waren ongeveer 52 M. lang en 6 M. breed en werden door omstreeks 225 roeiers voortbewogen. Deze roeiers waren meestal tot straf op de galeiën geplaatst en zaten aan de roeibanken vastgeklonken („Galeislaven”). De overige manschappen van een galei — eveneens $\pm$ 225 in getal — waren vrijwilligers.

Gea (Gr. *gaia* = aarde) beteekent in samenstellingen: *aarde*; bijv. *geographie* (letterlijk: aarde-beschrijving); *geologie* (letterlijk: aarde-leer) enz.

Génesis (Gr. *Genesis* = geboorte, wording) heet eerste boek van het Oude Testament, daar het met het ontstaan der wereld, de schepping, begint.

Met de genesis van een of andere inrichting, enz. bedoelt men dan ook haar wordingsgeschiedenis.

Génius (Lat.) is een goede geest, een beschermengel. (Meervoud genii of geniën.)

Gentleman (Engelsch; spreekt uit: dzjéntlmen) beteekent in Engeland den hooger en middenstand tusschen den hoogen adel en den gewonen middenstand, dus: baronets, groothandelaren, fabrikanten, kunstenaars, geleerden, enz., in 't algemeen: personen, die op ontwikkeling en onafhankelijke positie aanspraak mogen maken.

In het dagelijksch leven echter ondergaat de beteekenis van het woord verschillende wijzigingen; nu eens noemt men een gentleman iemand, die de wetten der wellevendheid (*étiquette*) en beschaving nauwkeurig in acht neemt, dan weer ieder man van een eerlijk en open karakter. Ook spreekt men met dit woord de vergadering aan, zooals bij ons met: „Mijne Heeren!” Het bijvoegl. naamw. is *gentlemanlike*. — In 't Fransch heet een gentleman een *gentilhomme*.

Ghetto of **Getto** (Ital. *Ghetto*) noemde men vroeger in verschillende steden van Italië (later ook in andere landen) de afzonderlijke stadswijk, die aan de Joden tot woonplaats was aangewezen. De poorten er van werden 's nachts gesloten.

Giorno (Ital.; spr. *djiorno*; letterlijk: *dag*). Een verlichting (illuminatie) met lampions noemt men wel eens verlichting *a giorno*, daarmee aanduidende, dat de illuminatie zoo helder als *de dag* zelf is.

Glorie, zie Stralenkrans.

Glosse (Gr. *gloossa* = taal, vreemd woord). De Grieken verstonden hieronder onduidelijke woorden of uitdrukkingen in de volkstaal (tongval) vooral bij dichters voorkomende. De taalgeleerden maakten daarom verzamelingen van glossen, glossaria geheeten, waarin zij de onduidelijke woorden verklaarden, bijv. glossen op Homerus. Daar in zulke glossen vaak aanmerkingen — in afkeurenden zin — gemaakt werden, verkreeg de uitdrukking: „glossen op iets maken” de beteekenis van: op- en aanmerkingen op iets maken, vooral geestige of bijtende aanmerkingen.

Gobelins noemt men een bijzondere soort van geweven tapijten, die tot kleeding en versiering der wanden dienen. Zij worden genoemd naar Jean Gobelin, die in de 15e eeuw te Parijs een wolweverij oprichtte, waaruit in de 16e eeuw een tapijfabriek ontstond. Deze werd later door Lodewijk XIV aangekocht en leverde de beroemde gobelins voor zijn paleizen. Ook in andere landen ontstonden gobelins-weverijen, die evenwel weer te niet zijn gegaan. De Parijsche behoort nog steeds aan den Staat.

Gordiaansche knoop. De Phrygiërs (in Klein-Azië) verlangden eens een koning en raadpleegden het orakel (de godspraak). Zij ontvingen nu de aanwijzing, dat zij dengene, die, op een wagen zittend, hen op weg naar den tempel van Zeus zou ontmoeten, tot koning zouden uitroepen. Deze onderscheiding viel aan

zekeren Gordius te beurt, die na zijn kroning de stad Gordium stichtte. Uit dankbaarheid wijdde Gordius den wagen, die hem zooveel geluk had aangebracht, aan Zeus; hij plaatste het voertuig in den tempel en liet den dissel door een kunstigen knoop vastmaken. Weldra ontstond onder het volk het geloof, dat degene, die dezen knoop zou kunnen losmaken, beheerscher van Azië zou worden. Toen Alexander de Grootte in 333 v. C. ook in den tempel van Zeus (te Gordium) kwam, beproefde hij den knoop te ontwarren, doch daar dit niet gelukte, hakte hij hem met zijn zwaard eenvoudig door. Werkelijk onderwierp hij weldra Azië. Thans beteekent „den Gordiaanschen knoop doorhakken”: een ingewikkelde zaak door een kordaat besluit tot een oplossing brengen.

Gotische (bouw)stijl of Gotiek. Deze Bouwstijl ontstond in de 12e eeuw en verving den zoog. Romaanschen stijl, die door rondbogen gekenmerkt was. De Gotiek onderscheidde zich vooral door den spitsboog, d.w.z. de bogen van de gewelven of de ramen liepen boven spits toe; bovendien werden allerlei versieringen, vooral blad- of knopvormen, aangebracht. Inzonderheid werd voortaan bijzondere zorg aan hooge torens besteed. In ons land is vooral de Domkerk te Utrecht met de fraaie kloostergang een mooi voorbeeld van Gotischen stijl. (In de 15e en 16e eeuw begon de Gotiek meer en meer in onbruik te raken.)

De Italianen hadden in het begin niet veel op met den Gotischen bouwstijl, die in Noord-Frankrijk was ontstaan; zij noemden hem „Gotischen” stijl, daar zij — verkeerdelijk — meenden, dat de Goten vroeger Rome hadden verwoest (zie Vandalisme), zoodat voor hen de Goten vernielers van antieke kunst waren, en daar de nieuwe bouwstijl ook als 't ware hun Romaanschen stijl verwoestte, noemden zij den spitsbogenstijl spottenderwijze „Gotischen” stijl. De naam heeft evenwel het burgerrecht verkregen.

Gouden eeuw. Bij alle volken der oudheid vindt men het geloof, dat de eerste menschengeslachten in een gelukzaligen toestand van onschuld en reinheid leefden. Maar hoe ouder het menschelijk

geslacht werd, hoe meer het verdorven werd. De Grieksche en Latijnsche dichters verdeelden het leven der menschheid in eenige tijdperken („eeuwen”), die zij met den naam van een metaal aanduiden: eerst de *gouden eeuw*, dan de *zilveren*, daarna de *koperen*, en eindelijk de *ijzeren eeuw*. (De Gr. dichter Hesodius schuift tusschen de beide laatste nog een tijdperk „zonder naam” in.)

In de *gouden eeuw* nu, waarin Saturnus nog heerschte (zie Jupiter), leefden de menschen zonder zorgen, den goden gelijk. Ook de kwalen des ouderdoms waren hun onbekend: als zij sterven moesten, vielen zij slechts in een zachten doodslaap. Zoolang zij leefden, genoten zij alles in overvloed en zonder arbeid: het aardrijk bracht van zelf de heerlijkste gaven voort. Ieder was tevreden, geen twist of haat verdeelde hen, geen winzucht besloop hun harten. Onbeschut waren de steden: geen oorlogsrumoer verstoorde de maatschappij.

Vandaar, dat men nog vaak spreekt van de *gouden eeuw* onzer geschiedenis, d. i. het schoonste tijdperk.

Gouden roos. (Lat.: *rosa aurea*.) Jaarlijks op den vierden Zondag in de vasten wordt door den Paus in tegenwoordigheid der cardinalen een gouden roos, of eigenlijk een rozentuultje gewijd, die hij na de H. Mis in een kostbare vaas zet, om ze dan beide als bijzondere onderscheiding aan een vorstelijk persoon te zenden, die zich op de een of andere wijze bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt. Dit gebruik dateert al uit den tijd van Paus Leo IX.

Bij de troonsbestijging onzer Koningin (1898) heeft de Paus laten onderzoeken, of er voorbeelden waren geweest, dat de Gouden Roos ook aan niet-katholieke vorsten of vorstinnen was vereerd; de Paus had nl. het voornemen in dat geval aan onze Koningin de onderscheiding te verleenen. Daar zich echter de precedenten daartegen bleken te verzetten, zond de Paus aan de Koningin een prachtig mozaïek, begeleid van een eigenhandig geschreven gelukwensch met Haar troonsbestijging.

Gratiën (Lat. *Gratiae*; Grieksch: *Charites*) waren dochters van Jupiter, de godinnen der bevalligheid; zij heetten: Aglaia,

Euphrosyne en Thalia en komen voor in 't gevolg van Venus. Vandaar, dat *gratie* nog heden „*bevalligheid*” beteekent.

Granaat (Lat. *granatum* = gekorrelde) is een holle kogel, gevuld met kruitkorrels, die als een bom dienst moet doen. Oorspronkelijk werden de granaten met de hand geworpen door de zoog. grenadiers. „Granada” (in Spanje) beteekent: granatenland.

Guerrilla (Spaansch; letterlijk: kleine oorlog) was in Spanje de naam voor de benden van land- en herdersvolk, die bij vijandelijke invallen of binnenlandsche onlusten den „kleinen oorlog” op eigen hand voerden; zij leverden n.l. geen groote gevechten, maar zwermden meer om den vijand heen. Thans noemt men guerrilla de wijze van oorlog voeren, wanneer de vijand wordt lastig gevallen en afgemat door kleine rondtrekkende legertjes van inlanders, zooals bijv. de Boeren in het laatst van den Zuidafrikaanschen oorlog tegen de Engelschen streden, of door de volkstammen in de Balkanstaten.

Guillotine. Behalve het onthoofden met het zwaard, bestond reeds van ouds bij de Perzen de gewoonte iemand door een vallende bijl om het leven te brengen. Zulk een valbijl was ook in Europa sedert de Middeleeuwen in gebruik, ofschoon deze wijze van terechtstelling meestal slechts op adellijke personen als een soort gunstbewijs werd toegepast. Toen tijdens de Fransche revolutie de Conventie beraadslagen hield over de doodstraf (1789), stelde zekere geneesheer Guillotin voor, de valbijl weer in te voeren, of liever: die voor alle terechtstellingen te gebruiken, 1°. daar dan gelijkheid voor alle misdadigers werd aangenomen, en 2°. daar de valbijl spoediger en zekerder doodt dan het zwaard van den beul. Een ander geneesheer, Antoine Louis, bracht over dit voorstel een gunstig rapport uit (1792), en een Duitsch werktuigkundige, zekere Schmitt, vervaardigde de eerste valbijl volgens de nieuwe voorschriften. Het nieuwe strafwerktuig werd te Parijs opgericht en de eerste onthoofding had plaats op 25 April 1792, toen een zekere straatroover Pelletier terechtgesteld werd. Het volk noemde de

valbij eerst Louissette naar dr. Louis, maar later, toen er een spotdicht verscheen, waarin de valbij Guillotine genoemd werd, kreeg zij den laatsten naam. (Het is dus onjuist Guillotin als den uitvinder voor te stellen.)

Guinje (Engelsch: guinea; spr. uit: ginni) was vroeger een Engelsch goudstuk van $\pm f$ 12,70 (nl. 21 shillings), het werd het eerst in 1662 geslagen van goud uit de kust van Guinea. Sedert 1816 is deze munt door den sovereign vervangen, die 20 sh. of een pond sterling is. — De guinje is nog altijd een rekenmunt.

Gymnasium (Gr. *gumnasion*, van *gumnos* = naakt) was bij de oude Grieken het complex van gebouwen en open terreinen, bestemd voor lichaamsoefeningen, die men ongekleed hield. De Grieken toch stelden lichamelijke ontwikkeling zeer hoog op prijs, ja beschouwden haar als het eerste opvoedingsmiddel. Langzamerhand kozen de geleerden, dichters, schilders, enz. het drukbezochte gymnasium (dus de oefenplaats voor „gymnastiek”) uit, om het publiek met de voortbrengselen van hun geest of verbeelding bekend te maken. Zoo werd het gymnasium niet alleen een oefenplaats voor het lichaam, maar ook voor den geest. Vandaar, dat tegenwoordig gymnasium een school beteekent voor de studeerende jongelingschap.

H.

Hádes (Gr. Hadês: de onzichtbare) was volgens de Grieksche godenleer de derde zoon van Kronos (den Tijdgod) en Rhea; hij was dus de broeder van Zeus (Jupiter; de opperhoofdgod) en Poseidon (Neptunus; zeegod). Bij de verdeeling der wereld tusschen de drie broeders viel aan Hades (bij de Romeinen Pluto) de onderwereld ten deel. Daar, diep onder de aarde, troont hij als heerscher over de afgestorvenen (het zoog. schimmenrijk). Zoo diep onder zijn woning als de aarde onder den hemel is, ligt de Tartarus met ijzeren muren omgeven en de sombere plaats, waarin zware misdadigers hun straf ondergaan, o. a. de Titanen

(zie „Pan”). Hades is de wreede en gevoellooze god; geen bidden of smeeken kan hem vermurwen (d.w.z. wie dood is, kan het leven van hem niet weer terugkrijgen). Hij rijdt op een wagen door vier zwarte paarden getrokken door zijn schimmenrijk.

Onder *Hades* verstaat men ook wel het rijk van den god, dus het schimmen- of doodenrijk (de onderwereld) zelf: bijv.: Iemand werd *naar den Hades* verwezen. Dit rijk van Hades was door 5 stroomen omgeven, allen even somber: *Acheron* (zie Charon) vol van de zuchten der stervenden; *Kocytus*: vol van het gehuil over de dooden; *Pyriphlegaton*: met vlammeende golven; *Styx*: de zwarte stroom, verschrikkelijk te zien; slechts uit den weldadigen *Lethe* drinken de zielen der afgestorvenen vergetelheid, nl. van hun zorgen en kommer op aarde.

Aan den ingang van Hades waakt *Cerberus* (z. d. w.). Naast Hades lag *Elysium* (z. d. w.).

Haddsch (Arabisch Hadj) is de naam voor de bedevaart naar Mekka, en het volbrengen der daaraan verbonden ceremoniën. Volgens de leer van den Islam is ieder Mohamedaan verplicht, ten minste éénmaal in zijn leven dezen pelgrimstocht naar de heilige stad te volbrengen, al is ook een plaatsvervanger toegelaten. Jaarlijks be loopt het getal dezer bedevaartgangers omstreeks 100.000.

Ieder, die zulk een tocht volbracht heeft — armoede weerhoudt er velen van — wordt *Haddsch* (of Hadji) genoemd en voert dit woord als titel vóór zijn naam, bijv. H(addsch) Muhammed Effendi; zij zijn vooral in onze Oost bij de inlanders zeer gezien.

Hakkenei is hetzelfde als telganger; het is een paard, dat gedresseerd is om bij het loopen bijv. eerst de beide linkerbeenen en daarna de beide rechterbeenen te verzetten. Dit geeft een eenigszins wiegelenden (in plaats van schokkenden) gang, zoodat in de Middeleeuwen vooral door vrouwen van hakkeneien gebruik werd gemaakt. (Het reizen geschiedde toenmaals hoofdzakelijk te paard; voertuigen waren er zoo goed als niet.) De kameel is van nature een telganger.

Hansa, Hanze of Stedenbond. Het woord is van Gotische afkomst en beteekende oorspr. schare, daarna vereeniging, genootschap. Later werd de naam toegepast op het verbond, dat verschillende handelssteden van Europa sloten tot onderlingen steun en bijstand tegen de zee- en landrovers. Ten slotte verstond men alleen onder Hansa den zoogenaamden Duitschen stedenbond, die van omstreeks 1200 tot in de 17e eeuw heeft bestaan. De Hanze omvatte meer dan 90 handelssteden (ook uit ons land: als Middelburg, Amsterdam, Kampen, enz.). Zij wist van de landsheeren meestal belangrijke voordeelen en voorrechten te verkrijgen. De stad Lubeck was langen tijd het middelpunt der vereeniging. In haar bloeitijd was de Hansa zoo machtig, dat zij meermalen tegen een of anderen staat oorlog voerde. Door den 30-jarigen oorlog (om van andere oorzaken te zwijgen) ging de bond sterk achteruit: in 1669 kwam de laatste Hanze-vergadering bijeen en de steden Lubeck, Hamburg en Bremen ontvingen de weinige bezittingen, die de eens zoo machtige Hansa bezat.

Hebé. „De *Hebe* uit onze taveerne”, leest men wel eens bij de Vlaamsche dichters. Zij was de schenkster der goden. Zie *Sterrenbeelden: Waterman* en *Homerisch gelach*.

Heilige Oorlog. Wanneer de Islam (z.d.w.) door het optreden der „ongeloovigen” in gevaar komt, wordt de „Heilige Oorlog” (Djehad) uitgeroepen. Deze strijd voor het geloof is in den Koran, maar vooral in de overgeleverde uitspraken van Mohamed nauwkeurig omschreven en geregeld. Volgens die uitspraken is de H. O. een van de eerste en meest gewijde plichten van elken Mohamedaan. Zoodra het geestelijk hoofd van een stam dezen oorlog proclameert en de banier van den profeet omhoog heft, moeten allen aan dien oproep gehoorzamen. Zelfs vrouwen zijn niet uitgesloten: zij moeten helpen als waterdraagsters, verzorgsters der kameelen enz.; soms zelfs nemen zij actief deel aan den strijd. Dit is een strijd tot den laatsten droppel bloed, en blind fanatisme vuurt de strijders aan. Ieder, die er aan deelneemt, wordt „Shehid” of martelaar genoemd en komt, als hij sneuvelt, in de wereld der

houris (het Paradijs), zonder eerst de folteringen van hiernamaals te moeten ondergaan. Dit verklaart den onstuimigen moed en de doodsverachting der strijders.

Hélicon was een bergketen in 't Grieksche landschap Boötië, die door bijzonderen rijkdom aan natuurschoon uitmuntte. De dichters stelden dan ook dit gebergte voor als de woonplaats der Muzen. Op den hoogsten top stond een altaar, aan Zeus gewijd, en niet ver daar vandaan ($\pm$ 100 M.) ontsprong een bron met zeer helder, frisch water: Hippocrene geheeten (zie *Hippo*). Wie er van dronk, werd een dichter. „Den Helicon bestijgen” beteekende daarom: gaan dichten.

Hércules (Latijn; in het Gr. Heraklès) was de zoon van Zeus (bij de Romeinen Jupiter geheeten). Daar zijn moeder geen godin was, behoorde Hercules tot de stervelingen. Jupiter echter gunde hem het vooruitzicht onder de onsterfelijke goden te worden opgenomen, indien H. twaalf werken (o. a. het reinigen van den Augiasstal, z. d. w.) gelukkig zou volbrengen. Dank zij zijn buitengewone lichaamskracht of ook door den bijstand der goden is hem dit gelukt. — Zijn reuzenkracht, „een Herculische kracht”, is spreekwoordelijk geworden.

Hérmadad. Men noemt de politie wel eens, min of meer schertsend, de Heilige Hermandad. Het is een Spaansch woord, dat verbroedering, broederschap, vereeniging beteekent. Omstreeks 1250 ontstonden in Spanje verbonden tusschen de steden om de veiligheid te bevorderen en de rooverijen van den adel tegen te gaan. De koning nam deze vereenigingen in bijzondere bescherming, ja, gebruikte ze zelfs om den adel te onderwerpen. Rang noch stand kon een roover of een verstoorder van den landvrede tegen de strafoefening van de Hermandad vrijwaren, zelfs het asylrecht der kerken ¹⁾ behoefde zij niet te eerbiedigen. Zij kreeg toen het predi-

¹⁾ Als een misdadiger in een kerk of op een kerkhof vluchtte, mocht hij daar niet gevangen genomen worden, wijl deze gewijde grond een *asyl* of *vrijplaats* was. Soms metselde men de deuren toe, om den vluchteling den hongerdood te doen sterven.

caat van „Heilige” (Hermandad). Omstreeks 1550 was de Hermandad afgedaald tot een soort van bereden politie, die de veiligheid op de landwegen handhaafde.

Hexameter (spr.: *Heksameter*; naar 't Gr.: *heks* = zes en *metron* = maat; dus: zesmaat). Dit is de beroemde vers-maat, waarin o. a. Homerus zijn Ilias en Odysseus dichtte. De eerste vier voeten zijn dactylen (z. d. w., bijv. wandelen), die echter ook door spondaeën (— —, bijv. wedstrijd) kunnen vervangen worden; de vijfde voet is een dactylus en de zesde of laatste voet een spondaeus. Ook bij de Romeinsche dichters komt de hexameter veel voor.

Deze statige vers-maat werd in de 18^e eeuw ook in Duitschland ingevoerd (bijv. in Klopstocks *Messiad*, en Voss' vertalingen van Homerus), doch de Germaansche talen leenen er zich niet goed voor, daar een eigenlijke spondaeus daarin niet voorkomt; immers in het bovenaangehaalde woord *wedstrijd* heeft *wed* toch nog meer klemtoon dan *strijd*. Vaak wordt dan ook de vereischte spondaeus door een trochaeus (— — — — —), bijv. wedden) vervangen; aldus:

In onze taal gebruikte Vosmaer den Hexameter ter vertaling van Homerus, en in zijn „Londineas”, bijv.:

Als het gebladert des wouds zoo zijn de geslachten der menschen;
't Eene gebladerte schudden de winden ter aard, maar met nieuw loof
Prijkt weer het bottende hout, als de tijd van de lente terugkomt; —
Zoo ook der menschen geslacht: 't eene wast, en 't andere sterft weg.

Heksenbezems. Op berken en andere boomen ziet men soms opeengedrongen takjes, die veel op bezems gelijken. Zij ontstaan door ziekelijke aandoeningen van het hout. Het volk meende, dat zij door het inslaan van den bliksem ontstonden, en het huis, waarin men ze verbrandde, werd zekerlijk door het hemelvuur getroffen. (De heksen reden op bezems door de lucht; bij voorkeur — dacht het volk — op zulke bezems.)

Hernhutters. Zie *Moravische Broeders*.

Hiaat (Lat.: *hiatus* = kloof, spleet, gaping). In de taalkunde noemt men een hiaat de opeenvolging van twee klinkers, en wel een toonlooze op 't einde van 't eerste woord en een betoonde aan 't begin van 't tweede woord, bijv. *de avond; het huisje is klein*. In de poëzie is zulk een hiaat niet toegestaan, of liever de beide lettergrepen smelten tot één lettergreep samen; dus *d' avond*. Bij uitbreiding beteekent *hiaat* elke graping of leemte, ook een kale plek op het hoofd.

Hippo (van 't Gr. *hippos* = paard) komt in eenige samenstellingen voor; bijv. *hippodrome* = paardenloop, renbaan; *hippomanie* = liefhebberij voor paarden; *hippocrene* = paardenbron (zie Pegasus); *hippische sport* = paardensport.

Homerisch gelach. Als een overigens ernstige vergadering door een of ander onverwacht grappig voorval in een onbedaarlijk gelach uitbarst, spreekt men wel van „Homerisch gelach”. De Grieksche dichter Homerus verhaalt, hoe de goden eens een maaltijd zouden houden, die door de booze luim van Jupiter alles behalve vroolijk scheen te zullen worden. Toen haastte zich de kreupele Vulcanus (de god van 't vuur), om de goden en godinnen van nektar te voorzien: de taak, die anders de bevallige Hebe (z. d. w.) toekwam. Dit leverde zulk een koddig gezicht op, dat de geheele godenvergadering in een onbedaarlijk gelach uitbarstte. — De bovengenoemde uitdrukking werd echter eerst in 1780 gebruikt en wel door een Fransch schrijver.

Hondsdagen noemt men den tijd van 24 Juli tot 24 Augustus. De naam is van de Grieken overgenomen; dit tijdvak toch was voor hen 't heetste van 't geheele jaar, en daar in dien tijd de Hondster of Sirius tegelijk met de zon op- en onderging noemde men dat tijdvak de Hondsdagen.

Hooikoorts. Kort vóór het begin van den hooioogst worden sommige personen vaak aangetast door aandoeningen van de oogen, de slijmvliezen in den neus of de luchtpijpen, gepaard met koorts.

Deze ziekte, die soms zeer hardnekkig is, noemt men hooikoorts; zij ontstaat door het stuifmeel van sommige grassoorten, dat zich in de genoemde slijmvliezen afzet.

Hortus is 't Lat. woord voor tuin. Bij elke Hoogeschool is een *hortus botanicus* (of plantentuin), waarin ook uitheemsche gewassen gekweekt worden. De directeur heet *hortulanus*.

Humanisten. Toen door de Renaissance de belangstelling voor de Ouden (Grieken en Romeinen) weer was opgewekt, ontstond er ook onder de opvoedkundigen een nieuwe richting: men wilde de oude talen tot grondslag nemen voor een algemeen menschelijke (= humane) ontwikkeling; zij achtten zulk een grondslag van kennis noodzakelijk zoowel voor ieder, die op algemeene ontwikkeling aanspraak wilde maken, als voor hen, die zich meer in het bijzonder op een of ander vak der wetenschap wenschten toe te leggen. Die algemeene vakken van de kennis der Ouden (klassieken) noemde men de *humaniora*, en wel: spraakkunst, redekunst, dichtkunst, Grieksch en Latijn.

Hydra. Men spreekt wel eens van de „*hydra* der revolutie.” Volgens de Grieksche fabelleer was de Hydra een geweldig monster, een slang met negen (volgens anderen 50 of 100) giftspuwende drakenkoppen. Het gedrocht scheen onoverwinnelijk, want werd het al een kop afgehouden, dan groeide er uit het giftige bloed terstond weer een ander voor in de plaats. Eerst als men het bloed door vuur zou weten te stelpen, zou het monster bezwijken. Het gelukte aan Hercules de Hydra te dooden; hij werd n.l. bijgestaan door een vriend, die den giftigen bloedstroom door verzenging met een brandende fakkel wist te stelpen.

Hydr(o) (van 't Gr. *hudoor* = water) beteekent in samenstellingen *water*, bijv.: *hydrographie* (water-beschrijving, onderdeel der aardrijkskunde); *hydraulische pers*; *hydrostatica*; *hydrometer*; *hydrophobie* (= watervrees); *hydrotherapie* (geneeswijze door middel van water) enz.

Hyperbool (Gr. *huper* = er overheen, *ballein* = werpen) noemt men in de stijl leer de figuur der overdrijving, bijv. de *heele* stad weet het al; het bloed vloeide *bij stroomen*.

Hypothese (Gr. *hupo* = onder; *thēsis* = stelling, van *tithēmi* = ik stel). In de wetenschap verklaart men sommige verschijnselen als gevolgen van een nog niet bewezen — dus nog slechts onderstelde — oorzaak. Zulk een aangenomen oorzaak heet een hypothese. — Ook in het dagelijksch leven noemt men een of andere onderstelling wel eens een hypothese.

I.

Idylle (Gr.: *eidullion* = klein beeld) noemt men in onze taal wel eens een herdersdicht. Het bezingt het geluk van herders, jagers, visschers of landbouwers in hun nog oorspronkelijken natuurstaat. Men gaat daarbij van de onderstelling uit, dat de samenleving de menschen doet ontwaarden (begeerte naar rijkdom, genot, eer, enz.), zoodat zij zich niet meer gelukkig voelen. Daarom ontleenden de Grieksche idyllen-dichters de stof voor hun gedichten aan het leven der herders, enz. Deze idyllen geven dus een beeld van een landleven, zooals de dichters zich dat droomden: rijk aan geluk en vrede, en gekenmerkt door eenvoud van zeden en vrij van elke ondeugd. Vooral de Latijnsche dichter Virgilius is om zijn idyllen bekend, door Vondel als „Landgedichten” vertaald.

Immuun, Immunitet. (Van 't Lat. *immunis* = vrij, onvatbaar.) In de middeleeuwen genoten de geestelijken en de edelen het voorrecht, dat hun bezittingen (dorpen, steden, enz.) niet onderworpen waren aan de gewone rechtspraak; zij hadden daarvoor hun eigen rechters. Dit voorrecht heette immunitet. Ook de vrijdom van belasting en vrijstelling van krijgsveld, in het genot waarvan de adel en de geestelijkheid deelden, heette immunitet.

In de *geneeskunde* noemt men *immunitet* de onvatbaarheid voor besmettelijke ziekten, voor vergiften, enz. Bijv.: de egel is voor den adderbeet immuun; wie de pokken heeft gehad, wordt voor deze ziekte immuun.

Imperialisme (Lat.: *imperium* = heerschappij) heet het heerschtchtig streven van een of ander rijk, om zich steeds meer gebied te verwerven, zelfs met krenking van het volkenrecht. Bijv.: Engelslands imperialisme kon in Zuid-Afrika de onafhankelijke Boerenrepublieken op den duur niet dulden.

Incarnatie (van 't Lat. *in*, en *carnis* 2^e naamv. van *caro* = vleesch) is in kerkelijken zin de vleeschwording van Christus: „Het Woord is vleesch geworden en heeft onder ons gewoond.” In meer wereldlijken zin verstaat men onder het woord de verpersoonlijking van een of andere deugd of ondeugd, vooral het laatste; bijv.: Harpagon is de incarnatie der gierigheid.

Incunábelen (Lat.: *incunabulum* = wieg). Aldus noemt men de oudste voortbrengselen der boekdrukkunst, ook „wieggedrukken” geheeten, daar als 't ware de kunst nog in de wieg lag. De incunabelen doen nog sterk aan handschriften denken; zij missen titelblad en inhoudsopgave, meestal ook den naam van den drukker en het jaartal der uitgave; eveneens is er nog geen bladtelling (pagineering) of geen indeeling in hoofdstukken, enz. Ook de letters zelf waren nog gelijk aan die der handschriften.

In Haarlem bevinden zich de oudste wiegedrukken van ons land. Ook de stedelijke Bibliotheek van Deventer bezit een merkwaardige verzameling van incunabelen, grootendeels afkomstig uit de boekerij van de Broeders des Gemeenen Levens.

Independentes of Congregationalisten. Met dezen naam duidt men in Engeland en Amerika die Protestanten aan, welke volkomen onafhankelijkheid (*independence*) voor het uitoefenen van hun godsdienst eischen, d.w.z.: zij dulden geen inmenging van den staat of een kerkelijke overheid; ook verwerpen zij een geformuleerde geloofsbelijdenis, evenzeer als een bepaalde richting hunner predikanten. — Zij ontstonden in Engeland, toen de Puriteinen (d.i. zuiveraars; zij wilden nl. als strenge Calvinisten de kerk zuiveren) met de Engelsche Staatskerk, die o. a. de bisschoppelijke inrichting behield, geen vrede wilden hebben, en daarom als „dissenters” (zie

dat woord) vervolgd werden. Zij vluchtten naar ons land en Amerika en sloten zich daar aan tot gezelschappen (congregaties). In 1616 werd de eerste gemeente in London gevestigd. Door Cromwells begunstiging steeg hun invloed aanmerkelijk. Uit hen koos zekere George Fox de zoogenaamde „Kwakers” (zie dat woord). — Na den val van Cromwell's Republiek brak er een moeilijke tijd voor de I. aan, zoodat velen in de gevangenis geraakten of in Amerika een tweede vaderland zochten. Eerst de tolerantie-acte van koning Willem III (onze stadhouder) verleende hun dezelfde staatkundige rechten als den leden der Staatskerk.

Index (Lat.: aanwijzer, register). Een inhoudsopgave van een boek noemt men in het algemeen een index. Doch meer in het bijzonder verstaat men in de R.-Kath. kerk onder dit woord de lijst van verboden boeken. Bij Pauselijk besluit — gehoord de desbetreffende congregatie (zie „Cardinaal”) — worden de boeken aangewezen, welke door de geloovigen niet mogen gelezen worden zonder speciale toestemming der geestelijke overheid.

Indo-Germaansch. De taalgeleerden zijn na langdurig onderzoek tot de slotsom gekomen, dat de meeste talen van Europa benevens die van Middel-Azië van één grondtaal afstammen. Deze oertaal moet reeds duizenden jaren vóór Chr. gesproken zijn door een volk, dat men nu eens Ariërs, dan weer Indo-Europeanen of Indo-Germanen noemt. Aanvankelijk meenden de taalgeleerden, dat dit volk oorspr. in Azië en wel in Iran of Indië gewoond heeft, en zoo noemden zij het Ariërs, daar de Indiërs en de bewoners van Iran hun voorvaderen Ariërs noemden. Om echter ook aan te duiden, dat de latere Europeanen van dit oervolk afkomstig zijn, wordt het ook wel Indo-Europeanen of, vooral door de Duitsche taalgeleerden, *Indo-Germanen* genoemd.

Waar dit oervolk gewoond heeft, is niet meer met zekerheid vast te stellen; de Indische bakermat is echter opgegeven: men denkt nu aan Zuid-Rusland of in den laatsten tijd aan Noord-Duitschland en Zuid-Zweden; zelfs komt thans reeds Noord-Frankrijk in aanmerking, zooals Prof. Kluge mij mededeelde.

Van de hedendaagsche talen in Europa zijn Indo-Germaansch:

1. De *Germaansche* talen: o. a. 't Duitsch, Nederlandsch, Engelsch, Deensch, Zweedsch, Noorweegsch en IJslandsch. Het Gotisch is uitgestorven.

Het Germaansch kennen wij sedert de eerste eeuwen na Chr. Vooreerst vinden wij bij Lat. en Gr. schrijvers enkele woorden (namen van volken en voorname personen), maar vooral is ons uit de 4e eeuw een belangrijk Germaansch geschrift bewaard gebleven en wel een brokstuk van een Gotische Bijbelvertaling, n.l. van den Westgotischen bisschop Ulfilas (beter Wulfila, 311—383; zie Codex). Dit geschrift is vooral voor de kennis der Germ. talen van belang.

2. De *Romaansche* talen, o. a. Fransch, Italiaansch, Spaansch, Portugeesch en Roemeensch. 't Latijn is een doode taal.
3. De *Slavische* talen: Russisch, Bulgaarsch, Servisch, Sloveensch, Tsechisch en Poolsch.
4. 't *Litauisch* en *Lettisch* (in de Oostzee-provinciën).
5. 't *Keltisch*: o. a. 't Iersch en 't Kymrisch (in Wales).
6. 't *Albaneesch*, door de Albaneezen in Turkije.
7. 't *Grieksch*.

Van de *Aziatische* talen behooren tot het Indo-Germaansch:

8. 't *Indisch*: in Voor- en Achter-Indië.

't Oudste Indische dialect, dat wij kennen, is de taal der *Veda's*: de heilige boeken der Brahmanen. die reeds duizenden jaren vóór Chr. geschreven werden; later is deze taal vervangen door het Sanskriet, waarin ons eveneens geschriften overgeleverd zijn. Daar beide talen duizenden jaren oud zijn, de oudste, waarin wij geschriften bezitten, beschouwt men ze als het dichtst staande bij de oertaal (Indo-Germ.), zoodat haar kennis van veel belang is.

9. 't *Iranisch*: o. a. 't Perzisch, Koerdisch, Ossetisch en 't Afganisch.
10. 't *Armenisch*: in Armenië, in een deel van Klein-Azië, in Syrië, enz.

Van de Europ. talen zijn alzoo *niet-Indo-Germaansch*:

- a. 't *Turksch*, dat tot den zg. Altaïschen taalstam behoort, de taal der Jakoeten, Kirgiezen, Kalmukken, enz.
- b. 't *Hongaarsch* of *Magyaarsch*, dat tot den Oeral-Finschen taalstam behoort, o. a. ook de taal der Lappen en Finnen.
- c. Het *Baskisch* aan de Golf van Biscaye (door de Basken).
- d. De *Zigeuners* spreken een Indisch dialect.

Infant (Lat.: *injans* = kind) is in Spanje en Portugal sedert onheugelijke tijden de titel van een prins van 't koninklijk huis. (Een prinses heet *infanta* of *infante*.) De vermoedelijke troonopvolger in Spanje voert bovendien den titel van „Prins van Asturië.”

Insigne (Fr., van 't Lat. *signum* = teeken) noemt men een uiterlijk kenteeken van macht, rang, waardigheid of lidmaatschap. De insignes (Lat. *insignia*) der koningen van Rome waren: de gouden kroon, de elpenbeenen stoel en de met bijlen vooruit loopende 12 liktoren, welke laatsten ook in de Romeinsche Republiek werden behouden en toen de consuls en andere hooge overheids-personen begeleidden. De insignes der Duitsche keizers waren de Rijkskleinoodiën, nl. een volledig ornaat (of eeregewaad) van onder- en bovenkleederen, een kroon, scepter en rijksappel.

Tegenwoordig vormen kroon en scepter de insignes der (weinige) Europeesche vorsten. Tot die der ridderschap behooren helm en schild; evenzoo voert een maarschalk een staf en een Turksche pacha een paardestaart. De insignes der hooge R.-Kath. geestelijkheid bestaan in pallium (schouderband van witte wol met zes daarin geweven kruisen van zwarte zijde), infula (bisschopsmuts of mijter), staf en ring, en voor den Paus in 't bijzonder de tiara (z. d. w.). Een hand, met open oog erin, is het insigne der gerechtigheid (justitie).

Interpellatie (Lat. *inter* = tusschen, *appellare* = roepen, dus onderbreking, het in de rede vallen). Volgens de wet heeft de Volksvertegenwoordiging het recht van interpellatie, d.w.z. ieder lid mag de regeering (namelijk den daarbij betrokken Minister) inlichtingen vragen omtrent een of ander voorval of regeeringsdaad. Er is bijv. iemand over de grenzen gezet en één der Kamerleden richt daarover nu een interpellatie tot den Minister. Deze kan dadelijk inlichtingen geven, of zijn antwoord tot een bepaalden dag uitstellen, ten einde zoo noodig nadere gegevens te verzamelen. Tegenwoordig kan ieder lid ook schriftelijk vragen stellen, die dan door den Minister schriftelijk worden beantwoord.

Interview (Engelsch; spr.: intervjoë = samenkomst, onderhoud). Aldus noemt men het „vraaggesprek”, dat een dagbladschrijver met een bekend persoon houdt, om diens meeningen over een of ander gewichtig vraagstuk van den dag te vernemen, ten einde van dat gesprek, die „uithooring”, in het dagblad verslag te doen.

Inv. (verkorting van 't Lat.: *invénit* = heeft uitgevonden) staat in den linkerhoek van koperplaten, staalgravures, enz. achter den naam van den kunstenaar, die het oorspronkelijke gemaakt heeft, waarvan dan een ander een copie heeft gemaakt. (Zie ook: *pinxit.*)

Investituur (Lat.: *investire* = in- of bekleeden). In de Middeleeuwen hadden de koningen van Duitschland het recht van investituur, d. w. z. zij mochten de nieuwe bisschoppen en abten plechtig in hun ambt bevestigen (hiermee bekleeden, vandaar: investituur). Bij deze plechtigheid werden den geestelijke door den koning een ring en een staf overhandigd: de ring als symbool van 't huwelijk met de kerk, de staf als zinnebeeld van 't herderlijk ambt. (De bisschoppen en abten hadden ook wereldlijk gebied en waren als zoodanig leenmannen van het Rijk.) Toen in 1075 Paus Gregorius VII het investituurrecht ter oorzake van simonie en andere misbruiken terugnam, ontstond hierover met de Duitsche koningen een langdurige strijd. Eindelijk werd bij het Wormser Concordaat overeengekomen, dat de koning aan de bisschoppen, die tevens wereldlijk gebied verkregen, een scepter zou uitreiken en de Paus den gebruikelijken ring en staf; in Duitschl. zou de beleening door den koning voorgaan, in Italië en Bourgondië de wijding door den Paus.

Islam (Arabisch = overgave, n.l. van den mensch aan God). Aldus noemde Mohammed de oprechte belijdenis van hetgeen hij als zijn leer verkondigde. Deze leer komt in hoofdzaak hierop neder: 't Geloof aan den eenigen God (Allah), — aan Zijn voorbeschikking van de daden en lotgevallen der menschen, — aan de uitverkiezing van Mahomed en zijn zending aan de gansche

menschheid als de laatste der profeten, — aan het leven hierna maals en de vergelding van goede en booze daden in het paradijs of in de hel, en aan de opstanding der dooden op den jongsten dag. Verder eischt Mohammed van elk geloovige: 1°. de erkenning: er is geen God buiten Allah en Mohammed is zijn profeet; 2e. vijfmaal daags de verplichte godsdienstige ceremoniën te verrichten; 3°. belasting aan de openbare schatkist te betalen; 4°. het vasten in de maand Ramadhân en 5°. de bedevaart naar Mekka (zie Haddsch). Ook voor het verrichten der ceremoniën onder no. 2 werden verschillende voorschriften gegeven, o.a. dat men zich vorraf wasschen moet, dat men moet bidden met het gezicht naar Mekka, enz. Ook verbiedt hij het drinken van wijn.

Het aannemen en belijden van deze leer nu noemde Mohammed *Islam*; vandaar, dat men zijn godsdienst ook den Islam heet; het getal aanhangers beloopt ongeveer 175 millioen.

De Koran is het heilige boek der Mohammedanen, als 't ware hun bijbel.

Jahve (spr. jáávee) is de Hebreeuwsche naam voor den God des Verbonds. Het beteekent: „Die is”, „de Eeuwige,” en werd later *Jehova* uitgesproken.

Jambus is de naam van een versvoet, die uit een lichte en een zware lettergreep bestaat, dus — —, bijv. *geluk, verhoogd*. Vijfvoetige jamben zonder rijm (*vers blancs*) worden veel gebruikt door de dichters uit den laatsten tijd.

Hij was een kind der menschen, opgevoed
Bij menschen en als menschen sterfelijk.
Bij vroegen ochtend ging hij uit, wen nauw
Der bergen toppen in de scheemring grauwden.

W. KLOOS: *Ganymedes*.

Janitsaren (Turksch: *Yeni tscheri* = nieuwe militie). Dit Turksche legerkorps werd in 1529 door Sultan Orchan gevormd uit Christengevangenen, die gedwongen waren geworden tot den Islam over te gaan. Sultan Moerad I hervormde de geheele inrichting (1560) en bracht het getal op 12000 (later steeg het tot wel 100.000 man).

Deze troepenmacht was het eerste staande leger (beroepssoldaten) en bewees den sultan dan ook groote diensten, o. a. was de verovering van Konstantinopel aan hen te danken.

De Janitsaren ontvingen dan ook van den sultan bijzondere voorrechten (o. a. erfelijken vrijdom van belasting), zoodat weldra ook jonge Turken van de aanzienlijkste geslachten tot het korps toetraden en er ten laatste geen krijgsgevangenen meer werden aangenomen. Zij stonden onder een opperbevelhebber, den aga, waren goed gewapend en vormden de kern van het Turksche leger. Op den duur echter werden de J. door hun macht den sultan gevaarlijk: verschillende sultans werden zelfs door hen vermoord. Eerst aan Mahomed II gelukte het tijdens een opstand der J. dezen met behulp der trouw gebleven troepen te verslaan en het aloude korps af te schaffen (1826).

Januari heeft waarschijnlijk zijn naam ontleend aan den Romeinschen God Janus, aan wien de maand gewijd was. Deze godheid stond bij de Romeinen in hoog aanzien. Oorspronkelijk was Janus de goddelijke beschermer der deuren en werd met twee aangezichten afgebeeld, daar hij beide zijden moest bewaken.

Wijl nu de deur toegang tot het huis geeft, dus de plaats der intrede is, werd Janus later de goddelijke beschermer van elke intrede (of begin), bijv. van de geboorte (als intrede in het leven), de eerste dagen der maand, de eerste morgenuren en ook van de eerste maand des jaars.

Jeunesse dorée (Fr.: vergulde jeugd) noemde men de jongelieden in Parijs, die in 1794 de tegen-omwenteling voorstonden. Zij waren — in tegenstelling met de beruchte sansculotten — fatterig fijn gekleed en sloegen met hun stokken op pleinen en markten op de Jacobijnen in. (Volgens een tijdgenoot zou de naam echter eerst later zijn ontstaan.) Thans noemt men Jeunesse dorée de fatterige heertjes, die in de groote steden allerlei vermaken najagen.

Jezuïeten. De sociëteit van Jezus (societas Jesu) of de Jezuïetenorde werd in 1534 door Ignatius de Loyola gesticht en in 1540 door Paus Paulus III erkend.

De werkzaamheid der orde omvat de bevordering van het zieleheil der geloovigen (predikatiën, biecht), de uitbreiding der R.-K. kerk door de zending of missie onder heidenen, en het onderwijs door Jezuïetenscholen voor middelbaar en hooger onderwijs.

De leden der orde (die achter hun naam S. J., d. i. *Societatis Jesu* schrijven) zijn in vier klassen verdeeld: novicen, scholasten, coadjutoren en professen. Het noviciaat duurt twee jaren en de novicen worden in bijzondere novicenhuisen in de regelen der orde geoefend; zij kunnen ten allen tijde terugtreden of weggezonden worden. Na twee jaren leggen zij de gelofte van armoede, kuischheid en gehoorzaamheid als „eenvoudige” gelofte af en kunnen nu niet meer zonder verlof zich terugtrekken; zij heeten thans scholasten en studeeren in een college van de orde meestal vier of vijf jaar lang de humaniora (zie Humanisten) en de wijsbegeerte. Daarna treden zij ongeveer vier jaren als leeraar of opziener in de collegies op en beoefenen dan weer drie of vier jaren de Godgeleerdheid, waarna zij tot priester gewijd worden. Zij leggen nu nogmaals de bovengenoemde gelofte — thans „openlijk” — af en heeten voortaan òf *coadjutores spirituales* (= geestelijke medehelpers), die zich van nu af aan het zieleheil, de missiën of het onderwijs wijden; — òf *professen*, welke tot de „plechtige” aflegging der drie gewone geloften worden toegelaten, benevens tot de vierde, nl. bijzondere gehoorzaamheid aan den Paus voor de missiën. Alleen professen kunnen tot de hoogere waardigheden in de orde (generaal en provinciaal) worden benoemd. *Coadjutores temporales* heeten de lekebroeders.

Op aandrang van de vijanden der orde en der Kerk werd de Sociëteit in 1773 door Paus Clemens XIV onderdrukt, maar in 1814 door Pius VII hersteld.

Zeer ijverig is de orde werkzaam geweest (en nog werkzaam) op het gebied van het onderwijs en op dat der zending, vooral in vreemde werelddeelen. Ook verkregen de Jezuïeten als biechtvaders van vorsten vaak grooten invloed. Verder is de orde rijk aan zeer wetenschappelijke mannen, die op allerlei gebied doorwrochte werken schreven of nog schrijven.

Op dit oogenblik zijn er ongeveer 16000 Jezuïeten, waaronder 7700 priesters.

Jildiz-kiosk (d. i. ster-kiosk) is de residentie van den sultan in Konstantinopel; het is het middelpunt van een groep paleizen, landhuizen en kazernes in een uitgestrekt, ommuurd park. Alle audienties worden hierin gehouden.

Johanniter-orde (*Malteser-ridders*). Reeds tegen het einde der 6e eeuw n. Chr. werd door Gregorius den Grooten een hospitaal te Jeruzalem opgericht om Romeinsche pelgrims op te nemen; eenige monniken belastten zich met de verpleging. Hieruit ontstond tijdens de Kruistochten in 1099 een zelfstandige vereeniging, als „orde van het Hospitaal van St.-Jan” en wier statuten in 1120 werden vastgesteld door den tweeden grootmeester Raimond van Puy (1420—60). 't Was een geestelijke ridderorde, aan armenzorg en ziekenverpleging gewijd, maar die ook de bedevaartgangers beschermde en zoodoende ook iets militair kreeg. Zij werden naar hun schutspatroon Johannes den Dooper *Johanniters* genoemd. (Ook wel *hospitaalbroeders*, naar 't bovengenoemde hospitaal.) Ze genoten de bescherming en den steun van de Pausen en ontvingen velerlei privilegiën. Na de verovering van Jeruzalem door Saladin (1187) verlegde de orde haar zetel naar Ptolemaïs, en toen ook dit een eeuw later verloren ging, vertrokken zij eerst naar 't eiland Cyprus (18 jaren) en daarna naar 't eiland Rhodus. In dezen tijd werd de orde der Tempeliers (z. d. w.) opgeheven en verkregen zij een deel van de bezittingen dezer ontbonden orde. In 1522 moesten zij Rhodus aan de Turken overgeven en na eenige omzwervingen kregen zij in 1530 van Karel V 't eiland Malta (met Gozzo en Comino) en heetten voortaan ook *Malteser ridders*; hun grootmeester Jean de Lavallette stichtte daar de hoofdstad. In 1798 moesten zij het eiland aan Napoleon afstaan, terwijl de Engelschen het op hun beurt in 1800 veroverden, en hoewel de vrede van Amiens bepaalde, dat zij het weer aan de Orde zouden afstaan, hebben zij het sedert zelf behouden. Sedert 1854 in de zetel in Rome gevestigd.

Intusschen bleven de ridders doorgaan met het verplegen van zieken; zij hebben bijv. nog steeds een hospitium (ziekenhuis) in 't Heilige Land. Ook maken zij zich in vele landen verdienstelijk door het afzenden van ziekenverplegers, enz. in oorlogstijd, evenals het Roode Kruis doet.

In 1909 werd de Prins der Nederlanden door de Duitsche Protestantsche afdeeling tot Ridder geslagen, terwijl tevens niet minder dan 25 leden uit den hoogen adel van ons land als Nederlandsche afdeeling der Johanniter-Orde werden benoemd. De Prins is het hoofd dezer afdeeling. Sinds de restauratie van het kasteel Doorwerth (1915), hebben de ridders in dit kasteel eenige zalen ter beschikking gekregen evenals de kapel, om er hun jaarvergaderingen te houden.

Juli (Lat.: *Julius*) heette bij de Romeinen oorspronkelijk Quintilis, d. i. de 5e maand (daar bij de Romeinen aanvankelijk het jaar met Maart begon), doch ter eere van Julius Caesar, die in deze maand geboren was, werd de naam in Juli veranderd.

Juni (Lat.: *Junius*) is genoemd òf naar Juno, de gemalin van Jupiter, òf naar Junius Brutus, den 1^{en} consul.

Júpiter (bij de Gr. Zeus). De oude god Saturnus (Kronos bij de Gr.) verslond al zijn kinderen, daar hij van hen zijn ondergang dachtte (beeld: de tijd verslindt zich zelf en verwoest ook, wat hij gemaakt heeft). Zijn gemalin Rhea echter wist enkele kinderen (een zestal: Jupiter, Neptunus, Pluto, Juno, Vesta en Ceres) te redden. Zij wikkelt bij de geboorte van Jup. een steen in doeken en geeft dien Saturnus te verslinden; om de vervolging van 't kind te voorkomen, wordt het naar 't eiland Kreta gebracht, waar de Korybanten met hun schilden en speren voortdurend leven maken, opdat Saturnus het weenende kind niet zal hooren. Een geit geeft hem melk en haar hoorn is later tot den hoorn des overvloeds verhoogd; de nymphen verplegen hem.

Met de andere overgebleven zoons van Saturnus staat hij tegen hem op: de Titanen (reuzen) staan Saturnus bij en de

Cyclopen (z. d. w.) Jupiter. Tien jaar lang duurt de strijd, maar Jupiter zegeviert (het nieuwe overwint het oude): hij slingert de Titanen in den Tartarus (zie Hades). De drie zegevierende broeders deelen nu het rijk der oude Titanen. Jupiter beheerscht den hemel, Neptunus (Poseidon) de zee, en Pluto (Hades) de onderwereld. Jupiter wordt de oppergod en de nieuwere goden stammen allen van hem af. Zijn attribuut is als Dondergod de bliksem, zijn vogel de arend.

K.

Kaaba (Arabisch: dobbelsteen) is het heiligdom der Mohammedanen in Mekka. Het is een eenvoudig vierkant gebouw (12 M. lang, 10 M. breed en 15 M. hoog), dat volgens de Mohammedanen reeds vóór den zondvloed bestond. Dit „Huis Gods”, zooals zij het noemen, bevat den zoogenaamden zwarten steen, die door den engel Gabriël aan Abraham als geschenk werd overhandigd en die bijzonder vereerd wordt. Hij is naast den ingang ingemetseld en wordt door de pelgrims met grooten eerbied aangeraakt en gekust. De Kaaba ist bedekt met een kostbare bekleeding, die door den sultan elk jaar door een nieuwe vervangen wordt. Om de Kaaba loopt een zuilengang met verschillende gebouwen, o. a. de wonderdoende Zembbron en een steen, met een voetstap van Abraham.

Kanunniken. Oudtijds leefden de geestelijken, die bij eenzelfde kerk of klooster behoorden, in een gemeenschappelijke woning en wel overeenkomstig *Canones* (of regels), die zij aangenomen hadden. Hierom werden zij *Canonici* of *Kanunniken* genoemd. Zij moesten oorspronkelijk allen geordende Priesters zijn, doch later werd hun getal tot op de helft der gezamenlijke Kanunniken gebracht. Zij die zich aan dit kloosterlijk leven — dus naar regels en in een gemeenschappelijke woning — hielden, werden *reguliere k.* genoemd. De overigen, die ieder in een afzonderlijk huis woonden, maar toch van de kerkelijke inkomsten hun aandeel genoten, heetten *seculiere* of *wereldlijke kanunniken*.

De gezamenlijke Kanunniken van een klooster of kerk, werden het collegie of kapittel (z. d. w.) van die kerk genoemd. In de stad Utrecht bijv. had men 5 kapittels (dus 5 kerken met k.). Ook hun vergadering droeg den naam van *kapittel*; vandaar nog: „stem in het kapittel hebben.” Het aandeel, dat elke kanunnik in de kerkelijke inkomsten had, heette *prebende* of *prove*; het kapittel der Domkerk (of van St.-Maarten) bezat er bijv. 40. De *proost* of archidiaken (aartsdiakens) was het hoofd van het kapittel en werd in de dorpen en heerlijkheden, die aan het kapittel behoorden, als heer aangemerkt. (Meestal bezat een kapittel in plaats van kapitaal dorpen en heerlijkheden.) De proost stelde in die plaatsen baljuws, schouten en andere ambtenaren aan en oefende ook de rechtsspraak uit. Na de invoering der Hervorming bezat de proost van St.-Jan (een Utrechtsch kapittel) ook het collatierecht (z. d. w.) in de onderhoorige kerkdorpen. (Immers de kapittels bleven ook nog na de invoering der Hervorming bestaan, daar de rijke inkomsten niet graag gemist werden.) De *deken* van het kapittel riep de vergadering bijeen en was voorzitter. De *Thesaurier* was penningmeester en de *Scholaster* had het toezicht op de kapittelscholen. De proost stelde een plaatsvervanger aan, den *officiaal*, die in zijn naam de vierschaar spande, enz.

De Kanunniken van den Dom hadden overal den voorrang en werden Domheeren genoemd. De vijf kapittels der stad Utrecht namen, als de Bisschoppelijke stoel ledig stond, tot de nieuwe Bisschopskeuze het hoogste bewind in het Sticht waar. Zij kozen ook uit hun midden de *geëligeerden* (uitgekozenen), die het eerste lid van de Provinciale Staten van Utrecht uitmaakten. (Het tweede lid was de Ridderschap en het derde lid de stemmende steden.)

Kapittel (van 't Lat. *capitulum* = hoofdje, van *ca'put* = hoofd, ons „kop”). Het is oorspr. het hoofdje, dat boven elk hoofdstuk van een boek staat en een korten inhoud geeft (Fransch: *sommaire*); later duidde men er het hoofdstuk zelf mee aan. Het oudst is de kapittelindeeling van den Bijbel; daarna, aan 't eind der 15^e eeuw, werden ook wereldlijke geschriften in kapittels ingedeeld.

In de kerktaal is „kapittel” der vergadering (of ook de vereniging-zelf) van de geestelijken, die bij een zelfde klooster behooren; aanvankelijk kwamen zij dagelijks bijeen om een kapittel uit den Bijbel of hun kloosterregels te hooren voorlezen; later heette ook de vergadering zelf van geestelijke of wereldlijke orden „kapittel”. (Zie *Kanunniken*.)

Kaliber noemt men de doorsnede van den „loop” der kanonnen of geweren; bij de eerste wordt het kaliber meest in c.M. aangegeven, bij geweren in m.M. Ook de doorsnede der kogels wordt kaliber genoemd.

Overdrachtelijk heeft kaliber de beteekenis van: gewicht, zwaarte, afmeting, bijv. steenen van zwaar kaliber; menschen van 't zelfde kaliber, d. i. van 't zelfde slag. ('t Arabische *kalib* beteekent: vorm, model.)

Karaat (van 't Arabisch *kirât* en dit van het Gr. *keration*, een peulvrucht, nl. *Ceratonia siliqua* L., waarvan de zaadkorrels als gewichtje werden aangenomen), een verouderd gewicht, thans nog bij 't wegen van diamant in gebruik; 1 karaat of 4 grein is dan 2,05 dG. De grootste diamant was de *Cullinan*, in 1905 in de Transvaal gevonden; woog ruw 3025 karaat; hij werd aan Koning Eduard VII van Engeland cadeau gedaan, die hem liet klooven (wegens een kleine onzuiverheid); de twee stukken zijn elk toch nog zwaarder dan eenig andere bekende diamant (zij wegen resp. 516 en 309 karaat). Verder zijn o. a. bekend de *Orlow* (aan de punt van den voormaligen Russischen scepter), wegende 194 karaat; de *Regent* (Fransche kroonjuweel) van 136 karaat; de *Koh-i-noor* (d. i. berg des lichts; Engelsche kroonjuweel) van 106 karaat.

Ook om het *gehalte* van goud aan te geven gebruikt men den naam karaat. Zuiver goud stelt men op 24 karaat; dus 18-karaatsgoud is goud, dat 18 deelen fijn op 24 deelen bevat; het gehalte is dan $\frac{18}{24} = \frac{3}{4}$ of 0.750.

Kartell. Zie Trust.

Kiosk (Turksch). Oorspronkelijk was dit de Turksche naam voor een tuinhuisje van ronden of vierhoekigen vorm. Later verstond men er ook onder: het uitbouwsel aan de oostersche paleizen in den vorm van een kiosk. Dit uitbouwsel was van voren open en aan de zijden door traliewerk afgeschoten.

In Engeland werden ook zulke tuinhuisjes gebouwd en van daar uit ging deze gewoonte op het vasteland over. Tegenwoordig heet een kiosk meestal een gebouwtje op de straat of een plein ten verkoop van dagbladen, melk, limonade, enz.

Kloosterorden. Reeds in den vóór-christelijken tijd vinden wij bij de Oostersche volken kluizenaars, die zich van de wereld afzonderen, om zich aan godsdienstige overpeinzingen ongestoord te kunnen wijden. Ook het Christendom volgde dit voorbeeld na, zoodat wij reeds in de 4e eeuw na Chr. in de woestijnen van Boven-Egypte vele kluizenaars vinden. Als vader van het monnikenleven wordt de H. Antonius († 356 in Egypte) beschouwd, terwijl zijn leerling Pachomius de monniken in gemeenschappelijke woningen vereenigde onder het bestuur van een overste. Eigenlijke kloostergeloften kenden deze monniken nog niet; die werden eerst door Basilius († 379) ingevoerd, wiens regels of voorschriften nu nog in vele Grieksche en Armenische kloosters worden gevolgd. Door de monniken, die den verbannen Athanasius volgden, werd het kloosterleven ook in het Westen bekend, en verwierf o. a. door Ambrosius te Milaan en Hieronymus te Rome vele aanhangers.

Een merkbaaren invloed op het maatschappelijk leven hadden deze kloosters aanvankelijk niet: de monniken hielden zich uitsluitend met godsdienstige bespiegelingen en vrome oefeningen bezig. Eerst door *Benedictus van Nursia* zou er een groote omwenteling in het kloosterleven komen, die gezegende vruchten voor de maatschappij heeft gedragen. Deze Benedictus (geb. in 480) stichtte in 529 op den berg Casino het beroemde klooster van dien naam (tusschen Napels en Rome) en gaf er zijn niet minder beroemde kloosterregels. Hij legde veel nadruk op *goede werken* („den armen weldoen, de naakten kleeden, de zieken

bezoeken, de bedroefden troosten, den vrede en de waarheid beminnen, zich wijden aan godsdienstige overpeinzingen," enz.) maar ook de *arbeid* werd niet minder dringend aanbevolen, en het is vooral aan de opvolging van dit gebod te danken, dat Benedictus' talrijke volgelingen, de *Benedictijnen*, hun grootsten roem als landontginners en geleerden, hun schoonste glorie van volksbeschavers te danken hebben (ontginning van woeste gronden; oprichting van kloosterscholen, verzachting van het lot der lijfeigenen en hoorigen; „van deze zwarte monniken ging een geest van liefde en vrede uit.") In ons land was de *abdij van Egmond* de beroemdste abdij der Benedictijnen.

Later werd in de abdij *Cluny* een verscherping der regels ingevoerd, of liever: de oude regels, die niet meer werden nageleefd, werden in eere hersteld. Deze nieuwe richting vond veel navolging; in ons land echter alleen in het vrouwenklooster van *Rijnsburg* voor adellijke jonkvrouwen.

In 1089 ging een nieuwe verscherping der Benedictijnerregels uit van de abdij *Citeaux* bij Dijon, die ook in ons land vele volgelingen vond. Zoo behoorden tot deze orde, die der *Cisterciënsers*, o. a. *Claarcamp*, welks abt de Schieringers voorstond; *Aduard*, dat het aanzien eener vesting had, en *Bloemcamp*, waarvan de monniken veel aan bedijking en drooglegging van moerassen deden.

Norbert van Gennep wilde opnieuw de kloosters hervormen en vestigde zich in een eenzaam dal bij Laon op een weide, hem in den droom aangewezen (in het Lat. *pratum monstratum*, in 't Fransch: *pré montré* = aangewezen weide). Hier ontstond in 1120 een klooster, dat het voorbeeld van een nieuwe orde werd, nl. die der *Premonstratensers* of, naar hun kleed, ook „Witte Heeren" genoemd, evenals *Norbertijnen*, naar hun stichter. De nonnen heetten „Witte Vrouwen." In ons land hadden zij o. a. abdijen te *Middelburg, Bern* (bij Heusden), *Mariëngaarde* en *Bloemhof* in Friesland. Zij maakten zich eveneens door ontginning en bedijking verdienstelijk en hadden beroemde kloosterscholen.

Karthuizers. In 1084 vestigde zich de H. Bruno van Keulen in de woestenij *Chartreuse* (bij Grenoble), waar hij zich met zes

anderen aan het kluizenaarsleven wijdde. De vijfde prior gaf den monniken de regels der orde, voortaan *Karthuizers* (naar Chartreuse) genoemd. Zij hebben de strengste regels: zij wonen in eenzame cellen, nemen het diepste stilzwijgen in acht, en houden zich bezig met handenarbeid. Hun inkomsten besteden zij voor den bouw van kerken, enz. Gastvrijheid en weldadigheid worden beoefend en een zeer sobere levenswijze gevolgd. Zij dragen een langen witten rok met witte kap; maar buiten een zwart kleed. Het moederklooster (La grande Chartreuse) is bekend om de likeur, de Chartreuse, die er gemaakt wordt.

Dominicus de Guzman (geb. 1170) stichtte een nieuwe orde, die der *Dominicanen* of *Predikheeren*, die overal het Evangelie gingen verkondigen tot bekeering der ketters en tot bevestiging van het Pauselijk gezag. Zij bouwden daarom hun kloosters niet op afgelegen plaatsen, maar in de brandpunten van het maatschappelijk leven. Geen eigendom was hun toegestaan, zij moesten enkel van liefdegaven leven. (Bedelmonniken.)

Zeer grooten aanhang vond *Franciscus van Assisi*, die in 1205 na een wereldsch leven boetvaardig werd; hij deed afstand van zijn rijke bezittingen, bedelde voor zijn onderluid en hield boetpredicaties, die een ongekenden indruk maakten. Hij stichtte in 1210 zijn eerste kloosters, waarin zeer strenge regels heerschten en de grootste armoede was voorgeschreven. Geen der broeders mocht „prior” (Lat.: „de meerdere”) heeten, allen werden „fratres minores” d.i. „mindere broeders” genoemd. Daarom heetten de *Franciscanen* ook wel *Minderbroeders*. Ook zij waren bedelmonniken. Naast een tweede orde voor vrouwen, stelde hij nog een *derde orde*: „tertius ordo de pœnitentia” (derde orde van boetedoening) in. Hiernaar werden deze leden ook wel *Tertiariërs* genoemd. Zij legden geen kloostergeloften af, droegen geen ordekleed, maar verbonden zich tot een vroom leven als voorbeeld ter navolging. Ook in ons land telde deze orde veel volgelingen (zoo mannen als vrouwen) tot zegen hunner omgeving.

Niet minder verdienstelijk maakten zich de *Alexianen*, (ten onrechte *Cellebroeders* genoemd). Toen nl. in 1359 de „Zwarte Dood” duizenden wegmaaide en de vrees voor besmetting velen

weerhield tot het verleenen van bijstand, vormden zich onder de leeken vereenigingen, die zich belastten met het begraven der dooden, het verplegen der zieken en het inzamelen van giften voor de slachtoffers. Na het wijken van den Zwarten Dood bleef hun orde in stand, om voortaan bij andere besmettelijke ziekten hulp te verleenen, de ter dood veroordeelden te troosten of krankzinnigen te verplegen. Zoo bewezen zij aan de lijdende menscheid ook in ons land groote diensten.

Knickerbocker. Deze naam wordt in het bijzonder gegeven aan de nakomelingen van de Hollanders in New-York (door de Nederlanders als Nieuw-Amsterdam gesticht). Ook wordt deze naam wel toegepast op al de bewoners van New-York. De naam is ontleend aan Diedrich Knickerbocker, het pseudoniem waaronder Irving zijn „History of New-York” schreef.

Koeli. Aldus noemt men in Oost-Indië, China, Japan, Indië, enz. de daglooners, die als lastdragers hun kost verdienen. Oorspronkelijk heette men koeli's de Chineezen, die in andere landen als daglooners werkten (het woord is dan ook van Chineeschen oorsprong). Ook in Amerika en Afrika noemt men de arbeiders op de plantages of in de mijnen koelies; het zijn meest Chineezen, in den laatsten tijd ook Maleiers.

Koppermaandag. Aldus heet de Maandag na Driekoningen (6 Januari); hij werd vroeger met uitbundige vroolijkheid gevierd. Het volk liep gemaskerd langs de straten om giften aan de huizen in te zamelen en die 's avonds in uitgelaten pret te verteren. Sommige gilden hadden op dien dag eveneens feest, vooral de boekdrukkers; vandaar waarschijnlijk, dat nog steeds op dien dag de drukkers hun wandkalenders aan hun klanten aanbieden.

De afleiding van 't woord is onzeker; men meent dat *kopperen* gevormd is van „coppe” d. i. drinknap (ons „kop” of „kom”).

Kracht van gewijsde. Men leest vaak: het vonnis is in „kracht van gewijsde” gegaan, d. w. z. de termijn, om in hooger beroep te

komen, is verstreken en het vonnis is van kracht geworden. Immers, als een rechter een vonnis velt, staat dit nog niet onherroepelijk vast, het kan nog niet onmiddellijk worden uitgevoerd, bijv. het betalen van boete, het ondergaan van gevangenisstraf, enz.; de wet verleent n.l. den veroordeelde het recht om in hooger beroep te komen; is echter de wettelijke termijn, daarvoor gesteld, verstreken, dan kan er aan het vonnis niets meer gewijzigd worden en het wordt uitgevoerd (de boete betaald, enz.).

Gewijsde is het verl. deelwoord, zelfstandig gebruikt, van het oorspronkelijk zwak vervoegde werkw. *wijzen*, d. i. vonnis wijzen, thans is het sterk: het „gewezen” vonnis, ter dood „verwezen.”

Kwakers (van 't Engelsche *to quake* = beven, sidderen). Deze godsdienstige sekte ontstond in Engeland omstreeks 1650 en werd gesticht door George Fox, die een redevoering voor het gerecht besloot met de woorden: „*Beej* voor het woord des Heeren!”, vanwaar dan het woord kwakers = bevenden, sidderenden, zou ontstaan zijn. — De leden dezer sekte noemen echter zich zelf bij voorkeur: „Belijders des Lichts” of „Kinderen des Lichts.” Zij traden weldra zeer dweepziek tegen de gewone kerkorde op en werden daarom streng vervolgd. Velen weken dan ook naar N.-Amerika en ons land uit. Onder Jacobus II vestigden zij zich in Schotland en Ierland. Door Willem III verkregen zij tengevolge der akte van tolerantie (1689) kerkelijke vrijheid, en ook in Amerika verwierven zij weldra gelijkstelling met andere godsdienstige gezindten.

Zij hebben geen eigenlijke geloofsbelijdenis. Wel leeren zij, „dat God aan alle menschen, niemand uitgezonderd, een inwendig Licht (vandaar hun naam) van kennis heeft gegeven, machtig om hen tot behoudenis te brengen; dat elk verplicht is volgens dat Licht te leven, en dat men, zonder hulp daarvan, de H. Schrift niet kan verstaan.” In eenvoudige bedehuizen zonder versiering komen zij samen; men zit zwijgend bij elkander, tot een der aanwezigen zich geroepen voelt te prediken of te bidden¹⁾.

¹⁾ Oorspronkelijk schijnt dit prediken of getuigen met beving van 't lichaam gepaard te zijn gegaan, overeenkomstig het woord van
 PLUIM: *Wetenswaardig Allerlei*; 20 druk. 7

Alle sacramenten, als kinderdoop, avondmaal enz. verwerpen zij; ze willen geen eed zweren, weigeren het dragen van wapenen, beschouwen den oorlog als een grooten broedermoord, verwerpen elke kerkelijke hiërarchie en ontblooten nimmer het hoofd, zelfs niet voor den koning. Zij onthouden zich van alle vermaken, als jacht, schouwburg, spel, romanlectuur, enz. Zij onderscheiden zich in het algemeen door de zuiverheid hunner zeden, hun oprechtheid en hun philanthropie; in den Wereldoorlog bijv. zonden zij levensmiddelen naar het hongrend Duitschland (hun vijand) en in 1922 waren zij zeer ijverig werkzaam op de ontzettende hongervelden van Rusland.

L.

Labadisten. De stichter van deze godsdienstige sekte was Jean de Labadie, in 1610 te Bourg (Frankrijk) geboren. Hij studeerde in de Jezuietenschool te Bordeaux, doch werd in 1650 Protestant. Achtereenvolgens was hij nu predikant te Montauban, Orange, Genève, Middelburg (1666) en Amsterdam (1669). In de laatste stad stichtte hij zijn eigenlijke eerste gemeente, waarin hij, op voorbeeld der eerste Christengemeenten, gemeenschap van goederen invoerde, terwijl volgens zijn leer alle menschen gelijk waren. Daardoor achtte de overheid deze sekte gevaarlijk en verbood ze. Nu begaf zich Labadie naar Duitschland, waar hij ook meermalen van de eene plaats naar de andere verdreven werd. Hij stierf te Altona in 1674. Hierheen was hem o. a. gevolgd de bekende Anna Maria Schuurman, die een ijverige aanhangster zijner leer was. Na zijn dood vestigden de Labadisten zich te Wieuwerd in Friesland, waar zij door de bescherming van den ambachtsheer Cornelis Aarssen, de state Thetinga aankochten. Hier bestond de gemeente nog langen tijd, doch ten slotte werd de gemeenschap van goederen opgeheven, daar slechts enkele personen voor allen het onderhoud moesten verdienen, waartoe zij ten slotte niet meer genegen waren (o. a. maakte een apotheker groote winsten met de z.g.

---

den Apostel: „Werkt uws zelfs zaligheid met vreezen en beven.“
Hiervan zou volgens anderen het woord *kwaker* zijn afgeleid.

„Labadistenzalf”). Van toen af ging de gemeente snel achteruit, zoodat zij spoedig ophield te bestaan (1732).

Laboratorium (Lat. *laborare* = werken; letterlijk: werkplaats). Men verstaat er vooral onder de inrichting aan een hoogeschool enz., waarin de studenten proeven kunnen nemen op het gebied van scheikunde, natuurkunde, artseneeskunde, enz.

Labyriath (Gr. *laburinthos*) was bij de oude Grieken een met allershande houtsoorten beplante vlakte, waartusschen tal van kleine gebouwen stonden en zoo verdeeld, dat wie er inkwam er zonder gids niet meer uit kon. Dergelijke labyrinthen vond men op Creta, Lemnos en in Egypte. De afleiding van dit woord is nog niet opgehelderd. Later beteekende het een gebouw of een onderaardsche ruimte, waarin men door de vele gangen of vertrekken licht verdwalen kan. Een der beroemdste was het labyriath op Kreta (bij Vondel „der Kretensen doolhof” genoemd), waarin de Minotaurus (z. d. w.) zich ophield. Dit labyriath heeft echter alleen in de verbeelding der dichters bestaan. Een ander beroemd labyriath was het Egyptische, dat 1500 kamers boven en evenzoveel beneden den grond moet gehad hebben. Van dit bouwwerk zijn in 1888 de grondslagen teruggevonden in de nabijheid van een pyramide, waarin de stichter van het labyriath begraven werd.

Laconisch. (Lat.: *Laconicus* = uit Laconië.) Laconië was een Grieksch landschap met de hoofdstad Sparta. De Laconiërs stonden bekend om hun korte, kernachtige gezegden, waarin de jeugd zich moest oefenen. Vooral van den Spartaanschen held Leonidas zijn vele van zulke gezegden opgeteekend. Hij hield in een der oorlogen tegen de Perzen met een kleine bende het vijandelijk leger in den bergpas bij de Thermopylae tegen. Door verraad van een der zijnen, die den Perzen een omweg aanwees, werd hij echter ook in den rug aangevallen. „De vijand is nabij,” zei een zijner soldaten op vreesachtigen toon. „Dan zijn wij ook den vijand nabij,” antwoordde Leonidas „laconisch.” Een ander wees

op het groote aantal vijanden; zij waren zóó talrijk, dat zij door hun pijlen de zon verduisterden. „Des te beter,” antwoordde L., „dan zullen wij in de schaduw vechten.” En toen de koning der Perzen den held liet aanmanen zijn wapens over te geven, liet L. hem alleen boodschappen: „Kom, en haal ze!”

Zoo verkreeg „laconisch” de beteekenis van: kort en bondig.

Legende (Lat. *legenda* = wat gelezen moet worden, van *legere* = lezen). Onder legende verstond men in de middeleeuwen het verhaal van het leven en lijden der Heiligen, dat op den gedenkdag, aan den bedoelden Heilige gewijd, in de kerk moest voorgelezen worden. Later verstond men onder het woord elke poëtische voorstelling van een kerkelijke overlevering in tegenstelling met een wereldlijke (een sage dus); bijv. de legende van Beatrijs. Toch is het woord legende vaak ook op wereldlijke overleveringen toegepast, bijv. door Hofdijk in zijn „Kennemer Legendes.”

Lilliput. Van den bekenden Engelschen schrijver Jonathan Swift (1667—1745) verscheen in 1726 een boek, getiteld: „Travels of Lemuel Gulliver”, dat een buitengewonen opgang maakte en in alle beschaafde talen vertolkt werd: „Gullivers reizen naar Lilliput.” De hoofdpersoon Gulliver verhaalt daarin zelf, hoe hij als scheepsdokter in de nabijheid van Tasmanië schipbreuk lijdt, doch, zij 't ook met groote moeite, al zwemmende de kust wist te bereiken. Het bleek hem, dat hij aangekomen was in een land met menschjes niet grooter dan een duim, die hem, den monsterachtigen reus, met verbazing en ontzag ontvingen. Alles was in dit land, Lilliput geheeten, even klein: Gulliver stapte met het grootste gemak over de hoogste paleizen heen. Toch hadden de Lilliputters een samenleving, welke niet ongelijk was aan die van Europa. Deze samenleving nu schildert Swift, om daardoor tevens op zeer geestige, hoewel niet altijd nette manier, de gebreken der Engelsche maatschappij van die dagen te hekelen. De omstandigheid, dat de schrijver zijn verhaal voordraagt in eenvoudige, onopgesmukte taal en daarbij steeds den grootst mogelijken ernst bewaart, verhoogt niet weinig het vermakelijke van deze satyre.

Naar deze gewaande Lilliputters nu worden vaak kleine menschen nog steeds met dien naam aangeduid.

Lloyd (spr. uit: ló-id). Verschillende stoomvaartmaatschappijen voeren den naam van Lloyd; bijv. de Rotterdamsche Lloyd; de Koninklijke Hollandsche Lloyd (naar Zuid-Amerika); de Norddeutsche Lloyd, enz. Ook verzekeringsmaatschappijen (assurantie tegen scheepsongevallen) heeten vaak zoo. De naam is afkomstig van zekeren Edward Lloyd, die in 't laatst der 17^e eeuw te London in de Towerstreet bij de haven een koffiehuis ¹⁾ opende, dat spoedig een soort vergaderplaats (beurs) werd van Engelsche kooplieden, scheepsassuradeuren en scheepsmakelaars.

Langzamerhand kwamen er allerlei takken van verzekering bij, zelfs muzikmeesters kunnen zich thans verzekeren tegen het mogelijk stijf worden van één of meer vingers; een operazanger tegen het verlies van zijn stem, enz., ja er worden weddenschappen omtrent politieke gebeurtenissen aangegaan. De deelhebbers kunnen veel meer geld bijeenbrengen dan andere verzekeringsmaatschappijen; zoo werd bijv. in 1906 de Britsche oorlogsvloot voor de manoeuvres verzekerd voor een bedrag van . . . 120 mill. gulden! Zulk een risico zouden alle verzekeringen samen niet aandurven.

Ook werd spoedig door Edw. Lloyd een berichtendienst geopend; sedert 1696 verschijnt daarvoor wekelijks „Lloyds News” (Nieuws); van alle schepen boven de 100 registerton nl. wordt nagegaan en opgegeven, waar ze zich bevinden, waarvoor over de geheele wereld „signaalstations” opgericht zijn. Soms heeft Lloyd's dienst nog eerder de oorlogsberichten dan het Ministerie.

Sedert 1854 bestaat „Lloyd's Register”, dat toezicht houdt op den bouw van schepen, die „Lloyd's Patent” willen verwerven; zulk een patent toch is een aanbeveling bij het sluiten van verzekeringen en het aannemen van vrachten.

Ook heeft Lloyd den eersten stoot tot het redden van schipbreukelingen gegeven. In 1802 werd de eerste reddingsboot ge-

---

¹⁾ De koffie was toen pas als nieuwe drank ingevoerd en vond veel aftrek onder de zeelieden.

bouwd en later een fonds gesticht tot het uitreiken van belooningen of „Lloyd's Medaille.”

Ook houdt Lloyd zich bezig met het bergen van ladingen uit wrakken; is het gelukt, de zee haar prooi weer te ontnemen, dan wordt zegevierend de oude Lutine-klok geluid. De „Lutine” was een Engelsch oorlogsschip, dat in 1799 voor 12 mill. gulden geldswaarden naar Hamburg moest brengen. Het schip verging echter op een zandbank bij Vlieland. Veel werd er gered, o. a. de scheepsklok, maar, naar men zegt, bleven er nog groote schatten in het wrak achter, waarnaar meermalen gedoken werd; in 1859 werd voor 1 mill. gld. aan gouden staven opgehaald en sedert 1910 is een Engelsch schip weer bezig.

Dat Lloyd echter ook wel eens verliezen lijdt, bleek nog in Jan. 1909, toen alleen aan schaden, door schipbreuk veroorzaakt, 12 mill. gulden moest worden uitbetaald.

Lock-out (Engelsch). Wanneer verschillende werkgevers (fabrikanten, reeders, enz.) gezamenlijk hun arbeiders gedaan geven, bijv. bij een dreigende werkstaking, dan spreekt men van een „lock-out” of ook wel van „uitsluiting.”

Lord Mayor, beteekent zooveel als „burgemeester van Londen”. Englands hoofdstad is administratief niet één stad, doch een samengroei van een aantal grootere of kleinere steden, die voor een goed deel haar eigen bestuur behouden hebben. Deze nieuwere steden hebben zich gevormd om de oude stad, de „City” (d. i. „stad”), en deze „moederstad” is tot op den huidigen dag nog een lichaam op zich zelf gebleven. Die City heeft sedert eeuwen zijn Mayor (Fr. maire = burgemeester), later verheven tot Lord Mayor, die elk jaar gekozen wordt uit de Aldermen (= oudemannen, ouderlingen, bestuurders) van de „City Corporation” en wel door de stemgerechtigden der oude City-gilden. Van die „City of London” (= stad van Londen) zou men dus den L.M. den burgemeester kunnen noemen, dus niet van de geheele stad. Het ambt heeft altijd in hoog aanzien gestaan en de Lord-Mayors hebben steeds hun stand opgehouden op een wijze, die misschien

menig vorst hen benijden kan. In vroeger eeuwen woonden zij in een der best daarvoor geschikte gildegebouwen, maar in 1753 verkreeg de L.M. een eigen gebouw, the Mansion House, dat ruim een half millioen gulden kostte. Hierbij kwam nog ruim 330.000 gld. voor 't meubelen van dit palais, terwijl er nog voor 140.000 gld. aan tafelzilver werd aangekocht.

Het ambt van L.M. kost den titularis groote schatten. Behalve deze woning geniet hij een salaris van 120.000 gld., waarvan hij op den dag zijner inzwering reeds 25.000 gld. aan onkosten betalen moet. Daar hij bijna elken dag feestmaaltijden moet geven, moet hij gedurende zijn ambtsjaar bij zijn salaris nog wel een zelfde bedrag uit eigen middelen voegen. Er is een heele staf aan the Mansion House verbonden; zijn geestelijke krijgt 95 pond (à f 12.—) 's jaars, zijn zwaarddrager 500 pond; de drager van den gouden staf eveneens 500 pond; de City maarschalk hetzelfde bedrag; de kamerheer 270 pond, en dan nog een lange stoet van koks, bedienden, koetsiers, palfreniers, City-trompetters, — kortom een heele mayorale hofhouding hier in het hart der wereldstad.

Lutherschen. Aanvankelijk waren de volgelingen van Luther in ons land sterker in aantal dan de Calvinisten; doch sedert 1566 geraakten zij in de minderheid. In 1605 hielden zij te Amsterdam hun eerste synode; hierdoor werden de verschillende Luthersche gemeenten door één band vereenigd, doch die op den duur niet sterk genoeg bleek om de gewenschte eenheid te bewaren. Amsterdam bezat de belangrijkste gemeente; de overige waren geldelijk van haar afhankelijk en de Amsterdamsche kerkeraad oefende in menig opzicht een overwegenden invloed uit.

In 1791 ontstond in de Amsterdamsche gemeente een oppositie tegen het ook hier opgekomen rationalismus¹⁾, de meer orthodoxe partij scheidde zich af en organiseerde zich eindelijk (1835)

---

¹⁾ Hieronder verstaat men de godsdienstige richting, die zich meer door de rede, het verstand (ratio) laat leiden, dan door het „gelooven op gezag“; rationalisten zijn dus min of meer vijzinnigen, modernen, en tegenstanders der orthodoxen.

onder den naam van „Hersteld Evangelisch Luthersch Kerkgenootschap”, terwijl de reeds bestaande kerk in 1818 zich „*Evangelisch Luthersche*” had gevormd.

Pogingen tot vereeniging der beide richtingen hebben geen blijvend gevolg gehad; toch kunnen predikanten en proponenten van de Evang. Luth. gemeenten ook bij de Hersteld Luth. kerken worden beroepen.

Het Evang. Luth. Kerkgenootschap telt thans 48 gemeenten, benevens 10 filiaal-gemeenten, met 61 dienstdoende predikanten; het aantal lidmaten bedraagt ruim 80.000. Het Hersteld Evang. Luth. Kerkgenootsch. telt 7 gem. met 10 predikanten en omstreeks 16.000 lidmaten.

Lutine, zie *Lloyd*.

Lynchwet. *Lynchen* (spr. uit: lintsjen). In Amerika gebeurt het niet zelden, dat het volk een misdadiger eigenmachtig en zonder voorafgaand wettelijk onderzoek straft. Dit noemt men de toepassing der lynchwet of lynchen. Deze barbaarsche straf oefening bestaat in het vernielen van de bezittingen van het slachtoffer, in lichamelijke mishandeling, ja zelfs in vermoording of op-hanging. — De naam moet afkomstig zijn van zekeren John Lynch, die tegen het einde der 17^e eeuw in Noord-Carolina, waar nog weinig rechtszekerheid bestond, met onbeperkte volmacht werd bekleed om voortvluchtige slaven te straffen.

Zoo werd in Nov. 1909 te Cairo in Illinois door een menigte van 10.000 menschen een neger gelyncht, die beschuldigd was een blank meisje beleedigd te hebben. Hij werd uit de gevangenis gehaald, in 't vuur geworpen en tot asch verbrand. Tevens werd een andere gevangene (een blanke), die beschuldigd was van moord op zijn vrouw, aan een telegraafpaal opgehangen.

M.

Maecénas was een voornaam Romeinsch edelman ten tijde van keizer Augustus. In zijn prachtig paleis vereenigde hij de voornaamste dichters (o.a. Virgilius en Horatius) om zich en ver-

leende hun geldelijken steun. Vandaar dat een beschermer der kunst in onze dagen nog wel een Maecenas heet.

Maidenspeech (Engelsch; spr. uit: meed'n-spietsj, d. i. maagdelijke redevoering). Aldus noemt men naar Engelsch voorbeeld de eerste rede die een (nieuw gekozen) lid in de Staten-Generaal houdt.

Malteser Ridders, zie *Johanniter-orde*.

Mausoléum. Bij den dood van Mausolus, koning van Carië in Klein-Azië, liet zijn gemalin Artemisia te Halicarnassus een weidsch grafteeken oprichten, dat om zijn pracht tot de zeven wonderen der wereld werd gerekend. Het was 50 M. hoog, rustte op 36 zuilen en had een omtrek van 140 M. In 1857 werden er nog verschillende overblijfselen van beeldhouwwerk van gevonden. Vandaar dat nog heden een vorstelijke grafstede in koepelvorm een mausoleum heet.

Medusa was een der drie *Gorgonen* (zusters en godinnen). Zij had zulk een verschrikkelijk hoofd, dat het ieder, die het zag, deed versteen (o. a. bestond het haar uit slangen). Het gelukte Perseus (z. d. w.) haar ruggelings te naderen en het hoofd af te slaan; uit het bloed vloog Pegasus (z. d. w.) omhoog.

Mei is genoemd naar Maja, de Romeinsche godin van den wasdom in de lente.

Mennonieten, Mennisten of Doopsgezinden. De stichter dezer godsdienstige sekte is Menno Simons, in 1482 te Pingjum geboren. Hij wilde de Wederdoopers in Duitschland en de Nederlanden vereenigen, door de dweepzieke elementen uit te sluiten, om alzoo te bewerken, dat de vervolgingen tegen hen ophielden. Daar hij evenals de Wederdoopers den kinderdoop verwierp, werden zijn volgelingen met de Wederdoopers vereenzelvigd en eveneens vervolgd, zoowel door Katholieken als Protestanten. Zij stonden aan allerlei bespotting bloot. Zoo sprak men o. a. van een „Mennisten-

leugen", waarmee men een waarheid bedoelde, die eigenlijk een sluw ingekleede leugen was. Volgens het verhaal — dat echter niet bewezen is — zat Menno Simons eens in een reiswagen, toen een dienaar van het gerecht hem daar kwam zoeken. Op de vraag van dezen, of M. S. ook in den wagen zat, antwoordden diens mede-reizigers van neen, waarop hij zelf tot den politie-dienaar zeide: „De heeren zeggen van neen.” Ook sprak men van den „Mennistenhemel”, d. w. z. de Vechtstreek, waar vele rijke Mennonieten uit Amsterdam hun buitenplaatsen hadden.

De Doopsgezinden hebben geen verplichte geloofsbelijdenis; de doop wordt bij hen alleen na het ontvangen godsdienstonderwijs toegediend op grond van de woorden uit den Bijbel: „Wie geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden.” Verder verwerpen zij het zweren van den eed („Zweert ganschelijk niet; uw ja zij ja, uw neen zij neen!”) en den krijgsdienst („Wie het zwaard trekt, zal er door vergaan”). Nadat er verschillende richtingen onder hen ontstaan waren, werden zij weer in 1811 verenigd.

Mentor. Aldus betitelt men vaak een leeraar en leider der jeugd, terwijl ook tijdschriften voor het jonge volkje wel eens „Mentor” heeten. De naam is ontleend aan Homerus' *Odyssea*, waarvan de hoofdpersoon Odysseus (bij de Romeinen Ulysses geheeten) na den val van Troje weer huiswaarts keert. Vóór zijn vertrek naar die stad — 10 jaar vroeger — had hij de zorg voor zijn huishouding opgedragen aan zijn vriend Mentor, die zijn bijzonder vertrouwen genoot en de leermeester was van zijn zoon Telemachus. Toen de laatste een tocht ging ondernemen om zijn vader Odysseus op te sporen, nam Athene (Rom.: Minerva, de godin der wijsheid) Mentors gedaante aan om den jongeling te begeleiden en van goeden raad te dienen. Wel een bewijs, hoezeer Mentor het vertrouwen van zijn leerling verworven had. Door het werk van den Franschen schrijver Fénelon: „*Les aventures de Télémaque*” kwam het woord Mentor in gebruik voor leider der jeugd.

Mercurius (Lat.; bij de Grieken: Hermes) was oorspr. de god van den wind. Vandaar dat hij met vleugels aan voeten en schouders wordt afgebeeld en door zijn snelheid later de „bode” der goden werd, in welke hoedanigheid hij een gevleugelden staf (als snelle heraut of aankondiger) voert. Hij wist eens de offerstieren aan Apollo te ontstelen, zoodat de dieven hem als hun patroon ver-eerden. Daar de wind voor handelaars en kooplieden van belang is (de Grieken deden veel aan scheepvaart), werd hij de *god van den handel* en als zoodanig komt hij thans het meest voor. „Mercurius’ tempel” is dan de Beurs. (Zie ook *Odin*.)

Mettray. In het Fransche departement Indre-et-Loire ligt een dorp Mettray op ongeveer een uur afstand van Tours. Daar werd in 1840 een landbouw-kolonie gesticht voor jonge veroordeelden en zedelijk verwaarloosden. De ziel daarvan was en bleef tot zijn dood toe de ijverige Demetz, die in 1873 op 77jarigen leeftijd de Parijs overleed. Een onzer landgenooten, H. W. Suringar, bezocht die instelling in 1845 en vertrok met den wensch, dat ook Nederland zulk een nuttige inrichting mocht bezitten. Hij sprak en schreef er over en mocht de vervulling van zijn wensch beleven. In 1847 nl. ontving hij een brief van den heer Schuller te Amsterdam, waarin deze een aantal bunders van diens landgoed „De Keijenberg” bij Renkum ten geschenke aanbod. Later werd dit aanbod veranderd in een bedrag van *f* 16000, waarvoor nu het landgoed Rijsselt, aan den weg van Zutten naar Gorsel werd aangekocht tot stichting van een „Nederlandsch Mettray” (1851). Het doel is: hulpbehoevende en verwaarloosde Protestantsche knapen op te voeden en hun eenig handwerk of ’t uitoefenen van land- en tuinbouw te leeren.

Micro . . . beteekent in samenstellingen *klein* (naar ’t Gr.: mikros) bijv. *microscop* = de kijker van ’t kleine (evenals telescoop = de kijker van ’t verre), *microkosmos* = de wereld van ’t kleine.

Miniaturen. Aldus noemt men de geschilderde versierselen in de oude handschriften, zooals hoofdletters, randen, afbeeldingen enz.

't Woord komt van 't Latijn *minium* = menie (roode verf); de handschriften werden nl. met roode kleuren versierd of „verlicht” = „verlicht”, „verduidelijkt.” (Vgl.: illustratie van *lux* = licht; *illustre* = doorluchtig.)

Minotaurus (= stier van Minos). Minos was, zegt men, koning van Kreta en bezat een stier met een menschenhoofd, die in het labyrinth (z.d.w.) was opgesloten. Jaarlijks moesten de Atheners aan dit monster zeven jongelingen en zeven meisjes uit de edelste geslachten offeren. Theseus, de heldhaftige zoon van den koning van Athene, sloot zich eens vrijwillig bij de 14 slachtoffers aan, om zijn vaderstad van de smadelijke verplichting te bevrijden. Ariadne, de dochter van Minos, geeft hem uit liefde een kluwen, dat zich bij het binnentreden van 't labyrinth vanzelf ontrolt en hem zoo den weg wijst naar 't monster, den Minotaurus. Theseus doodt hem en vindt door den „draad van Ariadne” gemakkelijk weer den terugweg.

Mono (Gr. *monos* = één) in samenstellingen: één, alleen; bijv.: *monoloog* = alleenspraak (dialog = tweespraak, tweegesprek); *monopolie* = alleenhandel, alleenverkoop; *monotheïsmus* = vereering van één God; *monotoon* = ééntonig; *monocotylen* = éénzaadlobbigen (dicotylen = tweezaadlobbigen); *monandria* = éénhelmigen (poly-andria = veelhelmigen); *monadelphia* = eenbroederigen (diadelphia = tweebroederigen); *monogamie* = huwelijk met één vrouw (polygamie = veelwijverij); *monocle* = één oog, bril met één glas; *monographie*: verhandeling over één onderdeel van een wetenschap.

Monroe-leer. James Monroe was de 5e president der Vereenigde Staten van Noord-Amerika (1817—1825). Den 2^{en} Dec. 1823 verklaarde hij in zijn openingsrede, dat de Vereenigde Staten niet alleen elke inmenging van Europa gevaarlijk zouden achten voor den vrede en de vrijheid der Republiek, maar ook, dat zij elke poging van Europa om eveneens in de overige onafhankelijke staten van Amerika invloed te verkrijgen als een onvriendelijke

daad zouden beschouwen, terwijl hij namens de Rep. tevens verklaarde, dat Amerika zich niet als een terrein voor kolonisatie van de zijde der Europeanen wenschte beschouwd te zien. Deze beginselen noemt men de Monroe-leer en elke daad van Europa, strijdig met deze beginselen, wordt dus door de Ver. Staten feitelijk als een „casus belli” (reden tot oorlogsverklaring) beschouwd.

Mookerheide. Op de heide bij Mook hadden de Spanjaarden een soort van strafplaats voor de soldaten opgericht; daar moesten dezen zwaar graafwerk verrichten, schansen opwerpen, enz. Overblijfselen zijn er nog van te zien. De Mookerhei stond dus in een slechten naam; vandaar waarschijnlijk de uitdrukking: „Loop naar de Mookerheide.” De bekende slag werd in en om het dorp Mook geleverd, niet op de heide zelf. (Uitvoerig is dit aangetoond door den Limburgschen pastoor Meulleneers, die een grondig onderzoek ter plaatse instelde.)

Moravische Broeders, Broedergemeente of Herrnhutters. Een aantal volgelingen van Johannes Huss, die in 1415 den dood op den brandstapel vond, vereenigden zich te Praag rondom zekeren Gregorius, ten einde naar hun inzicht God te dienen. In 1457 verkregen zij van een Boheemsch grondeigenaar vergunning zich in het dorp Kunwald, in het n. o. van Bohemen, te vestigen tot een gemeente van „broeders en zusters” (*Unitas Fratrum*: Vereeniging van Broeders, of „Broeder-Uniteit”). Niettegenstaande de vervolging waaraan zij blootstonden, breidde de Uniteit zich aanvankelijk snel uit, doch door den 30-jarigen oorlog werd zij in Bohemen bijna geheel vernietigd en slechts in Posen bleven enkele gemeenten bestaan.

In het begin der 17e eeuw ontstond in enkele dorpen van Moravië onder de nakomelingen van de eerste Broedergemeenten, die tot nog toe in het geheim haar godsdienstoefeningen hadden gehouden, een verlangen om meer in het openbaar te kunnen optreden. Toen hun dit niet werd toegestaan, trokken vele Moraviërs naar Duitschland, waar zij van den Protestantischen

graaf Von Zinzendorf vergunning kregen, zich op zijn landgoed Berthelsdorf (Saksen) te vestigen. Hier stichtten de Moravische gezinnen de nederzetting Herrnhut ('s-Heerenhoede), waar in 1722 de Vernieuwde Broedergemeente (voortaan ook Herrnhutters of Moravische Broeders genoemd) gesticht werd. Van nu af nam de gemeente in omvang en kracht toe en wijdde zich vooral aan de zending.

De Broedergemeente omvat als één geheel vier zelfstandige deelen en wel het Duitsche gebied (waartoe ook Zeist en Haarlem gerekend worden), het Britsche en twee Amerikaansche. Het opperbestuur ligt in handen der Generale Synode, die om de 10 jaar in Herrnhut gehouden wordt. Aan het hoofd van elk der vier zelfstandige deelen staat een Provinciale Synode, terwijl elke gemeente door een college van Ouderlingen en Diakenen wordt bestuurd.

De leer der Gemeente komt vrijwel met de Luthersche overeen; zij heeft echter geen eigen, speciale belijdenis, maar regelt zich in hoofdzaak naar de Augsburgsche Confessie. De voorgangers dragen geen afzonderlijk ambtskleed, zelfs niet in de kerk. De leden onderling noemen elkander Broeder en Zuster met weglating van alle titels; zij behooren bijna zonder uitzondering tot den z.g. middenstand.

In 1734 deed de bisschop Spangenberg een reis naar Engeland en bezocht ook Amsterdam. Hier werd hij opmerkzaam gemaakt op onze kolonie Suriname, waar voor de Broedergemeente een groot arbeidsveld voor de zending onder de heidenen braak lag. Hij kreeg daarvoor verlof van de Compagnie, terwijl verschillende personen hem steunden. Een zekere Isaac Lelong schreef een boek over de Broedergemeente, dat ook in handen kwam van de Prinses-Weduwe, Louise Maria van Oranje („Marijke Meu”). Deze bood nu in een schrijven aan den reeds genoemden graaf Von Zinzendorf hier voor eenige Broeders een woonplaats aan, vooral met het oog op de zending in onze overzeesche bezittingen. De graaf Von Zinzendorf bezocht nu zelf de Prinses, en op haar landgoed te IJselstein (prov. Utr.) werd weldra een kolonie gesticht, Heerendijk geheeten (1737). Negen jaar later werd de

kleine gemeente vandaar naar Zeist overgebracht, waar zekere Jacob Schellinger, een Doopsgezind Amsterdammer en een vriend van Von Zinzendorf, het slot en de heerlijkheid Zeist had aangekocht. Later ging dit slot met de daarbijbehorende gronden in eigendom der Broedergemeente over. Het slot werd later verkocht aan de familie Huydecooper en daarna door deze aan de familie Labouchère. Op de gronden bij het slot verrezen het Broeder- en Zusterhuis, met de kerk, die in 1768 werd voltooid. De godsdienstoefeningen worden elken avond — behalve Vrijdags — en ook Zondags in de Duitsche taal gehouden.

In Duitschland bestaan 18 gemeenten, in Nederland 2 (1 te Zeist en 1 te Haarlem, sedert 1744), en in Zwitserland eveneens twee. Het getal bekeerde heidenen bedraagt omstreeks 100.000, waarvan $\frac{1}{8}$ in Suriname.

Mormonen of „Heiligen der laatste dagen”, een godsdienstige sekte in Nd.-Amerika. Hun naam stamt af van het boek „Mormon”, dat door den Presbyteriaanschen (z.d.w.) predikant Spaulding in den stijl van den Bijbel werd geschreven (1812). Dit boek werd door den stichter der sekte Joseph Smith (1805—1844) met zijn voorgewende verschijningen en openbaringen vermeerderd en in 1830 als een heilige profetie van den voortijd in het licht gegeven. Het boek zou op gouden tafelen geschreven zijn en met den wonderbril, waarmee alleen het geheimschrift te ontcijferen is, vele jaren in de aarde verborgen hebben gelegen. Dit boek, vol onzinnige fabelen over de vestiging der patriarchen in Nd.-Amerika, benevens het door Smith geschreven „boek van de leer en de verbonden”, vormen met den willekeurig veranderden bijbel den geestelijken grondslag van het Mormonisme.

Met 30 aanhangers stichtte Smith in 1830 de nieuwe sekte in den vorm van een geheim genootschap. Aan het hoofd staat een president met bijna onbepaalde macht. Verder werden apostelen, profeten, patriarchen, bisschoppen, ouderlingen, priesters, enz. benoemd. Met zijn aanhang overal verdreven, vestigde Smith in 1841 zich te Nauvoo en bouwde er een tempel. Naar hij voorgaf werd hem hier door een goddelijke openbaring gelast de veelwijverij

(polygamie) in te voeren. Deswege werd hij door de bevolking verjaagd en nadat hij en zijn broeder gedood waren, vestigden zich de Mormonen in de woestijn aan het Zoutmeer van Utah, stichtten daar onder Brigham Young het „Nieuwe Sion” (of Nieuw-Jeruzalem) en schiepen door onvermoeiden arbeid een bloeiende nederzetting.

Weldra scheidden zich twee gedeelten af, n.l. de Josephieten onder den jongen Smith en een ander onder Adams, die naar Palestina trok om daar Davids troon te herstellen. Hoewel dus de nederzetting aan het Zoutmeer in aantal sterk gedaald was, breidde het zich spoedig weer snel uit door de buitengewone propaganda in alle beschaafde landen.

Onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den president is hun eerste plicht; als belasting is de tiende penning ingevoerd.

Nadat de regeering van de Ver. Staten meermalen streng tegen de veelwijverij was opgetreden, o.a. door ontzetting van het kiesrecht en het opleggen van zware geldboeten, is de polygamie thans bij de Mormonen afgeschaft. Men schat hun aantal op ruim een half millioen, waarvan ongeveer de helft in den staat Utah wonen. Te Londen hebben zij zelfs een tempel.

Morpheus (spr. *mórfuis*) is volgens den Latijnschen dichter Ovidius een zoon van Somnus (Grieksch: Hupnos), den god des slaaps. Hij zelf werd later als de god van den slaap vereerd; vandaar dat men nog spreekt van: „in Morpheus' armen vallen (liggen)”, d. i. inslapen (slapen). Aan den Griekschcn slaapgod Hupnos herinnert ons woord: *hypnose*, d. i. den toestand van droomen of slapen, bijv. iemand onder hypnose brengen of hem hypnotiseeren. Van Morpheus is ons woord „morphine” (slaapmiddel) afgeleid.

Muzen, bij ons ook Zanggodinnen geheeten. Zij waren bij de Ouden de godinnen van kunst en wetenschap. Homerus roept slechts één Muze aan (*Musa*, d. i. de denkende), de goddelijke geefster van alles, wat een dichter moet kunnen en kennen. In den Romeinschen tijd had men er negen, n.l. *Klio* voor de geschiedenis;

attribuut: een schrijfrol (d. i. een opgerold perkament, waarop geschreven werd; vandaar de uitdrukking: „geschiedenisrol”); *Kalliope* (kalliopee): heldendicht, met wastafeltje en schrijfstift; *Melpomene* (melpoomenee): treurspel, met treurend masker; *Thalia* (taliea): blijspel, met vroolijk masker; *Urania*: sterrenkunde, met hemelbol; *Terpsichore* (terpsiechoree): dansreien en koorgezang, met een lier; *Erato éératoe*: minnedicht met lier; *Euterpe* (euterpe): muziek, met een fluit; *Polyhymnia*: gewoonlijk als muze der lofzangen (hymnen) voorgesteld; zij heeft echter geen attribuut; wel wordt zij afgebeeld met de armen in haar gewaad gehuld, terwijl zij een lichte dansbeweging uitvoert; vandaar dat zij ook wel als de muze van den dans wordt beschouwd.

Een *museum* was oorspronkelijk een heiligdom, aan de Muzen gewijd; later een inrichting voor kunst en wetenschap, als staande onder bescherming der Muzen.

Ook ons woord *muziek* herinnert aan de Muzen. Oorspr. duidde het bij de Grieken de gezamenlijke kunsten en wetenschappen aan, die hoofd en hart vormden, in tegenstelling met de gymnastiek, die alleen de ontwikkeling van het lichaam beoogt. Eerst in den Christelijken tijd kreeg het woord een engere beteekenis, n.l. die van toonkunst.

Mysteriën (Gr. *mustērion*, van *mustēs* = ingewijd). Aldus noemde men bij de Grieken zekere geheime godsdienstige handelingen, waaraan slechts zulke personen mochten deelnemen, die, na de voorgeschreven voorbereiding en aflegging der belofte van geheimhouding, in de geheimen waren ingewijd. Hoogstwaarschijnlijk waren deze plechtigheden van zinnebeeldigen aard en moesten dienen ter veraanschouwelijking van allerlei verheven godsdienstige en zedelijke waarheden.

In de Middeleeuwen verstond men onder *Mysteriën* de voorstellingen, die op het tooneel (meestal in de open lucht) werden gegeven en wier stof ontleend was aan de gewijde schrift of aan de levens der Heiligen. Vooral de geheimnisvolle menschwording en opstanding van Jezus werden met Kerstmis en Paschen als mysteriën vertoond.

Reeds bij de Grieken droegen de ingewijden den naam *myster* en daaruit ontstond het woord *mystiek*, als de naam van het streven om in de geheimenissen der Godheid door te dringen en in meer nauwe verbinding met het Opperwezen te geraken, Hem dus inniger en vromer te vereeren. Later ging de mystiek vaak vergezeld met het geloof aan geheimzinnige, bovennatuurlijke openbaringen en deze richting noemt men *mysticisme*.

N.

Nabob, min of meer spottende uitdrukking voor iemand, die in Indië rijk geworden is, of die in 't algemeen opvallend weelderig leeft. Het woord is een verbastering van het Arab. *nawwâb*, d. i. stadhouder, vorst, hoogadellijke titel.

Némesis was bij de Grieken de godin der wrake en wedervergelding; aan haar scherp oog ontgaat geen enkele euveldaad en haar flinkerend zwaard treft elken misdadiger.

Neptunus, zie *Poseidon*.

Nessuskleed. Iets, wat hevige pijn veroorzaakt of groot onheil brengt, zonder dat men het kan ontgaan, noemt men wel eens een Nessuskleed. Het woord is aan de Grieksche mythologie ontleend. Nessus was een centaur (half mensch en half paard), die eens Hercules en zijn verloofde Dejanira over een rivier moest zetten. Nessus echter wenschte de schoone bruid voor zich, doch hij werd door een pijl van Hercules getroffen. (Deze pijl was gedoopt in het vergiftige bloed van de Hydra; z. d. w.). Nessus zinkt stervend neer, maar fluistert Dejanira nog in 't oor: „Vang mijn bloed in een zak op en neem het mede. Als Hercules u eens ontrouw mocht worden, zal het hem weer tot u terugbrengen.” De schoone jonkvrouw neemt het vergiftige bloed mede. Niet lang daarna ontsteekt de ontrouwe Hercules in liefde voor de schoone Iolaë. Hercules zendt zijn eerstgenoemde geliefde een bode, om hem een fraai gewaad te bezorgen, dat hij bij een offerplechtig-

heid moet dragen. Dejanira, die de ontrouw vernomen heeft en hevig verbolgen is, geeft nu het staatsiekleed mede, dat zij van binnen met Nessus' bloed heeft gedrenkt. Nauwelijks heeft Hercules het aangetrokken, of zijn geheele lichaam begint te gloeien en te branden. Radeloos van pijn werpt hij zich op een brandstapel, die door een zijner vrienden wordt ontstoken. Zijn stoffelijk omhulsel verbrandt, maar het onsterfelijke deel stijgt naar de woonplaats der goden, waar hij Hebe, de godin der eeuwige jeugd, ten huwelijk ontvangt.

Nestor. Den oudste onder zijn ambtgenooten, en daardoor den man van ervaring en een zeker gezag, noemt men wel eens den Nestor.

In Homerus' Ilias (het 10^e jaar van 't beleg voor Troje) bekleedt Nestor, een kleinzoon van den zeegod Poseidon (z. d. w.), een voorname plaats. Reeds twee menschengeslachten had hij zien komen en heengaan, „en het derde beheerschte hij”, en nog was hij naar lichaam en geest jeugdig en sterk. Met groote dapperheid had hij in zijn vroegere jaren gestreden, zijn wijze raad en daad werden dan ook steeds begeerd. Vooral was hij gezien om zijn welsprekendheid: als hij opstond, zweeg een ieder, en hij verstond de kunst om elken twist bij te leggen.

„Zoeter dan honing was 't woord, dat de held van zijn lippen deed vloeien,“

zingt Homerus (Ilias I, 249) van hem en Agamemnon, de aanvoerder van 't Grieksche leger, zeide: „Had ik nog tien zulke raadslieden, dan zou Troje zich spoedig moeten overgeven.” (II, 370—374.)

Nibelungen (Duitsch; *u = oe*). Volgens de Germaansche sagen woonde in het hooge Noorden, het land van mist en nevel, een geslacht van dwergen, de Nibelungen geheeten, naar hun koning Nibelung (d. i. zoon van den nevel). Zij bezaten groote schatten, waaronder den beroemden Nibelungenhort (den schat der Nibelungen). Deze schat kwam in handen van Siegfried (zie beneden) en nu kreeg diens geslacht den naam van Nibelungen.

Toen later de Bourgondiërs den Nibelungenhort veroverden, ging op hen de bedoelde naam over.

Te Xanten aan den Rijn woonde Siegmund, koning van Nederland, met zijn gemalin Siegelind. Hun zoon heette Siegfried en bleek al spoedig een buitengewoon dapper held te zijn. Nadat hij den ridderslag had ontvangen, trok hij op avontuur uit en kwam in het land der Nibelungen. Juist was de beroemde schat uit het diepe hol op een berg gedragen. De beide zonen van den overleden koning verzochten aan Siegfried den schat te verdeelen. Er waren meer dan 100 wagens aan edelgesteenten en nog veel meer aan goud. Siegfried verdeelde den schat onder de beide broeders en kreeg tot belooning het Nibelungenzwaard Balmung. Spoedig echter geraakten de beiden broeders met S. in strijd over de verdeling, waarop de jonge ridder hen beiden doodde, ofschoon ze door twaalf reuzen werden bijgestaan. Nu wilde hij zich van den schat meester maken, doch deze werd bewaakt door den sterken dwerg Alberik. Siegfried overwon hem na een zwaren strijd; hij ontnam den dwerg tevens diens „tarnkap”, een nevelmantel, die den drager onzichtbaar maakte en diens kracht vertwaalfvoudigde. — Nog andere wonderdaden vermeldt de faam van hem. Zoo versloeg Siegfried eens een draak en baadde zich in het bloed er van; hierdoor werd Siegfrieds huid zoo hard als hoorn en daardoor onkwetsbaar. Alleen op één plek tusschen de schouderbladen was een lindeblad gevallen; hier had het drakenbloed zijn tooverkracht niet kunnen uitoefenen; dit was dan ook de „Achilleshiel” van Siegfried, en op die plek trof hem later een doodelijke pijl.

Siegfried is de held van een beroemd middeleeuwsch heldendicht, het *Nibelungenlied* geheeten, de Duitsche „Ilias.”

Nimbus, zie Stralenkrans.

Nimrod was, volgens Genesis 10 : 9, „een geweldig jager voor het aangezicht des Heeren.” Dit is de aanleiding geweest, dat men een min of meer hartstochtelijk jager een Nimrod noemt.

Niobé was de gemalin van den Thebaanschen koning Amphion, wien zij zeven welgebouwde zoons en zeven schoone dochters schonk. Door dit moedergeluk overmoedig geworden, waagde zij het eens, zich met de godin Leto te vergelijken, die maar twee kinderen bezat, nl. Apollo en Diana (godin der jacht). Maar nu trof haar tot straf een tragisch lot: Apollo en Diana doodden voor haar oogen al haar kinderen. Onder aan den berg Sipylus versteende Niobe van smart. Beeldhouwers en dichters hebben ten allen tijde de aangrijpende figuur van Niobe tot onderwerp hunner kunstgewrochten gekozen.

Nobel-prijs. Alfred Nobel, de Zweedsche dynamiet-fabrikant, overleed op 10 December 1896 te San Remo. In zijn testament bepaalde hij, dat de renten van zijn vermogen, op 35 millioen Mk. geschat (21 millioen gulden), zou worden bestemd voor 5 jaarlijksche prijzen, elk van ongeveer 150,000 Mk. (90,000 gulden):

- 1o. voor de belangrijkste ontdekking op het gebied der natuurkunde;
- 2o. voor idem op het gebied der scheikunde;
- 3o. voor idem op het gebied der geneeskunde en der physiologie;
- 4o. voor een letterkundig werk, onverschillig in welke taal, dat uitmuntend moet worden geacht, zoowel wat hooge opvatting als ideale tendenz aangaat;
- 5o. voor den meest verdienstelijken arbeid op het gebied van den wereldvrede, opheffing of vermindering der staande legers, en het oprichten van scheidsgerechten tusschen de verschillende volken.

Deze prijzen zijn voor de eerste maal uitgekeerd op 10 December 1901, en sedert elk jaar op 10 December.

Onze landgenoot Kamerlingh Onnes, die in 1908 helium vloeibaar maakte, ontving in 1913 den Nobelprijs voor natuurkunde.

Nótulen (van 't Lat. *notula*, verkleinwoord van *nota* = aantekening) noemt men het verslag van het verhandelde eener vergadering, zooals dat door den secretaris der vereeniging in een

volgende vergadering wordt uitgebracht, om aan de goedkeuring der vergadering te worden onderworpen. Zijn er geen op- of aanmerkingen gemaakt, zoo worden zij door den voorzitter mede-ondertekend en krijgen dan een soort wettig gezag, vooral met het oog op genomen besluiten. (Spreek uit: no'telen). De notulen onzer Staten-Generaal heeten „Handelingen”; van de kerkelijke synoden: *acta*, d. i. eveneens daden, handelingen.

O.

Observatorium (van 't Lat. *observare* = opmerken, beschouwen, waarnemen) noemt men een inrichting tot het beschouwen of waarnemen van den sterrenhemel en van natuurverschijnselen (magnetisme, enz.).

Octaaf (Lat. *octavus* = de achtste; vrouwelijk *octava*) was in de R.-K. kerk oorspr. de achtste of laatste dag (*octava diēs*) van een kerkelijk feest; bijv. 1 Januari was de „octave des Heeren”, nl. van 's-Heeren geboorte. Later kreeg het woord de beteekenis van den achtdaagschen duur van het kerkelijk feest, dus de acht dagen gezamenlijk. Bijv. in de octaaf van Kerstmis, Paschen, enz.¹⁾

In de muziek is het de achtste toon van den grondtoon af en deze er onder begrepen, hetzij hooger of lager; de octaaf heeft dus denzelfden naam als de grondtoon. Bij uitbreiding noemt men ook een octaaf een rij van acht tonen volgens de toonschaal, bijv. g. a. b. c. d. e. fis. g.; bijv. een piano met zeven octaven.

Octavo is oorspronkelijk een bijwoordelijke bepaling; *in octavo* (Lat.) beteekent letterlijk: in een achtste deel, d. i. in achten gevouwen, en wordt als formaat voor papier gebezigd; een vel krijgt dan 16 pagina's. (Zie *Folio*.)

---

¹⁾ Reeds bij de Israëlieten vindt men daarvan een voorbeeld in Leviticus 23:34—36: „Het feest der loofhutten zal zeven dagen den Heere zijn. Zeven dagen zult gij den Heere vuurofferen, op den *achtsten* dag zult gij een heilige samenroeping hebben en gij zult den Heere vuuroffer offeren; het is een verbodsdag, gij zult geen dienstwerk doen.“

October is letterlijk de achtste maand, daar bij de Romeinen het jaar met Maart begon.

Odéon (Grieksch: *Odeion*; van *oodè* = zang; dus zangplaats) was bij de Grieken een koepelvormig gebouw, waarin wedstrijden in gezang en instrumentale muziek werden gehouden. De naam wordt thans veelal gegeven aan zalen, waarin men zich met zang, muziek, dans en tooneel vermaakt, bijv. 't Odéon-théâtre te Parijs.

Odin (Noorsch; Saksisch: *Wodan*; Oudduitsch *Wuotan*) is de opperste god der Germanen, die vooral ten tijde der Romeinen aan den Beneden-Rijn werd vereerd en door Tacitus met Mercurius werd geïdentificeerd (gelijkgesteld); zie „Mercurius.” Hij is oorspronkelijk de windgod; zijn naam zou dan ook afgeleid zijn van *watan* = doorrijen. Als zoodanig rijdt hij op zijn achtvoetig wit ros Sleipnir door de lucht, met den wolkenhoed op en den blauwen hemelsmantel om (later onze St.-Nicolaas). Hij was ook de god der dooden, vooral van de gesneuvelde helden; de drie strijdjonkvrouwen of Walkyren (o. a. op „Walcheren” vereerd) brachten de gesneuvelden van het slagveld in zijn halle of koningszaal (Walhalla); de Scandinaviërs riepen hem ook bij 't begin van den slag aan en wijdden hem door het dooden met een speerworp de krijgsgevangenen. Als hemel- en zonnegod heeft O. slechts één oog; in zijn hemelburcht overziet hij op zijn troon de geheele wereld. Twee raven vliegen om hem heen, nl. Hugin (= geheugen) en Munin (gedachtenis) en boodschappen hem, al wat er op de aarde voorvalt. Verder is O. de god der wijsheid. Als zoodanig wordt hem de uitvinding der runen ('t letterschrift) met hun genees- en tooverkracht toegeschreven en verleent hij den dichters de gave der poëzie.

Aan de Romeinen viel vooral de vereering van Odin als windgod op, en hielden zij hem dus voor Mercurius. Vandaar dat *Woensdag* (= Wodansdag) in het Fransch nog *Mercure-di* heet.

Olympus (Lat.; Gr.: *Olumpos*) was de berg, waarop de Grieksche godenhemel gedacht werd.

Opera (Ital. *ópera* = werk). Hieronder verstaat men een tooneelstuk op muziek, waarin de personen zingende hun rol vervullen. De opera geldt voor de hoogste kunstuiting, daar muziek (het orkest, n. l. de begeleiding van muzikanten), zang, dichtkunst en tooneelspeelkunst samenwerken. De componist (schrijver van muziek, ook toondichter geheeten) Cavalli (1639) uit Venetië was de eerste, die dezen naam aan zijn werken gaf: *opera*, meerv. van *opus* = werk.

Het tekstboek heet *libretto* (letterlijk: boekje) en de inleiding van het orkest *ouverture* (= opening).

Ook het gebouw, waarin opera's gegeven worden, heet opera.

Orakel. Iemand wiens uitspraken algemeen gezag hebben en dus onvoorwaardelijk geloofd worden, noemt men wel eens een orakel. (Vondel noemt den rechtsgeleerden Hugo de Groot het „Delftsch orakel.”) Orakeltaal beteekent dan een uitspraak van 't hoogste gezag, of ook wel: een uitspraak, die aan groote duisterheid of dubbelzinnigheid lijdt.

Een orakel was bij de Ouden een godspraak. Op bepaalde gewijde plaatsen toch kon men door tusschenkomst van den priester (of een priesteres) vragen tot de godheid richten en het antwoord eveneens door tusschenkomst van den priester vernemen. Ook de plaats zelf heette wel orakel.

Het klassieke land der orakels was Griekenland; daar had men als oudste orakel de heilige eiken van Dodona (in Epirus), uit wier geheimzinnig ruischen de priester kon opmaken of een of andere voorgenomen daad aan Zeus al of niet welgevallig was. — Het grootste aanzien genoot het orakel te Delphi in den prachtigen tempel aan Apollo gewijd. Uit een opening in den grond stegen bedwelmende dampen op. Er was een drievoet boven geplaatst, waarop een priesteres, de Pythia, ging zitten en zich liet bedwelmen. Zij bracht dan eenige klanken uit, die de priesters vertolkten. In den regel waren deze uitspraken (orakeltaal) zeer dubbelzinnig en duister: *duister*, daar het moeilijk was de juiste beteekenis te vatten, en *dubbelzinnig*, daar de uitspraak vaak voor twee uitleggingen vatbaar was, zoodat de voorspelling toch

altijd uitkwam. Eén voorbeeld. Eer Croesus (z. d. w.) tegen Cyrus optrok, liet hij het Delphische orakel raadplegen. Het antwoord luidde: „Als Croesus over den Halys (de grensrivier) trekt, zal hij een groot rijk vernietigen.” Croesus, die dit voor een gunstige voorspelling hield, werd evenwel gevangen en zijn rijk aan Cyrus onderworpen. Toch had het orakel waarheid gesproken: zijn eigen rijk had hij als zelfstandigen staat vernietigd.

Zoo is ook bekend de *duistere* uitspraak van 't orakel van Themis aan den Parnassus (z. d. w.). Toen Deukalion en Pyrrha na den grooten zondvloed uit hun ark stapten, gaf dit orakel hun den raad: „om de aarde weer te bevolken, moesten zij de *beenderen hunner moeder* achter zich werpen.” Deukalion vatte dit op als „de steenen der Moeder Aarde”, en dit bleek dan ook de bedoeling geweest te zijn.

Oriflamme (van 't Lat. *aurea flamma* = gouden vlam), heette de oude krijgsvaan der Fransche koningen, die zij in den oorlog voor zich uit lieten dragen. Zij was oorspronkelijk de oorlogsbanner der abdij van St.-Denys, die de koningen als beschermheeren van het klooster voerden. Zij was van rood laken (afkomstig van de lijkwade van St.-Denys) en bezaaid met gouden vlammen. Lodewijk VI liet haar het eerst voor het leger uitdragen, toen hij in 1121 tegen de Duitschers ten strijde trok. Sedert dien tijd was de Oriflamme het hoofdvaandel der Fransche troepen en werd alleen in hoogst ernstige tijden gebruikt, maar sedert Karel VII niet meer meegenomen. Het laatst zou zij in den slag bij Azincourt (1415) gedragen zijn.

Oud-Katholieken. Omstreeks het midden de 16^e eeuw ontstond onder een gedeelte der Katholieken hier te lande een streven, om van de toenmaals gehuldigde leerstellingen eenige aan een hervorming te onderwerpen. Zoo schreef o. a. Cornelis Jansenius, bisschop van Yperen, een boek „Augustinus”, waarin hij met aanhalingen van dien kerkvader trachtte aan te toonen, dat

sommige leerstellingen niet meer in overeenstemming waren met de oude kerkleer. Deze „*Jansenisten*”, zooals zij genoemd werden, leerden o. a. dat de goede werken geen invloed op iemands zaligheid hebben, doch dat alleen Gods genade zalig maakt. Bij deze afwijkingen van de kerkleer kwam in 't laatst der 18^e eeuw ook verschil van meening over de oppermacht van den Paus. De bovengenoemde richting wilde nl. de benoeming van den aartsbisschop niet meer aan den Paus toekennen, maar terugbrengen aan de geestelijkheid en het volk. Aanleiding tot dit geschil was nl. de afzetting van Petrus Codde, aartsbisschop van Utrecht, beschuldigd van een aanhanger der Jansenisten te zijn. Daarom gingen zijn aanhangers in 1725 er toe over zelf een aartsbisschop te kiezen. Van dien tijd af dagteekent het ontstaan der „*Roomsch-Katholieke kerk van de Oud-bisschoppelijke Clerezij*”, gewoonlijk Oud-Roomschen genoemd. (Zij schaarden zich om hun „bisschop”, en niet zoozeer om den Paus, vandaar de naam.) In 1742 benoemden zij een bisschop van Haarlem en in 1758 ook een van Deventer (deze had echter geen parochiën). Reeds in 1724 hadden zij een seminarie (z. d. w.) te Amersfoort geopend, dat nog bestaat.

In 1870 werd in het Vaticaan (z. d. w.) een algemeen concilie gehouden, waarin o. a. 1°. den Paus weer de oppermacht over alle andere geestelijken werden toegekend, en 2°. zijn uitspraken in zake de geloofsleer onfeilbaar werden verklaard. Deze besluiten vonden bij sommige Katholieken (o. a. in Duitschland) tegenstand; zij wenschten de oude wijze van bestuur (door de bisschoppen) en de oude leerstellingen weer hersteld te zien en noemden zich *Oud-Katholieken*. Ook de Oud-Roomschen hier te lande sloten zich daarbij aan, zoodat dezen in de laatste tijden meer en meer eveneens Oud-Katholieken geheeten worden. Zij erkennen wel den Paus als „den eerste onder de bisschoppen”, doch gebruiken de landstaal bij de ceremoniën, stellen biecht en vasten niet verplichtend, en laten het huwelijk der geestelijken toe (hoewel nog niet in ons land).

In ons land zijn 26 gemeenten (in N.- en Z.-Holland en Utrecht) en buiten 's lands nog 2 gemeenten n.l. 1 te Parijs en 1 op 't

eiland Nordstrand, alle samen onder 1 Aartsbisdom Utrecht, met 9000 leeken en 31 geestelijken.

P.

Paalwoningen. In den voorhistorischen tijd bouwden in Europa (gelijk thans nog bij sommige onbeschaafde volken) verschillende volksstammen hun woningen in meren, moerassen of rivieren en wel op palen, om zodoende tegen roofdieren of vijandelijke aanvallen beveiligd te zijn. Vooral in de Zwitsersche meren zijn sedert 1853 zulke paalwoningen ontdekt. De daarbij opgegraven voorwerpen, van de oude bewoners afkomstig, zijn zeer belangrijk voor de wetenschap. Deze werktuigen zijn vervaardigd uit been, steen, brons en ijzer, en stammen dus uit verschillende op elkander volgende tijdstippen.

Paedagoog. (Gr. *pais*: kind, 2^{en} n.v. *paidos*; *agein*: leiden). Bij de Grieken had men slaven, aan wie men het opzicht over de jongens toevertrouwde. Deze slaven moesten de knapen naar het gymnasium (z. d. w.) brengen en er vandaan halen en hen tot op zekeren leeftijd overal vergezellen. Deze slaven nu heetten paedagogen. Onder hen had men vele ontwikkelde lieden, die inderdaad in plaats van oppassers *leermeesters*, *opvoeders* der jeugd waren. Zoo kreeg het woord paedagoog zijn tegenwoordige beteekenis van opvoedkundige.

Palimpsest (Gr., van *palin* = opnieuw, en *psèstos* = afgekrabd) of *rescriptus* (Lat.; letterlijk: opnieuw beschreven). Aldus noemt men een handschrift, waarbij het perkament voor de tweede maal wordt beschreven. Daar nl. dit schrijfmateriaal zeer duur was, werden vaak reeds beschreven bladen nogmaals schoongekrabd, bijv. met puimsteen. Doch gewoonlijk was er nog wel zooveel ijzer van de inkt in het perkament getrokken, dat men het eerste schrift tegenwoordig door chemische preparaten weer leesbaar kan maken. Niet zelden bleek dan, dat het oudste handschrift voor de wetenschap van grooter belang is, dan het tweede. Zoo

bestaat er een codex (z. d. w.) van den Bijbel, genaamd „Codex Ephraemi rescriptus”, dat een aanzienlijk deel van het Oude en het Nieuwe Testament bevat en dat bijna even oud, zoo niet ouder dan de Codex Alexandrinus is. (Zie Codex.) Deze kostbare copie der H. Schrift werd in de 12^e eeuw koelbloedig uitgewischt om plaats te maken voor een godsdienstig twistgeschrift van Ephraïm, een oud Syrisch kerkvader. Het werd in Frankrijk gebracht door Catharina de Medici († 1572), maar was zoo goed als niet te ontcijferen, totdat in 1834 een scheikundig preparaat een groot gedeelte van het oude schrift weer te voorschijn bracht.

Palladium (Gr. *Palladion*). Onder palladium verstaat men tegenwoordig een heilig gehouden zaak, waaraan men een beschermenden invloed toeschrijft: bijv. het palladium der vrijheid. Oorspronkelijk was het bij de Grieken het beeld van Pallas Athene, dat uit den hemel zou gevallen zijn en in Troje (zie Twistappel) bewaard werd. Zoolang dit beeld er was, kon de stad niet worden ingenomen. Daarom namen Odysseus en Diomedes het weg. Later gaven verschillende steden voor, het echte beeld te bezitten, ook Rome (zie *Vesta*).

Panacee (Gr. *Panakeia*; van *pan* = alles, *akeia* = genezing, letterlijk: de alles genezende) was bij de Grieken de dochter van Aesculapus (z. d. w.), de personificatie der geneeskunst. Later verstond men onder het woord een geneesmiddel, dat *alle kwalen genas*, zooals de alchimisten voorgaven te hebben uitgevonden.

Paniek, *Panische schrik* (Gr.: *panikos*), *Pansluit*. Een plotselinge schrik of hevige ontsteltenis, die een groote menigte met geweld aangrijpt, noemt men een paniek of panische schrik, bijv. in een schouwburg als er brand! wordt geroepen; op de beurs, als een groote firma onverwacht failliet gaat, enz.

De uitdrukking stamt af van Pan, den Griekschen god van het vee en de bosschen. Hij had een afzichtelijke gedaante, o. a. horens en bokspooten. Eens werd hij op een boschnimf verliefd,

en toen hij de verschrikte jonkvrouw achternazette, werd zij op haar dringende bede door de nimfen der rivier, die de vluchtende tegenhield, in een oeverriet veranderd.

De wind, die door het riet blies, bracht klagende tonen voort, en Pan wist weldra deze tonen na te bootsen, doordat hij zeven rietjes, het volgende steeds kleiner dan het voorgaande, bij elkander voegde en zoo de *Pansluit*, *herdersluit* of *schalmei* uitvond.

Toen de Titanen (reuzen) eens den hemel wilden bestormen, om Jupiter (Zeus) te ontronen, liet Pan plotseling een vreeselijk monster verschijnen, die de overmoedige reuzen als door schrik verlamde, zoodat Jupiter gemakkelijk overwinnaar bleef. Ook bij andere gelegenheden liet hij zulke ijselijke, doordringende geluiden hooren, dat iemands haren te berge rezen en de vijandelijke legerscharen het hazenpad kozen. Zoo kwam men er toe, elken plotselingen, hevigen schrik een *paniek* te noemen.

Parábel (Gr. *parabolê* = naast-elkander-stelling), noemt men in onze taal een gelijkenis: zij stelt een zedelijke of goddelijke waarheid aanschouwelijk voor door een beeld, aan het mensche-lijk leven ontleend (de letterlijke en de fig. beteekenis worden dus naast elkander gesteld ter vergelijking). Vooral in het Oosten was en is nog de parabel zeer geliefd; in het O. en N. Testament komen veelvuldig parabelen voor, bijv. Nathans boetpredikatie tot David en de gelijkenissen van Jezus. Ook de parabelen van den Duitschen dichter Krummacher zijn bekend.

Parnas(sus), een groot gebergte (meer een bergklomp) in het oude Grieksche landschap Phocis. Aan den voet was het orakel van Delphi (zie Orakel). Het gebergte was aan Apollo (den god der dichtkunst) en de Muzen (z. d. w.) gewijd; vandaar dat „den Parnas bestijgen” beteekent: gaan dichten.

Passiespelen (Lat. *passio* = lijden). Aldus noemt men de tooneelmatige (gedramatiseerde) voorstellingen van het lijden van Jezus, reeds in de 12e eeuw bekend. De beroemdste worden thans om de 10 jaar gegeven in Oberammergau (Beieren) door de bewoners van dit dorpje.

Pégasus heet in de Grieksche mythologie het gevleugelde paard, dat uit het bloed van Medusa (z. d. w.) was ontstaan en terstond naar den hemel gevlogen was, waar het voor Zeus den bliksem en den donder draagt. Door zijn hoefslag op den Helicon (z. d. w.) was de hippocrene (= paarde- of hengstebron) ontstaan, wier water de gave der poëzie verleende. Vandaar dat later Pegasus als het dichterspaard is vereerd, en „den Pegasus bestijgen” beteekende: gaan dichten.

Pelikaan. Men geloofde vroeger, dat de pelikaan zijn jongen met zijn eigen bloed voedde; hij bewaart in zijn bloedrooden krop (vandaar ook: krogans) de gevangen visch voor zijn jongen. Wil hij ze voederen, dan drukt hij den krop tegen de borst en brengt zoo het voedsel naar den snavel. Daardoor lijkt het op eenigen afstand werkelijk, of hij zijn jongen met zijn bloed voedt. Hierdoor is de pelikaan het zinnebeeld der hoogste liefde geworden, en is het duidelijk, waarom reeds in oude Christelijke gezangen Jezus, die Zijn bloed voor zondaren gegeven heeft, bij een pelikaan wordt vergeleken. In een der R.-Kath. gebeden komt o. a. voor: „Pie Pellicane, Jesu Domine”, d. i. „Teedere pelikaan, Heere Jezus!”, en het kerkzegel der Herv. Gemeente van Appingedam vertoont een pelikaan met het bijschrift: „Jesus Christus, Pellicanus Noster (= ons).” Ook in sommige kerken is daarom deze vogel afgebeeld.

Perkament (Gr. *pergamenê*). Aldus heet de bereide huid van verschillende dieren, om er op te schrijven. De naam is afgeleid van de stad Pergamon, waar het in de 2e eeuw v. C. zou zijn uitgevonden, toen de koning van Egypte den uitvoer van papyrus naar Pergamon had verboden. (Evenwel was het perkament al vroeger in gebruik; mogelijk is het in Pergamon verbeterd en het eerst tot schrijven geschikt gemaakt.) Het meest komen de huiden van schapen, geiten en kalveren in aanmerking. Na de uitvinding van het papier (als gevolg van de boekdrukkunst) nam de bereiding van perkament belangrijk af, vooral toen de boekbinders meer en meer leder gingen gebruiken. De trommelvellen vervaar-

digt men nog steeds van perkament, vooral van kalfshuiden. Zoo laat bijv. Bilderdijk den krijgsman voor Bommel zeggen: „Aan 't *kalfsveld* deed ik eenmaal d'eed”, n.l. van krijgsmanstrouw.

Perpetuum mobile (spr. uit: *perpétu-um móbilee*; Lat.: eeuwigdurend bewegende). Dit is de naam voor een — nog niet uitgevonden — werktuig, dat door eigen kracht altijd in beweging zou blijven, bijv. een klok, die zich zelve weer zou opwinden. Het is echter onmogelijk, hoe vaak ook de uitvinding beproefd is, zulk een werktuig te vervaardigen: een eenmaal verbruikte kracht kan niet meer opnieuw worden aangewend. Reeds onze landgenoot Christiaan Huygens zag de onmogelijkheid van een perpetuum mobile in.

Perseus (spr. *Persuis*) was volgens de Grieksche heldensage een zoon van Jupiter en Danae. Hij wist, door den steun en bijstand van verschillende goden en godinnen, het Medusa-hoofd (z. d. w.) te halen. Ook andere groote heldendaden verrichtte hij, zoodat hij in de verhalen van het volk nog lang bleef voortleven.

Petitie: bede, verzoek (Lat.: *pétere* = vragen). De grondwet verzekert den onderdanen het recht, dat zij zich schriftelijk tot de regeering mogen wenden met een of ander verzoek, bijv. een voorgestelde wet niet aan te nemen. Dit recht heet het recht van petitie.

Pharizeeën (van 't Hebreeuwsche *peruschim* = afgezonderden). Onder de Joden ontstond tijdens de Makkabeeën een partij, die de bepalingen der wet zoowel op het openbare als het private leven in al haar strengheid wilde toepassen. Door deze uiterlijke vroomheid werd haar aanzien onder het volk steeds grooter. In de eerste tijden der Joodsche gemeente waren de priesters meestal tevens de schriftgeleerden (z. d. w.), doch later stegen de laatsten in aanzien en stelden de priesters in de schaduw. In de twee laatste eeuwen van het zelfstandig bestaan der Joodsche natie waren de schriftgeleerden meestal Ph., die tevens de leiding van den kerkdienst hadden en dus met het volk in onmiddellijke aan-

raking kwamen; vandaar dat zij ten tijde van Jezus zooveel invloed hadden. Wel namen zij met pijnlijke nauwkeurigheid alle *uiterlijke* godsdienstige voorschriften in acht (zij verdienden bijv. de dille, d. w. z. van een klein plantje gaven zij ook nog de tienden aan de priesters); zij vergaten evenwel dikwijls het innerlijke van den godsdienst: rechtvaardigheid en liefde, die bij hen niet zooveel golden als doode ceremoniën of voorschriften. Het meerendeel van hen waren huichelaars en schijnheiligen, die naar eigen eer en roem streefden. Zij zijn dan ook het toonbeeld geworden van schijnheilige huichelaars. Hun tegenstanders waren de Sadduceeën (z. d. w.).

Phil., Philo... (in samenstellingen) van het Grieksche *philos* = vriend, bijv. *philantropie* = menschenliefde; *antropos* = mensch; *philologie*, logos = woord; vandaar: beoefening der taalkunde, inzonderheid der woordafleiding; *philosophie* = wijsbegeerte, *sophia* = wijsheid; *bibliophil* = boekenliefhebber.

Phlegma. Zie Temperament.

Phoenix (spr. *Feunix*) of *Fenix*. (Gr. *phoinix* = rood, ook in *Phoeniciërs* omdat zij het purper uitvonden.) „Na den brand verrees de stad als een fenix uit haar assche”, leest men vaak. Volgens de oude Grieksche verhalen was Phoenix een vogel, die op gezette tijden uit Arabië of Indië naar Heliopolis (= Zonnestad) in Egypte kwam vliegen. Hier bouwde hij dan op den tempel van den Zonnegod een nest uit myrrhe en liet zich daarin verbranden, om verjongd uit de asch weer omhoog te stijgen. Alzoo werd de fenix het symbool der onsterfelijkheid of van vernieuwde jeugd, schoonheid en kracht.

Phonograaf (Gr. *phonê* = klank, *grapho* = ik schrijf) letterlijk: klank-, geluidschrijver.

Photo beteekent in samenstellingen *licht* (Gr. *photos*); bijv. *photographie* (lichtschrijving, door 't licht teekenen); *photometer*; *photophobie* (licht-vrees; lichtschuwheid).

Physica (van 't Gr. *phusikos*, dat zelf komt van *phusis* = natuur), noemt men natuurkunde (onderdeel der natuurkennis). *Phy-siognomie* = de uiterlijke vorm van een levend wezen vooral van 't menselijk gelaat; *physiologie*, oorspr. leer der natuur, thans: de beschrijving van de levensverrichtingen der dieren en planten.

Piëtisten (Lat.: *pietas* = vrome vereering). In 't laatst der 17e eeuw ontstond in Duitschland een richting op godsdienstig gebied, wier aanhangers men Piëtisten heette. Zij eischten vroomheid des harten en een werkdadig geloof. Dit geloof moest blijken uit de wedergeboorte. Zij erkenden geen afzonderlijke priesterlijke roeping: ieder hunner was er toe bevoegd; vandaar, dat zij vooral veel huiselijke godsdienstoefeningen hielden. De stad Halle werd het brandpunt van deze richting, waar thans nog de stichtingen van A. H. Francke, een der hoofdleiders, gevonden worden, o. a. het beroemde weeshuis. Ook ijverden zij voor de zending. Later vervielen de Piëtisten tot dweperij, zooals bleek uit hun overdreven bekeeringsijver en de minachting, waarmee zij op niet-wedergeborenen neerzagen. Zij zochten toen vooral hun zieleheil te bevorderen door zelfkastijding en verachting van alle wereldsche genoegens, zelfs van wandelen; zij beschouwden toen het leven als een tijd van boetedoening. Sedert het midden der 18e eeuw begonnen de Piëtisten door hun overdrijving meer en meer in aantal te verminderen.

Pinakothek (Gr. *pinakos*, 2de n.v. van *pinax* = beeld, en *thekê* = doos, bewaarplaats; dus: beeldenverzameling). Aldus heette in Athene de schilderijenverzameling bij den ingang van den Acropolis. Vandaar dat een schilderijen- of kunstverzameling tegenwoordig nog Pinacothek heet, bijv. van de stad Munchen.

Pinxit of *pinx.* (Lat., volt. teg. tijd van *pingo* = ik schilder; dus: heeft geschilderd). Dit woord staat vaak op schilderstukken achter den naam van den schilder (soms ook wel *fecit* of *fec.* = heeft gemaakt). Wordt naar een schilderstuk een koperets of houtsnede gegraveerd, dan zet de graveur achter zijn eigen naam

sculpsit d. i. heeft gesneden, gegraveerd. (Sculptuur = beeldhouw- of houtsnijkunst.) Op zulk een ets zet de uitgever vaak achter zijn naam *excudit* = heeft uitgegeven. Wordt op een ets de naam van den schilder van het oorspronkelijke stuk genoemd, dan staat daar achter meestal: *inv.* = *invenit* (z. d. w.).

Plebisciet. (Lat.) Dit was oorspronkelijk bij de Romeinen het besluit van 't volk (plebs), dat evengoed kracht van wet verkreeg als besluiten van den Senaat. Tegenwoordig noemt men plebisciet een volksstemming, buiten de gewone regeeringslichamen om. Napoleon I werd door den Senaat in 1802 tot eersten consul opnieuw voor den tijd van 10 jaren gekozen; Nap. was echter hiermee niet tevreden, daar hij een aanstelling voor zijn leven verlangde; hij hield nu een plebisciet, d. w. z. hij liet het volk stemmen: bijna alle stemmen ($5\frac{1}{2}$ mill.) waren vóór zijn levenslang consulaat. Ook Nap. III hield o. a. een plebisciet, toen de Senaat hem in 1852 tot keizer benoemde. Eveneens werd er in Italië meermalen gebruik van gemaakt. Zie ook *Referendum*.

Pluto, zie *Hades*.

Plutos (Gr.): de god van den rijkdom. Gewoonlijk wordt hij voorgesteld als een knaap met den hoorn des overvloeds.

Pluralis majestaticus = vorstelijk meervoud. De meeste vorsten hadden (en hebben nog) de gewoonte in brieven, wetten, besluiten, enz. van zich zelven in het meervoud (met *wij*) te spreken; bijv.: *Wij Wilhelmina*, enz. Dezen vorm noemt men pluralis majestaticus. Zoo zegt vaak ook een schrijver van zich zelf: *wij*, bijv.: *Wij hebben gemeend in ons werk*, enz.

Plúvius (d. i. regenbrengend). Jupiter Pluvius is de naam van Jupiter als regengod.

Pas d'argent, pas de Suisses = geen geld, geen Zwitsers, d. i. zonder geld koopt men niets. Dit gezegde stamt uit den tijd, toen vele

Zwitsers als huursoldaten dienst deden; zij waren om hun trouw zeer gezocht, o. a. als lijfwacht der vorsten. Denk aan de bestorming der Tuilerieën.

Poly . . . (Gr. *polus* = veel) beteekent in samenstellingen: *veel*, bijv. *polychromie* = veelkleurig schilderwerk (inzonderheid het beschilderen met vele kleuren van kerken en beeldhouwwerken); *polygamie* = veelwijverij; *polyglotte* d. i. de veeltongige, veeltalige; iemand die veel talen kent; *polygonum* = veelknoop, een plantensoort; *polytechnisch* = veel kunsten en wetenschappen omvattende; *polyp* (*polypus*) = veelvoet; *polytheïsme* = veelgodendom.

Poséidon (bij de Romeinen *Neptunus*) = de Grieksche god der zee. Hij was de zoon van Kronos (den god des tijds), welke onder zijn drie zonen de wereld verdeelde. P. kreeg de zee, waarin hij een paleis heeft. Hij rijdt over de golven in een wagen getrokken door paarden met metalen hoeven en gouden manen, terwijl de andere zeegoden hem omgeven. Zijn attributen zijn: de drietand (triton, de harpoen der Ouden) en de dolphijn.

Poste restante (Fransch: op de post blijvend). Dit schrijft men op de brieven, die niet aan huis besteld worden, maar op het postkantoor door den belanghebbende worden afgehaald. Is iemand op reis en denkt hij tegen een bepaalden tijd in een of andere stad te komen, dan kan men hem daarheen brieven, enz. als poste restante zenden.

Presbyter (Gr.: de oudste; werd in onze taal *priester*). In de eerste Christelijke kerk noemde men naar het voorbeeld der Joden de presbyters de (oudste) mannen, die met het toezicht op het gedrag der leden belast waren. Vaak waren het tevens bisschoppen, d. i. bestuurders van de kerkelijke bezittingen, zoodat presbyter dikwijls gelijkkluidend was met bisschop. Doch sedert de 4^e eeuw kwamen de Pr. onder den bisschop te staan; zij bleven de priesterlijke wijding behouden, zooals nog heden het geval is.

In de Protestantsche kerk is presbyter, wat men bij de Hervormden een ouderling noemt: iemand die door de gemeente gekozen wordt om toezicht te houden op het gedrag der leden en het bestuur der kerkelijke aangelegenheden.

Presbyterianen noemt men de aanhangers eener kerkelijke richting in Engeland, Schotland en Amerika; deze richting stelt zich daar tegenover de bisschoppelijke of staatskerk. Koningin Elisabeth hervormde de R.-Kath. kerk tot de zoogenaamde Anglicaansche (Engelsche) of Episcopale (bisschoppelijke) kerk, waarbij zeer veel van den R.-Kath. godsdienst werd behouden, o. a. de instelling der bisschoppen, terwijl zij zich zelf tot hoofd der kerk liet verklaren. Doch de Calvinisten konden zich daarmee niet vereenigen; zij wenschten de kerkelijke gemeenten door de oudsten (presbyters) bestuurd te zien, zooals de hervormer Knox in Schotland had ingesteld. Deze Engelsche Calvinisten nu noemden zich Presbyterianen (of ook wel Puriteinen = zuiveraars; zie dat woord). Zij verwierpen de priesterlijke kleeding, de viering der heiligendagen, het inachtnemen van vastendagen, het zingen van gebeden, het gebruik van het kruis, het klokkenspel, van orgels en altaren, enz. Zij beschouwden alle leden der kerk onderling gelijk en stelden geen bisschoppen meer aan. Ook eischten zij onafhankelijkheid der kerk van den Staat. Alleen kozen zij eenige oudsten (Presbyters) om de afzonderlijke kerkelijke gemeenten te besturen.

In Engeland zijn nog $\pm$ 70000 Pr., in Ierland 450000 en in Amerika $1\frac{1}{2}$ millioen, terwijl de Schotsche kerk Presbyteriaansch is.

Prins (Lat. *princeps* = de eerste, de voorste). Bij de Romeinen was dit een eeretitel, bijv. de „princeps senatus” was de eerste op de lijst der senatoren en bracht het eerst zijn stem uit; ook de zoons en kleinzoons van den keizer mochten den titel van „princeps iuventutis” voeren. (Oorspronkelijk waren de „principes” de eersten, de vorsten in het gevecht, vandaar nog ons „vorst.”)

In de eerste middeleeuwen noemde men al de geestelijke en wereldlijke heeren „principes”, doch ten laatste werd de titel

alleen toegekend aan regeerende heeren, aan wat wij nu vorsten noemen. (Het woord werd in onze taal tot prins verkort; in 't Fransch: prince.) Het woord wordt thans als titel gevoerd door de niet-regeerende leden van vorstenhuizen (de regeerder heet bijv. keizer, koning, vorst, enz.), terwijl in Duitschland ook de leden van niet meer regeerende vorstenhuizen dien titel nog hebben behouden, bijv. de prins Von Wied. De oudste prins van regeerende vorstenhuizen heet erfprins, van keizerlijke of koninklijke huizen: kroonprins. In Frankrijk hadden vroeger alle leden van den hoogsten adel den titel van prins; zij echter, die aan het koninklijk huis verwant waren, heetten: „princes de sang royal” (in onze taal: „prinsen van den bloede”).

Procrústesbed. Men spreekt nog vaak van het „Procrustesbed der critiek,” als men wil te kennen geven, dat de beoordeelaar aan een werk onredelijke eischen stelt, daar het aan zijn persoonlijke meeningen niet beantwoordt; het geeft bijv. naar zijn inzicht te veel of te weinig.

De oorsprong van deze uitdrukking is als volgt. In het Grieksche landschap Attica, waarvan Athene de hoofdstad was, leefde eens een gevreesde roover Damastes of Polypemon, die den bijnaam droeg van Prokrustes, d. i. die met geweld uitrekt. Hij noodigde de reizigers met gehuichelde vriendelijkheid te gast en legde ze dan op een bed, dat hij voor ieder lichaam, hetzij groot of klein, pasklaar wist te maken: wie te groot was, hieuw hij het hoofd of de voeten af en wie te klein was, rekte hij met geweld uit. Volgens anderen had hij twee bedden: een klein en een groot. De lange menschen legde hij op het korte en de kleine op het groote bed. Een der eerste daden van den beroemden held Theseus was, Procrustus op het kleine bed te leggen en het hoofd af te houwen.

Zooals reeds boven is gezegd, komt de uitdrukking Procrustesbed nog vaak voor. Zoo las ik dezer dagen van dr. A. Brummelkamp over de begrootingsrede van mr. Troelstra: „De christelijke moraal heeft het bij de socialisten reeds lang afgelegd. Wat nu nog geldt, is een soort van onafhankelijke zedeleer, door het

socialisme uitgedacht, en *aan dezen strengen maatstaf worden nu alle partijen en fracties gemeten en . . . tekort bevonden. Op dit nieuwe Procrustesbed* verliest elke politieke partij voorgoed haar reputatie.”

Proletariërs. De Romeinsche koning Servius Tullius deelde de bewoners naar hun vermogen in vijf klassen in. Zij, die zóó weinig bezaten, dat zij niet eens in de laagste klassen vielen, werden proletariërs genoemd. Het woord is afgeleid van „proles” = nakomelingschap, daar zij alleen door hun kinderen (als soldaten) den staat van dienst konden zijn. Tegenwoordig noemt men proletariërs de armsten onder de arbeidende klasse.

Prometheus ((proméétuis) was volgens de Grieksche mythologie (en met name naar de voorstelling van den dichter Aeschylus) één der reuzen (Titanen), die met Jupiter strijd voerden (zie Jupiter). Pr. echter liep tot Jupiter over en wist diens troon te verdedigen. Bij de verdeeling van de wereld wilde Jupiter het geslacht der stervelingen vernietigen en een nieuw geslacht scheppen. Doch Pr., die den menschen genegen was, stal voor hen het vuur van den hemel en onderrichtte hen, hoe zij het gebruiken moesten. Hierdoor werden zij van hun ondergang gered. (Het vuur is nl. een levensvoorwaarde voor den mensch.) Jupiter laat nu uit wraak Prometheus aan een rots in den Kaukasus smeden en tegen een paal vastbinden, terwijl een arend telkens zijn steeds aangroeiende lever komt wegpikken. Lang moet Pr. deze verschrikkelijke pijn lijden, doch hij draagt ze geduldig, wetende, dat hij goed gehandelt heeft en dat eenmaal het uur zijner verlossing zal slaan. Eindelijk komt Hercules (z. d. w.) hem bevrijden en Pr. keert in den Olympus terug, terwijl hij voortaan als wijs raadsman bij de goden leeft.

Protuberanzen (Lat. *pro* = voor, *tuber* = verhevenheid). Op de zon, met haar buitengewoon hoogen warmtegraad, hebben voortdurend vulkanische uitbarstingen plaats en wel van gloeiend waterstofgas en metaaldampen, die soms een hoogte van 100000 KM. bereiken.

Op de zonnescijf zelf, die in gloeienden toestand verkeert, zijn deze uitbarstingen niet te zien; vuurgloed op vuurgloed immers valt niet te onderscheiden; wel zouden die uitbarstingen tegen een donkeren achtergrond zichtbaar zijn. Dit laatste nu geschiedt o. a. bij de totale zonsverduistering, wanneer men langs de randen der donker geworden zonnescijf (feitelijk bedekt de maan de zon) een soort van vurige franjes ontwaart. Deze protuberansen, gelijk zij heeten, werden dan ook het eerst bij zonsverduistering waargenomen, doch thans kan men ze met kijkers op elk uur van den dag waarnemen.

Pruik komt van 't Fr. *perruque* en dit van 't Ital. *perruca* of *paruca*, in 't Spaansch: *peluca*, gevormd van 't Latijnsche *pilus* = hoofdhaar.

Het haar van anderen tot bedekking van het hoofd te gebruiken was reeds zeer vroeg bekend, o. a. bij de Egyptenaren, Assyriërs, Meden en Perzen. In Rome was in den keizerstijd vooral het blonde haar der Germaansche vrouwen zeer in trek. Kaalhoofdigheid verborgen de Romeinen door met een harde, gekleurde pomade de haarlokken (van anderen) op hun schedel vast te hechten. Ook in de Middeleeuwen was het gebruik van valsch haar vrij algemeen. In Frankrijk kwamen vooral in de 16e eeuw de pruiken in de mode; men maakte ze van vlas, dat men met een gekleurd poeder bestrooide, maar de boerinnen gebruikten er meel voor. De uitvinding van de pruiken, zooals die tegenwoordig gemaakt worden (waarvan de haren tusschen zijden draden worden gevlochten), wordt toegeschreven aan zekeren Ervais, een pruikenmaker te Parijs. Toen het onder Lodewijk XIII mode werd lange haren te dragen, nam het gebruik der pruiken nog meer toe en onder Lodewijk XIV bereikte deze bespottelijke mode haar hoogtepunt, toen de zoogen. *allongepruik* in zwang kwam. Op het voorhoofd hoog opstijgend en in het midden gespleten, golfde zij in weelderige lokken tot op de borst en 't midden van den rug neer. „Bij de tijdgenooten werd deze staatsiepruik de nimbus van majesteit en waardigheid, doch voor het nageslacht het eigenaardig kenmerk voor de stijve deftigheid van het ceremonieel en

het maatschappelijk leven dier dagen." („Pruikentijd.") De „staatsiepruik" werd uit een oogpunt van zuinigheid later door kleinere vormen vervangen, sedert ± 1730 door den z.g. haarzak en sinds 1750 door de „staartpruik" (pruik met een vlecht). Deze hield nog stand tot ongeveer 1805, toen het dragen van valschen haartooi, althans in zulke bespottelijke vormen, voor goed verdween. Alleen in Engeland is de gepoederde allongepruik als symbool van deftigheid o. a. nog bij de rechters in gebruik.

Pseudo . . ., in samenstellingen (van 't Gr. *pseudein* = liegen, bedriegen), is bij ons: valsch, voorgewend, gewaand, bijv. *pseudoniem*: valsche naam, schuilnaam van een schrijver.

Psyche is het Gr. woord voor ziel, die in de mythologie als een teeder meisje met vlindervleugels wordt voorgesteld. Vandaar vele samenstellingen met dit woord: *psychologie* = zielkunde, *psychiatrie* = zielgeneeskunde (nl. van krankzinnigen); *psychose* = storing in de werkingen van den geest; *psychisch* = wat op de ziel, dus niet op het lichaam betrekking heeft, bijv. psychische ziekten.

Purimfeest. Dit Joodsche feest wordt op den 14^{en} en 15^{en} dag der maand Adar gevierd. Men herdenkt dan, hoe de Joden door Esther en Mordechai gered werden uit het gevaar, waarin zij door toedoen van Haman verkeerd hadden. Zie nader: het boek Esther, dat op het Purimfeest in de versierde synagoge wordt voorgelezen.

Puriteinen (van 't Lat. *puritas* = reinheid, zuiverheid). Aldus noemden zich in Engeland de Protestanten, die er naar streefden, in de kerk de zuiverheid van Gods woord te willen bewaren of de kerk, van wat zij dwaalbegrippen noemden, te zuiveren, terwijl zij geen menschelijk gezag of menschelijke voorschriften in geloofszaken erkenden. Zij verzetten zich hevig tegen de instelling der Episcopale kerk (zie: Presbyterianen) en hun tegenstand in

Engeland en Schotland kostte Karel I kroon en leven. De gematigde Puriteinen stelden Presbyters aan en heetten sedert Presbyterianen (z. d. w.).

Purper. Deze verfstof werd reeds in de vroege oudheid vervaardigd, naar het heet 't eerst door de Phoeniciërs. Dit volk maakte het purper uit de schelpdieren der Middellandsche zee, vooral uit de z.g. purperslakken, welke uit een klier het vocht afzonderen, waarvan de verfstof bereid wordt. Deze kleur gold voor de schoonste, die de Ouden kenden, zoodat purperen kleederen (mantels, enz.) alleen door de hoogsten des lands gedragen mochten worden. Zoo beteekent nog heden de uitdrukking: „met het purper bekleed worden”, of „het purper verkrijgen”: tot kardinaal verkozen worden. Tegenwoordig maakt men purper uit de orseille (een soort van zeemos) en uit bestanddeelen van de teer; dit purper is beter dan het slakkenpurper.

Pygméeën (Gr. *pugmaios*; letterlijk: vuistelingen, zooals wij van duimelingen, klein Duimpje spreken). Dit was een dwergvolk, dat in Ethiopië, Indië of Thracië moest wonen (de meeningen der Ouden verschillen ten opzichte van 't dwergenland). Zij moesten zich steeds verdedigen tegen de kraanvogels en genoten daarbij de bescherming van den reus Antaeus, die onverwinbaar scheen; immers hij behoefde, als zijn krachten door inspanning uitgeput raakten, slechts de aarde aan te raken, om opnieuw gesterkt te worden. Hercules (z. d. w.), die dezen reus wilde dooden, kon hem dan ook aanvankelijk niet overwinnen, doch toen de beroemde held achter het geheim kwam, lief hij Antaeus hoog op en doodde hem. Nu besloten de Pygmeeën Hercules in den slaap om 't leven te brengen; tot tweemaal toe beproëfden zij dit, hoewel te vergeefs. Toen sloot Hercules, die den moed van dit volkje bewonderde, vriendschap met hen en werd hun beschermer.

De naam wordt thans gebruikt om iets nietigs aan te duiden; bijv. Pygmeeën in de letteren = dichters van zeer weinig betekenis.

Een Pyrrhus-overwinning, d. i. een overwinning ten koste van zooveel verliezen of opofferingen, dat zij eerder een nederlaag lijkt. Pyrrhus, koning van Epirus (Griekenland) kwam in 280 v. C. de stad Tarente te hulp, daar zij in oorlog met Rome was. In 279 tastte hij de Romeinen bij Asculum aan en behaalde hier wel de overwinning, maar ten koste van zooveel manschappen, dat hij uitriep: „Nog één zoo'n overwinning en ik ben verloren.” Hij werd bij de inneming van Argos (272 v. C.) gedood, en wel door een oude vrouw, die hem van het dak, waarop zij stond, een pan op het hoofd wierp.

Q.

Quarantaine (Fransch, van *quarante* = veertig). In het laatst der 14e eeuw heerschten in Europa op verschrikkelijke wijze de pest en de „zwarte dood.” De bewoners van de stad Rhegium (Reggio) in Beneden-Italië zochten zich tegen de besmetting te vrijwaren, door alle reizigers hetzij over land, hetzij over zee, 40 dagen lang buiten de stad onder nauwlettende bewaking (observatie) te stellen; eerst wanneer na dien tijd zich geen sporen van de gevreesde ziekte vertoonden, werden de reizigers in die stad toegelaten. Dit voorbeeld vond weldra navolging; vooral door de handelssteden werd dit 40-daagsche onderzoek, quarantaine geheeten, toegepast op schepen, die uit besmette streken kwamen (pest, cholera enz.) en die op opzettelijk daartoe aangewezen plaatsen buiten de haven moesten ankeren. De duur (van 40 dagen) is echter van lieverlede ingekrompen, maar de naam quarantaine is gebleven. In ons land was bijv. Tien Gemeten een quarantaineplaats.

Quirinaal. In Rome was vroeger een altaar gewijd aan den oud-Romeinschen god Quirinus. Dit heiligdom was opgericht op een der zeven heuvelen, waarop Rome gebouwd is; deze heuvel droeg daarnaar den naam van Quirinalis. In 1574 verrees er een paleis op, dat voor de Pausen vaak tot zomerverblijf diende; o. a. stierf hier Paus Pius VII (1823) en in 1870 werd er nog een conclave (z. d. w.) gehouden. In laatstgenoemd jaar werd het echter door de Italiaansche regeering in bezit genomen en tot paleis des

Konings ingericht. Men spreekt daarom van het Quirinaal, als men bedoelt het koninklijk hof van Italië, in tegenstelling met het Vaticaan (z. d. w.).

R.

Ramadán (naar de Turksche uitspraak: Ramazán) is de 9e maand van het Mohammedaansche maanjaar. Gedurende de geheele maand moeten de geloovigen zich overdag van alle wereldsche vermaken onthouden, terwijl de nachten aan godsdienstige overpeinzingen en plechtigheden gewijd zijn.

Recidive (Lat. *recidivus* = die in dezelfde fout terugvalt) noemt men in de geneeskunst het opnieuw verschijnen van een ziekte, die men reeds genezen waande. In het strafrecht spreekt men van recidive, als een veroordeelde na betrekkelijk korten tijd zich opnieuw aan dezelfde misdaad of overtreding schuldig maakt. Gewoonlijk is recidive een reden tot verzwaring der straf, soms ook wordt na een ingesteld geneeskundig onderzoek een afzonderlijke behandeling van den recidivist gelast.

Rector magnificus. Een rector (Latijn; letterlijk: leider, richting-aangever; bestuurder) is de bestuurder of het hoofd van een gymnasium. Aan de hoogeschoolen kiezen jaarlijks de gezamenlijke professoren een hunner tot hoofd der universiteit, die dan den naam van „rector magnificus” (= uitstekend) draagt. Meestal wordt achtereenvolgens uit elk der verschillende faculteiten (z. d. w.) een rector magnificus benoemd.

Redemptoristen. (Lat. van *Redemptor* = Verlosser, n.l. Jezus.) Aldus heeten de leden van een geestelijke orde, in 1732 door Alfons Maria van Liguori gesticht. Zij houden vooral op het platteland predicatiën tot versterking van het geloof (inwendige missie of zending); ook wijden zij zich aan de zielezorg. Zij begonnen hun werkzaamheden in Zuid-Italië en op Sicilië, en zijn thans nagenoeg over de heele wereld verspreid.

Referendum. (Lat.: terug te brengen aan.) Wordt op een algemeene vergadering van een eenigszins groote vereeniging (die dus verschillende afdeelingen heeft, welke op die algemeene vergadering door afgevaardigden vertegenwoordigd zijn) een min of meer belangrijk besluit genomen, dan moet dit besluit vaak aan de goedkeuring van *alle* leden onderworpen worden. Eerst de meerderheid der *leden*, dus niet der vertegenwoordigste afdeelingen, beslist over het al of niet aannemen van het besluit. Men zegt dan, dat het besluit der algemeene vergadering aan een referendum wordt onderworpen. In Zwitserland geschiedt dit ook met besluiten der Bonds- of der Kantonale regeering. Zie ook *Plebisciet*.

Regatta (Italiaansch). Oorspronkelijk was dit de naam van een roei- of zeilwedstrijd op de kanalen van Venetië; later werd de naam ook in andere landen overgenomen. Bekend zijn o. a. de regatta's te Henley in Engeland (roeiwedstrijden) en die van Cowes op 't eiland Wight (zeilwedstrijden). Ook een wedstrijd met motorbooten noemt men regatta.

Relief. (Fransch: verheven.) Onder beeldhouwwerk *en relief* verstaat men zulke voorstellingen, die op een plat vlak uitsteken, die er als verhevenheden op staan. (Worden de figuren *in* een vlak gemaakt, dus als verdiepingen, dan spreekt men van *en bas* = in de laagte, diepte.) Ook op papier worden figuren *en relief* gedrukt door ze aan de achterzijde in te drukken. Op *reliefkaarten* of *-globes* zijn de bergen werkelijk verhevenheden, zoodat een zeer aanschouwelijk beeld van de aardoppervlakte wordt verkregen. Men maakt ze tegenwoordig veel van papier maché. Zij zijn het uitsluitend onderwijsmiddel voor de blinden.

Remonte (Fransch, van *remonter* = weder opklimmen, opstijgen). Daar bij de bereden troepen jaarlijks een zeker aantal paarden, als niet langer voor den dienst geschikt, moet worden afgedankt, dient er voor nieuwen toevoer gezorgd te worden. Deze nieuwe aanvoer heet *remonte* (men klimt als 't ware weer tot het benoodigde getal op), of liever de geheele voorraad van paarden voor dien aanvoer

draagt dien naam. De paarden mogen n.l. niet jonger dan 4 à 5 jaar zijn, om ze in het leger te kunnen gebruiken, maar zulke paarden zijn 1°. zeer duur en 2°. hebben zij, zoo men ze van particulieren aankocht, gewoonlijk reeds andere diensten gedaan, waardoor zij minder geschikt zijn voor het beoogde doel. Daarom koopt de Staat gewoonlijk zeer jonge paarden aan en laat ze verder opfokken en africhten in de z.g. *remonte-dépôts*, in ons land te Nieuw-Millingen bij Apeldoorn.

Requiem (spr. *réé-kwi-em*; accus. van 't Lat. *requies* = rust). Dit is de naam voor een lijkmis, die in de R.-Kath. kerk wordt gelezen of gezongen voor een overledene. Zij heet eigenlijk *Missa in Requiem*: mis voor de zielerust van . . . . De beginwoorden zijn: „Requiem æternam, dona eis, Domine!” d. i. „geef hun de eeuwige rust, o Heer!”

Requiescat in pace (spr. *ré-kwi-ès-kat in paatsée*; Latijn) = hij (of zij) ruste in vrede, meestal verkort tot R. I. P. — Het is het opschrift op grafsteenen of -kruizen; ook de slotwoorden van het Requiem.

Rhapsoden (Gr. *rhapsôdes* = iemand die verscheiden zangstukken aan elkander naait) heetten bij de Grieken de personen, die zich opzettelijk er op toegden om bij feestelijke gelegenheden verhalende (epische) gedichten voor te dragen, vooral van Homerus. Hun vereenigingen (Rhapsodenscholen) leverden de gedichten van Homerus van geslacht tot geslacht over en droegen er niet weinig toe bij, dat deze gedichten onder alle Grieken bewaard bleven. Hun naam beteekent: te-zamenvoegers, n.l. van de verschillende deelen van een gedicht tot één geheel. (Zie ook 't volgende artikel.) Thans noemt men Rhapsoden zulke dichters, die hun eigen werken voordragen. (Gr.: *raptain* = aaneenvoegen; *oodè* = gezang.)

Rhapsodie is eigenlijk het gedicht door den Rhapsode voorgedragen. Zoo werden ook de (24) „zangen”, waarin zoowel de Ilias als de Odyssea van Homerus verdeeld zijn, rhapsodieën geheeten. Werd

zulk een rhapsodie (één der zangen) voorgedragen, dan hoorde men feitelijk slechts een brokstuk (fragment) van 't geheele heldendicht. Vandaar dat rhapsodisch zooveel beteekent als: fragmentarisch, bijv. rhapsodische kennis.

In de muziek beteekent rhapsodie een vrije bewerking (voor instrumenten) van volksliederen en volksdansen.

Robinson Crusoe (spr.: Kroeso) is de held van een wereldberoemd boek, geschreven door den Engelschman Defoe (1719). De stof moet ontleend zijn aan de geschiedenis van een Schotsch matroos Alex. Selkirk, die 4 jaren op het eiland Juan Fernandez (ten w. van Chili) geheel alleen had doorgebracht. Toen werd hij door een Engelsch schip aangetroffen en meegenomen (1709). Deze gebeurtenis werd het eerst beschreven door zekeren Engelschman W. Rogers en wel in zijn boek „Een rondreis om de wereld” (1712). Reeds in 1720 verscheen in ons land een vertaling van Defoe's boek en weldra volgde een overzetting in alle beschaafde talen, evenals tallooze navolgingen: Robinsons reis naar Perzië, Rusland, enz., zelfs verschenen er Robinsonades met een vrouw tot hoofdpersoon. Het boek, dat reeds twee eeuwen oud is, boeit nog steeds jong en oud. Een bewerking van Campe (Duitsch) laat Robinson zonder eenig hulpmiddel (dus zonder goederen van het wrak) aan land spoelen.

Roland. — **Razende Roland.** Roland was een paladijn (letterlijk: heer van 't paleis = voornaam edelman en hoveling) van Karel den Grooten en is de held geworden van een beroemd Middel-eeuwsch lied: het Rolandslied. De sterke, vrome held (door Eginhard, Karels levensbeschrijver, „Hruodlandus, graaf der Brittannische mark” genoemd) was een zoon van Karels zuster Bertha. Nadat Karel een goedgeslaagden tocht tegen de Mooren (Saracenen) in Spanje had ondernomen, werd zijn achterhoede onder Roland verraderlijk door de Basken in het dal van Ronceval overvallen (15 Aug. 778). Dapper verdedigt Roland zich, maar moet het onderspit delven; zijn zwaard Durendal of Durandart tracht hij vóór zijn dood te vergeefs stuk te breken, opdat

het niet in handen der Heidenen zal vallen; wel raadt de trouwe Olivier hem aan op zijn wonderhoorn Olifant te blazen ('t geluid is zoo krachtig, dat Karel het moest hooren en dus tot ontzet zou opdagen), doch daarvoor is Roland te trotsch. Eerst als hij reeds ligt te sterven, brengt hij den hoorn aan den mond; Karel hoort het, doch . . . te laat. — Het gedicht nu, dat dezen strijd bezingt, heet het Rolandslied. Verschillende vertalingen en bewerkingen verschenen er van, o. a. van den Italiaanschen dichter Ariosto, wiens „Orlando furioso” (= Razende Roeland) zelfs spreekwoordelijk werd.

Roman. Dit is de naam van een eenigszins breedvoerig verhaal in proza, waarin de ontwikkelingsgang van het karakter en de lotgevallen van een of ander persoon geschilderd worden. Deze persoon is dan de „held”, de hoofdpersoon. Hoe fijner de ontleding van het karakter is, hoe hooger de waarde van den roman als kunstgewrocht wordt. De ontwikkelingsgang van het karakter moet de belangstelling gaande houden, d. w. z. de roman moet ons boeien; daarom komen er ook andere personen in voor, waarmee de held in aanraking komt en die tot een meer of mindere afwisseling en verwikkeling van gebeurtenissen aanleiding geven. Daardoor — door de personen en hun handelingen — heeft de schrijver gelegenheid het karakter van den held te teekenen. Evenwel mogen de bijpersonen niet de belangstelling voor den hoofdpersoon overvleugelen.

Vaak wil de schrijver behalve de ontwikkeling van het karakter ook nog een ander doel bereiken, hij wil ons bijv. een historische gebeurtenis of een geschiedkundig tijdvak schetsen (*historische romans*: van Schimmel, van Bosboom-Toussaint, van Van Lennep e. a.), of de zeden van zeker tijdvak (*zedensromans*: Van Lennep's „Klaasje Zevenster”, „Ferdinand Huijck”, e. a.), of een pleidooi voor of tegen iets leveren (*tendenz-romans*: Beecher Stowe's „Negerhut”, tegen de slavernij; Von Suttner's „De Wapens neergelegd!” tegen den oorlog; Mevr. de Jongs „Hilda van Suylenburch” voor het vrouwenvraagstuk, enz.); soms is het den schrijver te doen om een opzienbarende gebeurtenis te

schetsen (*sensatie-romans*: Willem Paap's: „De Doodsklok van het Damrak in 1908”) enz. In de laatste tijden spreekt men ook veel van realistische en naturalistische romans, waarbij de schrijver zich vooral toelegt om de werkelijkheid (realiteit) te schilderen, dus ook het leelijke, of de natuur (allerlei harts-tochten enz.) te schetsen. Vele van deze romans zijn echter soms te walgelijk om als kunst ons te kunnen verheffen, terwijl de naturalistische romans vaak verlopen in een langdradige, saai beschrijving van allerlei nietige zaken.

De naam roman is reeds in de Middeleeuwen ontstaan. Zoo noemde men n.l. in het zuiden van Frankrijk de verhalen, die in de volkstaal (de „lingua romana”) geschreven waren.

Daar in een roman meestal het leven, de natuur, enz. schooner wordt voorgesteld dan het in werkelijkheid is, beteekent *romantisch*: bijzonder schoon (een *romantisch* dal), of wonderlijk (een *romantische* levensloop).

Romance. Oorspronkelijk was dit een gedicht in de volkstaal (lingua romana) en kenmerkte zich vooral hierdoor, dat de stemming der ziel (het lyrische) den boventoon had. In Spanje werd later de naam toegepast op de dichtelijke verhalen van nationale helden (ridderromances); sedert 1550 verschenen daar verschillende verzamelingen van zulke liederen, die men Romancero heette. In Duitschland verstaat men er vooral verhalen onder, die de dichter zelf bedacht heeft, die dus niet op een historischen grond berusten. In Engeland noemt men romances de groote riddergedichten en bij de Italianen zijn romanzi de ridderverhalen. Zie ook *Ballade*.

Rozinante (Sp.: rocinante) is het paard — een echte knol — van Don Quichot (z. d. w.), van 't Sp. *rocin* = klepper en *ante* = vroeger: dus een gewezen prachtpaard, nu: een knol.

Den Rubicon overtrekken. Julius Caesar, Pompejus en Crassus hadden zich vereenigd om gezamenlijk de regeering over het Romeinsche Rijk zich toe eigenen. De wingewesten van 't Rijk

verdeelden zij onderling: Caesar verkreeg als stadhouder Boven-Italië en Gallië, waar hij juist oorlog voerde; Pompejus ontving Spanje en Crassus Azië. De laatste sneuvelde weldra, zoodat Caesar en Pompejus alleen overbleven. Terwijl Caesar nu met zijn leger in Gallië was, trachtte Pompejus zich te Rome van de alleenheerschappij meester te maken. Toen Caesar dan ook Gallië veroverd had, wist Pompejus te bewerken, dat de Romeinsche Senaat aan Caesar bevel zond zijn leger af te danken en ambteloos in Rome te gaan leven. Ingeval hij mocht weigeren, zou hij als een vijand van den staat worden beschouwd. Caesar echter wist zijn soldaten te bewegen hem naar Rome te volgen en tegen Pompejus (dus ook den Senaat) op te trekken. De Rubicon was het grensriviertje tusschen Caesars wingewest (waarover hij stadhouder was) en den eigenlijken staat. Trok hij dit riviertje met zijn leger over, dan was hij een opstandeling, want een stadhouder mocht met zijn leger zonder verlof zijn provincie niet verlaten. Caesar aarzelde dan ook aanvankelijk, maar eindelijk trok hij de rivier over, deed dus den beslissenden stap, terwijl hij gezegd zou hebben: „*Alea jacta est*” — de teerling is geworpen. Zoo verkreeg de uitdrukking: „den Rubicon overtrekken” de beteekenis van: zijn aarzeling overwinnen en een stouten stap wagen.¹⁾

S.

Sabotage. Soms laat een werkman zich uit haat tegen zijn patroon verleiden, om zijn werkgever in 't geheim schade te berokkenen door bijv. een machine, schijnbaar bij wijze van ongeluk, onbruikbaar te maken, een stuk linnen op het weefgetouw te bederven, enz. Zulk een afkeurenswaardige handeling noemt men sabotage.

---

¹⁾ Sommigen lezen: „*Alea jacta esto*“, d. i. de teerling worde geworpen, d. w. z. Caesar wilde een kans tegen Pompejus wagen; de beslissing, wie n.l. alleenheerscher zou zijn, moest nog volgen, er moest nog a. h. w. om gedobbeld worden. Hij kon dus nog niet zeggen: de teerling is geworpen. Volgens Plutarchus zou Caesar in het Grieksch gezegd hebben: „*Anerriphthoo kubos*“ d. i. de teerling moet geworpen worden. Caesar zelf echter vermeldt in zijn „Gallischen oorlog“ niets van een en ander.

Sacrament (van 't Lat. *sacer* = heilig). In de kerktaal is een sacrament een gewijde handeling, die onder een uitwendig teeken onzichtbare genadegiften verleent; in onze taal ook wel genademiddel genoemd. Het getal bedraagt in de R.-Kath. Kerk zeven, nl.: Doopsel, Vormsel, H. Sacrament des Altaars, Biecht, Heilig Oliesel (de gewijde olie aan stervenden toegediend), Priesterschap en Huwelijk. — In de Herv. Kerk komen alleen de Doop en het Avondmaal voor.

Sadduceeën (= nakomelingen van Zadoc, een hoogepriester). De S. vertegenwoordigden onder de Joodsche geestelijkheid meer de aristocratie (hofpartij), terwijl de Pharizeeën meer tot het volk behoorden. De S. verzetten zich tegen de strenge naleving van sommige wetsbepalingen, zooals de Ph. die wenschten. Zij geloofden ook niet aan lichamelijke opstanding en ontkenden het bestaan van engelen. Ook verwierpen zij het geloof aan Gods invloed op de handelingen der menschen (voorbeschikking). Zij miskenden de hoogere behoeften der menschelijke natuur en leidden een zinnelijk leven. (Matth. 22 : 23 en Hand. 23 : 8.) Zie ook *Pharizeeën*.

Sage (van: zeggen = vertellen). Aldus noemt men de oude volks-overleveringen, die wel op een historischen grondslag berusten, doch waarvan de verdichting de waarheid vaak tot onherkenbaar wordens toe heeft gewijzigd. De sage staat dan ook vooral onder den invloed der verbeelding van het volk en de poëzie werkt het oorspronkelijke, eenvoudige feit, dat aan de sage ten grondslag ligt, verder uit. De onderscheiding van tijd en plaats valt ook dikwijls weg, zoodat feiten, die jaren lang na elkander en op verschillende plaatsen zijn voorgevallen, vereenzelvigd worden en samensmelten. De stof der sage heeft meestal betrekking op historische gebeurtenissen, doch ook vaak op goden en halfgoden (mythen). Vooral aan oude bouwvallen knoopt het volk vaak een sage vast, of aan bergtoppen, heuvelen, enz. Zoo zijn bijv. een lange reeks van verschillende Rijnsagen (aan de Rijn oevers) ontstaan.

Sandwichs noemt men een soort broodjes met vleesch. De naam wordt aldus verklaard. De Engelsch minister Sandwich bracht eens 24 uren achtereen in een speelhuis door. Hij werd zóó door den hartstocht voor het spel beheerscht, dat hij zich geen tijd gunde te middagmalen. Men bracht hem af en toe een sneetje gebraden rundvleesch tusschen geroosterd brood en hij at die al spelende op.

Ook voor reclame gebruikt men tegenwoordig vaak een man, die twee groote houten borden met opschriften draagt, nl. één op de borst en één op den rug. Zijn vleesch tusschen twee planken doet denken aan bovengenoemd broodje. Vandaar de naam ook voor deze wandelende reclame.

Satire. (Gr. *saturos* = belachelijk; volgens anderen van 't Lat.: *lanx satura* = schotel met allerlei, daar de eerste satiren een zeer gemengden, bonten inhoud hadden.) Dit soort van letterkundig voortbrengsel (proza of poëzie) stelt zich ten doel personen of bestaande toestanden te hekelen en wel door ze belachelijk te maken. Gewoonlijk bedient zij zich van fijnen, maar toch bijtenden spot; zij maakt dan gebruik van *ironie*, d. w. z. zij prijst (schijnbaar), wat zij feitelijk wil afkeuren, doch de lezer bemerkt duidelijk de ware bedoeling. Ontaardt de satire in persoonlijke aanvallen, dan spreekt men van schotschrift of paskwil. — Beeroemde satiren op de toenmalige toestanden zijn: Don Quichot (z. d. w.), Gullivers reizen naar Lilliput (z. d. w.), Vondels Hekeldichten, De Genestets Sint-Nicolaasavond, enz.

Saturnus was een oud-Italiaansche god van den landbouw (zaaien en vruchtbaarheid). Later werd hij met den Griekschen god Kronos (z. d. w.) gelijkgesteld. Aan S. was een der oudste volksfeesten gewijd en wel de *Saturnaliën*, die op 17 Dec. begonnen en (althans later) een week duurden. Vroolijkheid en vreugde heerschten er aan de feestmalen, men gaf elkaar geschenken, terwijl ook de slaven in de feestvreugde mochten deelen. Men ziet in deze feesten een zinnebeeldige voorstelling der gouden eeuw (z. d. w.), waarin Saturnus heerschte. Zie ook *Jupiter*.

Scepter. (Lat. *sceptrum* = de staf van een bevelhebber.) Reeds bij de oude volken (Joden, Grieken, enz.) was de scepter een teeken van hooge waardigheid of onbeperkte macht. Hij bestond uit een lange staaf, zooals nog bij de laatste Fransche koningen, die er tevens als symbool der hoogste rechterlijke macht de z.g. gerichtshand op aanbrachten. De Duitsche koningen (keizers) hadden een meer korten staf met verdikkingen, terwijl de top uitliep in een kogel of een kruis. De admiraalsstaf herinnert ook nog aan dit oude gebruik.

Schibboleth. Hieronder verstaat men een herkenningsteeken, waaraan men kan weten, of iemand al of niet tot zekere partij behoort. De uitdrukking is aan den Bijbel ontleend. Toen Jephtha op de Ephraïmieten gezegevierd had, zochten velen hunner zich door de vlucht over den Jordaan te redden. Daarom bezetten Jephtha's mannen de veren, een lieten ieder, die over de rivier wilde, het woord Schibboleth uitspreken. De Ephraïmieten nu konden geen Sijbboleth zeggen, maar spraken van Sibboleth, en zoo verrieden zij zich. (Het woord beteekent: strooming, vloed.)

Iets dergelijks deden ook de Vlamingen, toen zij in 1302 Brugge overrompelden; om de Franschen te kunnen onderscheiden, lieten zij ieder *schilt en vrient* zeggen, dat een Franschman als *skilt en vriend* uitsprak.

En „groote Pier” liet zijn gevangenen zeggen: „Buter, brea en griene tsiis; hwa dat net sizze kin is gin rjuchte Fries” (boter, brood en groene kaas; wie dat niet zeggen kan, is geen echte Fries).

Schikgodinnen. Volgens de fabelleer waren de schikgodinnen (bij de Grieken *Moiren*, bij de Romeinen *Parcen* geheeten), de drie godinnen, die de draden van het menschelijk leven in handen hadden. Men stelde haar voor als oude, eerbiedwekkende vrouwen. *Clotho*, die het spinrokken in de hand hield, zette den levensdraad op; *Lachesis* spon dien verder en de onverbiddelijke *Atropos* sneed hem door. Vandaar de uitdrukking *den levensdraad afsnijden* voor: sterven.

Scholastiek; Lat. *scholasticus* = wat tot de school behoort. De *Scholastiek* beteekent de wijsbegeerte der middeleeuwen; in den beginne was het meer de manier *waarop*, dan wel de leer *die* onderwezen werd. Oorspr. noemde men doctores scholastici de leeraren der 7 vrije kunsten, welke in de kloosterscholen van Karel den Grooten werden onderwezen. Daarna waren scholastieken de leeraars in de theologie en ten slotte heeten scholastieken de aanhangers der scholastiek, d. w. z. der christelijke wijsbegeerte, zooals die in de middeleeuwen ontstond. Deze filosofie trachtte de leerstellingen (dogma's) der kerk in overeenstemming te brengen met de wetenschap, zooals die door Aristoteles was omschreven, of, zooals men wel eens zegt: zij wilde harmonie brengen tusschen geloof (kerkleer) en wetenschap (verstand). Hoewel later de scholastiek door andere richtingen in de wijsbegeerte werd bestreden, is zij steeds blijven voortbestaan en in 1879 werd zij door Paus Leo XIII als de officiële filosofie van de R.-K. kerk erkend.

Scholastici heeten ook een onderafdeeling der Jezuïeten. (Z.d.w.)

Schriftgeleerden. Aldus heetten bij de Joden de verzamelaars, uitleggers en leeraars der wet. Zij worden in het Nieuwe Testament bovendien soms „wetgeleerden” en „leeraars der wet” genoemd. De naam duidt aan, dat zij zich op de studie der H. Schriften toeleghden, vooral om de wet (de wettelijke voorschriften betreffende hun godsdienst) te kennen. Zij kregen den eeretitel van Rabbi. — Toen in de laatste eeuwen v. Chr. de volkstaal (Hebreeuwsch) der Joden door het Arameesch verdrongen werd, bleef onder de S. het Hebreeuwsch als taal der geleerden bewaard.

Semaphore. (Gr. *sema* = teeken, *phoros* = drager.) In 1862 werden langs de Fransche kust op hooggelegen punten palen opgericht, waaraan men door verschillende, te voren afgesproken teekens (met vlaggen, ballen, vierkanten, driehoeken, enz.) aan de schepen in zee allerlei mededeelingen kon doen. Deze semaphoren, zooals men ze noemde, bleken zeer practisch te zijn en vonden weldra in alle beschaafde landen navolging. Men heeft dan ook een „inter-

nationaal seinboek" samengesteld, waardoor de semaphoren als het ware thans een wereldtaal spreken.

Daar deze teekens op eenigen afstand spreken, is de S. een soort telegraaf, en daar deze „telegrafie" van „zichtbare" teekens gebruik maakt, spreekt men ook wel van „*optische telegraaf*" (*optisch* = het gezicht betreffend). Evenwel zijn de semaphoren slechts een onderdeel der optische telegrafie; men kan bijv. in oorlogstijd ook van torens, enz. door vlaggen en dergelijke teekens berichten „zichtbaar" seinen.

Seminarium (Latijn). Dit was oorspronkelijk de naam van elke inrichting voor opvoeding en onderwijs, later meer in het bijzonder van de kweekscholen, waar godsdienstleeraars of R.-K. Priesters worden opgeleid. In Duitschland verstaat men er ook een kweekschool voor onderwijzers onder.

Het woord komt van *semina* = zaden, de plaats dus, waar als 't ware de zaden voor het later ambt worden gelegd.

Semieten, letterlijk: afstammelingen van Sem, den zoon van Noach. Tot de Middellandsche-Zeevolken (één der 9 menschenrassen) rekt men ook de groep der Semieten. Hiertoe behoorden of behooren o. a. de Assyriërs, de Babyloniërs, de Joden, de Phoeniciërs en de Arabieren.

Senaat (Lat. *senatus*, van *senes* = de ouden). Aldus heette in Rome oorspronkelijk de vergadering der Ouden, die wij nu gemeenteraad zouden noemen; de leden heetten senatoren. Later werd de senaat het regeeringslichaam van het Romeinsche Rijk, wiens rechten niet altijd dezelfde waren.

Op het voorbeeld van Rome noemde men sedert de middeleeuwen het bestuur (magistraat) van voornamen steden, vooral van rijkssteden, eveneens senaat, bijv. van Hamburg, Bremen en Lübeck. Ook het bestuur van een hoogeschool heet vaak zoo, terwijl in Italië, Spanje, Frankrijk e. a. landen het Hoogerhuis of de Eerste Kamer ook senaat wordt genoemd. Zie ook *S. P. Q. R.*

September, Lat. *septem* = de zevende (maand), daar vroeger het jaar met Maart begon.

Septuaginta (Lat.: *zeventig*) is de naam van de oudste vertaling van het Oude Testament uit het Hebr. in het Grieksch. Zij zou te Alexandria (destijds de stad der geleerdheid) door 70 geleerde Joden uit Palestina of Alexandrië tot stand zijn gebracht. Zij is echter op verschillende tijden, te beginnen met $\pm$ 280 v. C., bewerkt en was de vertaling, die gewoonlijk door de Evangelisten en de Apostelen gebruikt werd. Wij spreken van de „overzetting der Zeventigen.” (Zie ook *Vulgata*.)

Seraphs (Hebr.; meerv.: seraphim) is de naam der Engelen van den eersten rang om Gods troon. Het bijv. naamw. *seraphicus* beteekent de Engelachtige; zoo noemden de Franciskanen (zie „Kloostorden”) hun stichter *Pater seraphicus*, en zich zelf de *seraphijnsche orde*.

Shylock (Engelsch; spr. sjeilok) is het spreekwoordelijk geworden type van een echten Joodschen woekeraar. Het is een persoon uit „De Koopman van Venetië”, een tooneelstuk van den beroemden Engelschen dichter Shakespeare (spr. sjeekspier). Hij leent o. a. aan een aanzienlijk Christen een som geld op voorwaarde, dat hij dezen een pond vleesch uit het lichaam mag snijden, indien het geld hem niet binnen een bepaalden tijd wordt terugbetaald. Daar de Christen daartoe niet in staat blijkt, eischt Shylock, vol begeerte om zijn wrok aan den Christen te koelen, voor den Doge (vorst) van Venetië het pond vleesch. Deze staat het verzoek aan hem toe, mits Shylock volgens de letter van het contract precies een pond vleesch, niets meer en niets minder, en ook geen druppel bloed uit het lichaam snijdt. Dit is hem natuurlijk onmogelijk en zoo ontgaat hem de gelegenheid tot wraakneming.

Siameesche tweelingen. Van twee personen, die als het ware onafscheidelijk aan elkander verbonden zijn, zegt men wel eens: „Het zijn de Siameesche tweelingen”. In 1811 werden te Macklory

in Siam tweelingen geboren, die aan elkander gegroeid waren. Zij lieten zich voor geld in Europa en Amerika zien en stierven in 1878 op hun farm in N.-Carolina.

Sibylle was bij de Gr. en de Romeinen de naam van een vrouw, die de gave der voorspelling bezat. Men verhaalt, dat de S. van Cumae aan den Romeinschen koning Tarquinius Superbus negen rollen met haar voorspellingen te koop aanbood. Toen hij den prijs te hoog vond, wierp zij er drie van in het vuur en eischte voor de zes rollen nog dezelfde som. Na nieuwe weigering wierp zij er weer drie in de vlammen, en vraagde voor de overgeblevene rollen nogmaals hetzelfde bedrag. De koning, nu meer opmerkzaam geworden, kocht ze thans. Deze „Sibyllijnsche boeken” werden als heilig goed in het Kapitoel (z. d. w.) door den priester bewaard en mochten alleen op bevel van den Senaat (z. d. w.) geraadpleegd worden. Vandaar zegt Beets in de „Camera”: „Zijn recepten werden als Sibyllijnsche bladen op prijs gesteld.”

Sinecure (Lat.: *sine* = zonder; *cura* = zorg) heette een prebende (= kerkelijk ambt met een jaarwedde), die den bezitter wel een vast inkomen verschafte, maar zonder dat er geestelijke ambtsbezigheden aan verbonden waren. Bij overdracht noemt men een sinecure een betrekking, die zeer voordeelig is, zonder dat men er moeite voor behoeft te doen, of ook wel eenvoudig een ambt, dat niet veel kennis of moeite vordert, bijv.: „Dat ambt is lang geen sinecure.”

Sirenenzang. Aldus noemt men wel eens figuurlijk den machtigen invloed, dien de verleiding zelfs op groote en edele zielen uitoefent. De oorsprong wordt ons door de volgende Grieksche sage opgehelderd.

Volgens de Odyssea (zie Twistappel) woonden op een eiland in het verre westen (van Troje af gerekend), twee zeenimfen, Sirenen geheeten, die de voorbijvarende schepelingen door haar betooverend gezang tot zich lokten, om ze onmeedoogend in het verderf te storten. Toen Odysseus op zijn zwerftochten ook dit

eiland moest voorbij zeilen, stopte hij de ooren zijner matrozen met was dicht, opdat zij het gezang niet zouden hooren. Hij zelf liet zich aan den mast vastbinden en gaf bevel de banden nog steviger aan te halen, als hij in het hachelijk oogenblik eenig gebaar mocht maken, om zijn banden geslaakt te zien. Toen het schip het eiland voorbijvoer, roeiden de matrozen ongedeerd voorbij, hoezeer ook de Sirenen haar verleidelijk gezang aanhieven. Odysseus echter maakte werkelijk een smeekend gebaar om los te komen, maar als eenig antwoord bonden de matrozen hem nog vaster.

Sisyphus-arbeid. Volgens de Gr. fabelleer werd Sisyphus, koning van Ephyra (Korinthe), voor zijn euveldeeden zwaar in de onderwereld gestraft. Hij moest n.l. een ontzaggelijk groot rotsblok tegen een berg opwentelen, maar telkens als hij op het punt stond den top te bereiken, rolde het blok weer naar beneden en zoo moest hij voortdurend vruchteloos zijn krachten inspannen.

Daardoor verkreeg de uitdrukking „Sisyphus-arbeid” de beteekenis van: zwaren arbeid zonder eenig gevolg.

Sixtijsche kapel. Dit is de huiskapel van den Paus in het Vaticaan, beroemd om de heerlijke muur- en plafondschilderingen van Michel Angelo. De kapel heet alzoo, daar Paus Sixtus IV haar in 1473 liet bouwen.

Sixtijsche Madonna. De schilder Rafael Santi (1485—1520) was vooral beroemd om zijn meesterlijke Madonna's (afbeeldingen van de H. Maagd). De kroon spant de Sixtijsche Madonna. Maria met het kind Jezus op den arm zweeft op de wolken, links beneden Paus Sixtus II (vandaar de naam) en rechts St.-Barbara. Onderaan de twee bekende engelenkopjes, rustend op hun armpjes. „Het geheel is het hoogste, wat de kunst heeft bereikt in de voorstelling der H. Maagd als Hemelkoningin; het overtreft alles door de onuitsprekelijke schoonheid en stille majesteit.” Het bevindt zich thans in het museum te Dresden.

Sonnet (Ital.: klinkdicht; Lat.: sonare = klinken). Deze veelgeliefde

dichtvorm bestaat uit 14 regels (verzen), die in twee ongelijke helften worden verdeeld. De eerste helft wordt gevormd door twee vierregelige strophen, „quatrijnen” geheeten, die slechts twee rijmklanken voor de 8 regels hebben. De tweede helft bestaat uit 2 strophen elk van 5 regels, de beide „terzinen” (= drieregels); hier zijn meestal drie rijmklanken, bijv.:

OMMEGANG ¹⁾.

Zacht schrijdend door der lichten feestlijk schijnen,
Van orgelklanken en gewijde zangen
Omruischt, die plechtig zwellen, smeltend kwijnen,
Beweegt de stoet zich door de dichte rangen.

Teerwitte bruidjes, lieve knapen, lijnen
Met priesteren, van sneeuwen kleed omhangen:
Een eerewacht der Godheid, Wier verschijnen
Van rei tot rei verbeid wordt met verlangen.

De baldakijn, dien liefde en deemoed schragen,
Omhuift den God in broodschijs, rondgedragen
Door 's priesters handen, door zijn hart beleden . . .

De wierook geurt . . . de neergeknieelde vromen
Slaan op de borst in 't eerbiedvolle schromen . . .
Hoog wolken op de blanke ziele-beden.

ED. BROM.

Het sonnet is ontstaan in Italië (15^e eeuw) en kwam later ook in andere talen in zwang; bij ons wordt het vooral sedert 1880 gebruikt en wel op voorbeeld van Jacques Perk. Toch kenden ook reeds Vondel en Hooft het sonnet; de eerste noemde het „klinck-dicht” en Hooft spreekt van „Klinkert.”

In den regel vormen de quatrijnen een beeld, dat in de terzinen wordt toegepast.

¹⁾ Zulk een processie heeft o. a. jaarlijks op den 24sten Juni (St.-Jan) plaats van Laren (Gooi) naar het St.-Janskerkhof, halverwege Laren en Hilversum.

Voor *baldakijn* z. d. w.; de „God in broodschijs” is het Allerheiligste, d. w. z. Jezus' lichaam in de gedaante (schijs) van brood, zooals de Heer op het laatste Avondmaal instelde, waarbij Hij onder 't uitdeelen van het brood zeide: „Dit is mijn lichaam”. („Hoc est corpus meum.”)

Sophisten (Gr. *sophos* = wijs, wijsgeer) waren in de 5^e eeuw v. C. in Athene personen, die tegen betaling les gaven in praktische kennis, maar vooral vermaard werden, doordat zij door hun scherpzinnigen betoogtrant een of andere zaak, al naar men wenschte, trachtten te verdedigen; ja, zij werden hierin ten slotte zoo sterk, dat zij zelfs beweerden te kunnen bewijzen, dat alles zoowel waar als onwaar was. Natuurlijk namen zij daartoe allerlei spitsvondigheden te baat, en zoo kreeg ten slotte de naam sophisme, hoewel oorspronkelijk niet ongunstig, de beteekenis van: de kunst om door allerlei spitsvondigheden drogredenen te bedenken.

Sorbonne. In 1257 stichtte zekere Robert van Sorbon, 's konings kapelaan en biechtvader, te Parijs een vereeniging van arme wereldlijke priesters, die in een gemeenschappelijke woning zich aan de studie der godgeleerdheid konden wijden en kosteloos onderwijs gaven. Van deze vereeniging, de Sorbonne geheeten, ging weldra zulk een goede roep uit, dat in het vervolg de professoren in de theologie aan de Parijsche Universiteit leden er van waren; ja, deze faculteit (die der godgeleerdheid) aan genoemde Hoogeschool, heette weldra uitsluitend de Sorbonne. Doch langzamerhand, vooral sedert de 16^e eeuw, verminderde haar aanzien sterk en begon zij zich ten slotte door allerlei dwaze dingen bespottelijk te maken. In 1792 werd zij dan ook door Lodewijk XIV ontbonden. Napoleon stichtte weer een nieuwe Sorbonne, die thans verschillende gebouwen omvat, waarin allerlei wetenschappen worden onderwezen.

Sphinx (Gr.). Zoo noemt men in *Egypte* de reusachtige steenen beelden, in de gedaante van een leeuwenlichaam met een menschenhoofd (meestal van een koning). Zij stellen den Zonnegod voor. De bekendste is de Sphinx bij Giseh, die 20 M. hoog is en in 1818 weer uit het woestijnzand werd opgedolven.

In de *Grieksche* sagenleer was de Sphinx een gevleugeld monster in leeuwengedaante en met een jonkvrouwelijk gelaat, door Juno naar de stad Thebe gezonden, om de bewoners angst aan te jagen.

Zij zat op een rots niet ver van de stad en gaf elken voorbijganger het raadsel op: „Wie loopt's morgens op vier, 's middags op twee en 's avonds op drie voeten?” Wie dit raadsel niet kon oplossen, wierp zij van de rots te pletter. Oedipus — een bekend persoon uit de Grieksche sagenleer — antwoordde: „Dat is de mensch; 's morgens (d. w. z. in zijn levensmorgen) kruipt hij op handen en voeten, op zijn middag loopt hij op twee beenen, in in zijn avond gaat hij gebukt op den stok.” Het raadsel was opgelost en de Sphinx stortte zich nu zelf van de rots te pletter.

Spondeus (*spondé-us*) is de versvoet, die uit twee zware lettergrepen bestaat, dus — —; zij komt feitelijk in onze taal niet voor, wel in den Hexameter (z. d. w.).

S. P. Q. R., afkorting voor: „*Senatus Populusque Romanus*“; Lat.: de Romeinsche Senaat en het (Rom.) volk; het kwam voornamelijk voor als opschrift op eerepoorten, veldteekens, munten, enz.

Squatter (Engelsch; spr. skwotter; van to squat = zich nederzetten). In de Ver. Staten van Nd.-Amerika noemde men een squatter, iemand die zich in een nog onbewoonde landstreek neerzette om er den grond te ontginnen, daar hij geen voldoende middelen bezat om in bewoonde streken grond te koopen. Vaak is uit zulk een eenzame boerderij later een welvarend dorp ontstaan.

Stapelrecht. In de middeleeuwen en nog soms lang daarna bezaten sommige steden het stapelrecht, d. w. z. alle waren uit den omtrek moesten dààr opgestapeld en ter markt (ten verkoop) gebracht worden, bijv. Groningen had het stapelrecht van de geheele provincie, zoodat er buiten deze stad nergens markten gehouden mochten worden. Soms ook moesten de waren van den doorvoerhandel in de stad worden gelost en daar een bepaalden tijd te koop worden aangeboden, zooals te Dordrecht.

Steen der wijzen, zie Alchymie.

Stère (Fransch; van 't Gr. *stereos* = hard, vast; bij uitbreiding een vast lichaam) is een inhoudsmaat, die gelijk staat met een kubieken meter. De benaming wordt alleen gebruikt, waar het geldt, het meten van brandhout.

Stereoscoop (Gr. *stereos* = hard, *skopein* = onderzoeken, zien; letterlijk: instrument om een plaat als „lichaam” (zie *stère*) te zien.) Zet men een lichaam, bijv. een kubus, vóór zich op tafel, dan zal men met het linker oog niet volkomen hetzelfde beeld zien als met het rechter oog: het linkerzijvlak bijv. lijkt, met het linker oog gezien, grooter dan met het rechter. Wanneer men nu het beeld van den kubus voor elk oog afzonderlijk teekent (tegenwoordig fotografisch) en beide platen door een daarvoor gemaakt kijkglas beschouwt (op bepaalden afstand), dan ziet men niet meer een plaat, d. i. een plat vlak, maar een *lichaam*, den kubus zelf. Vandaar dat dit kijkglas „stereoscoop” heet.

Stereotypie (Gr. *stereos* = hard, *tupos* = letter). Zooals men weet, wordt een boek meestal met losse letters gezet. Is het werk van eenigen omvang, dan reikt de voorraad letters („typen”) niet toe, om het geheele boek achter elkander te zetten. Daarom is het gewoonte het boek in *vellen* (meestal van 16 blz.) te zetten; op blz. 17 begint dan vel 2, zie 't cijfer rechts onderaan; op blz. 49 vel 5, enz. Is nu zulk een vel afgedrukt (en wel in het benodigd aantal exemplaren), dan breekt de zetter het zetsel van die 16 blz. weer af en verdeelt elk lettertje weer over de daartoe bestemde hokjes van de letterkast (het z.g. „distribueeren” = verdeelen). De vrijgekomen letters kunnen dan weer voor een nieuw vel dienen. Wordt een boek veel gebruikt, dan zal men voor elken nieuwen druk den tekst (*copy*) weer opnieuw moeten zetten. Om nu de groote kosten daarvan uit te winnen¹⁾, heeft men iets uitgevonden, waardoor een nieuw zetsel niet noodig is. Men neemt nl. van het zetsel van den ouden druk, voordat het gedistribueerd wordt, een

---

¹⁾ Een vel kost aan zetkosten ± f 60, onverschillig of men er één of 1000 exemplaren van laat drukken, de moeite van afdrukken is n.l. gering.

De *zon* zelf werd, naar hun voorstelling, door Phoebus Apollo op een gouden wagen, met vier vurige rossen bespannen, dagelijks langs haar baan gevoerd. Vandaar dat de zon wel *dagvorst(in)* heet. De zilveren *maan* was de godin Diana; de loop van dit hemellichaam stelde de nachtelijke zwerftochten van deze jachtgodin voor. Vandaar heet de maan ook wel *nachtvorstin*.

Ori'on, het bekende sterrenbeeld, was een geweldig jager, de metgezel van Diana. Hij werd eens tot straf voor zijn grootspraak door een scorpioen gestoken, waardoor hij stierf. Diana plaatste hem nu onder de sterren aan den hemel.

't *Zevengesternte* (Pleiaden). De zeven Pleiaden, dochters van Atlas (z. d. w.). Allen werden door de goden bemind, behalve één, wier licht dan ook, toen zij onder de sterren werden opgenomen, flauwer straalde.

De *Waterman*, 't bekende beeld uit den Dierenriem, was de schoone jongeling Ganymedes, dien Jupiter door zijn adelaar van de aarde liet voeren, om als schenker van den goddelijken nectar bij de goden dienst te doen. (Vóór dien tijd deed *Hebe* (z. d. w.) dit, doch eens was zij gevallen, en werd toen ontslagen.)

De *Beer*, die eigenlijk *Berin* moest heeten, was de nimf Callisto, gezellin van Diana; zij werd door Jupiter bemind, doch Juno veranderde haar in een berin. Uit medelijden plaatste de oppergod haar nu aan den hemel, doch ook hier vervolgde haar Juno's wraak. Deze toch wist bij Thetis (z. d. w.) te bewerken, dat zij nooit in zee mag duiken om uit te rusten van haar dagelijkschen loop. (De Groote Beer gaat dan ook nooit onder.)

De *Schutter* was Chiron, een centaur, d.i. een paardenlijf met een menschenrump. Hij was zeer wijs en ervaren in de geneeskunde; daarom moest hij Bacchus en Aesculapius opvoeden evenals Hercules. Toen deze hem later met een vergiftigen pijl bij ongeluk trof en Chiron onuitstaanbare pijnen leed, verloor Jupiter hem daarvan door hem onder de sterren te plaatsen.

De *Tweelingen*; dit waren Castor en Pollux, die dezelfde moeder hadden, maar niet denzelfden vader: Castor was een zoon van den koning van Sparta, en Pollux van Jupiter en daar-

door onsterfelijk. Zij trekken mede tegen Troje op, daar Helena hun zuster was (zie „Twistappel”), waar Castor gedood wordt. De onsterfelijke Pollux is ontroostbaar over het verlies van zijn tweelingbroeder, waaraan hij onafscheidbaar verbonden was geweest. Hij smeekt zijn vader Jupiter om Castor in 't leven terug te roepen, maar daartoe is Zeus niet bij machte: Castor is aan Hades (z. d. w.), de schimmenwereld, vervallen, en Pollux zal den zaligen Olympus binnentreden. Nu smeekt Pollux, om met Castor de onsterfelijkheid met zijn broeder te mogen deelen, zoodat zij den eenen dag in den hemel en en anderen in de onderwereld zouden doorbrengen. Dit verzoek staat Jupiter toe en plaatste hun beelden later onder de sterren. Men noemt ze de Tweelingen; ook soms Dioscuren = godenzonen.

Stierengevechten. — De matador zijn. Reeds bij de Grieken en Romeinen kwamen st. als volksvermaken voor; tegenwoordig nog bij de Spanjaarden, die er hun laatsten stuiver voor over hebben, en in 't Z. van Frankrijk (Nîmes). De meeste groote steden in Spanje hebben een amphitheater (z. d. w.) voor de stierengevechten. De kampvechters (gezamenlijke naam *toreadores* of *toreros*) komen in plechtigen optocht door een der stads-overheden begeleid op de kampplaats (arena): het eerst de *picadores* (= piekeniers), op oude paarden gezeten en gekleed in Oud-Spaansch riddercostuum; zij voeren een lans of piek en stellen zich in 't midden van 't circus tegenover de hokken met de stieren op. Dan volgen de *chulos* of *banderillos* te voet, terwijl zij in de hand een *bandillera* houden, d.i. een staaf van $\pm$ 6 d.M. lang, met linten of banden omwonden en van weerhaken voorzien; zij verdeelen zich over de tusschenruimten van de barrières (schuttingen). Eindelijk komen de *espadas* (de eigenlijke bevechters van den stier), zeer fraai gekleed, met het zwaard (*espada*) in de rechter- en de *muléta*, een kleinen staf met een helderrooden zijden doek, in de linkerhand.

Zoodra de overheidspersoon het teeken geeft, wordt de stier uit het hok gelaten. De *picadores* grijpen hem het eerst aan; zij trachten hem met hun piek licht aan de schouders te wonden (om

hem woest te maken) en redden zich, als hun paard gewond wordt, door een snelle vlucht. Daarna, of als een picador komt te vallen, schieten de *chulos* toe om hem te redden; zij werpen den stier hun doek over den kop en redden zich dan zoo noodig door een sprong over de houten schutting, die het kampveld afsluit. Door geschreeuw lokt een andere picador den stier terstond van zijn prooi af en op zich zelf aan. Begint de stier door den aanval van 10 à 12 picadores wat moe te worden, dan trekken de picadores terug en nu komen de *chulos* voorgoed aan de beurt. Zij grijpen naar hun bandillera's en laten den stier op hen toesnellen, wijken echter op het gevaarlijk oogenblik behendig uit en haken hem dan hun staf in den nek vast. Het woedend geworden dier snelt nu in woeste vaart het circus rond en werpt zich op den eersten den besten vechter, dien hij ziet, maar ontvangt als antwoord nieuwe bandilleras. Eindelijk treedt de *espada* te voorschijn om den stier den doodsteek toe te brengen: het dier stuift met gesloten oogen op de tergende muleta aan en terwijl het onder den linkerarm van den *espada* doorrent, stoot deze hem het zwaard in de borst. Soms wordt op één dag met wel 8 à 10 stieren gevochten, waarbij niet zelden één of meer der toreros het leven inboeten.

Wanneer de stier door den stoot van den *espada* niet doodelijk getroffen wordt, doch slechts neervalt, dan snellen de circusknechts (die feitelijk niet tot de toreros of vechters gerekend worden) toe en geven den stier met een ijzeren staaf den genadeslag. Deze knechts noemt men daarom *matadóres*, d.i. slachters.

Bij 't kaartspel noemt men de hoogste troeven eveneens *mata-dores*, „dewijl zij zeker zijn, iedere kaart van de tegenpartij te slaan.” Bij verder figuurlijk gebruik beteekent daarom *matador*: de meester, de baas, iemand, die boven anderen uitmunt.

Stigma. (Gr.) Oorspronkelijk verstond men hieronder de punt of steek met een scherp werktuig veroorzaakt; de Romeinen noemden stigma een of ander teeken (meest letters) in de huid geprikt, om dieven of ontvluchte slaven te kunnen herkennen; het werkwoord is: stigmatiseeren.

In de R.-Kath. kerk noemt men gestigmatiseerden zulke personen, aan wier lichaam de vijf litteekenen van Jezus' wonden voorkomen en die meermalen bloeden, zooals o. a. bij den beroemden Frans van Assisi.

Stipéndium (Lat.: loon, cijns) noemt men toelagen in geld of in natura (hout, laken, enz.), waarmee vroeger de studenten of scholieren uit een of ander openbaar of liefdadig fonds ondersteund werden.

Stoïcijnsch. Van lieverlede ontaarde de wereldverachting der cynische wijsgeeren (z. d. w.) in gemeenheid en verdierlijking, zoodat zij het voorwerp werden van den spot en den afschuw aller weldenkenden. Zeno, van Cittium op Cyprus, voorheen een rijk koopman, maar na het verlies van zijn vermogen tot de wijsbegeerte aangetrokken, wist de goede elementen, die nog in de cynische school aanwezig waren, te redden en met een nieuw en schooner leven te bezielen. Hij koos te Athene een zuilengang, met prachtig schilderwerk versierd, de *bontgekleurde Stoa* geheeten, tot de plaats, waar hij zijn wijsgeerig onderwijs gaf. (Naar deze plaats werden zijn leerlingen *stoïcijnen* genoemd.) Hij leerde, dat het leven der natuur de openbaring is van het leven der godheid, dat alles, wat geschiedt, met noodwendigheid geschiedt en dat men dus moet leeren berusten in alles, wat het leven geeft. Vandaar dat men nu nog spreekt van *stoïcijnsche gelatenheid*, *stoïcijnsche bedaardheid*.

Stola (Lat.) was oorspr. bij de Romeinen een tot aan de voeten reikend kled met mouwen en was bij aanzienlijke personen versierd met strooken van gouden of purperen stof en een breeden zoom onderaan. Later was het de naam van den koorrok, dien de R.-Kath. geestelijken bij plechtige feesten droegen. Thans is de stola of stool een lange band, die, over de borst hangend, om den hals wordt gedragen bij het celebreeren (opdragen) der H. Mis en andere godsdienstige verrichtingen.

Stralenkrans; Glorie. Reeds bij de Ouden bestond de gewoonte om hun goden en halfgoden voor te stellen omringd door een stralenkrans. Deze gewoonte werd ook door de Chr. kerk overgenomen, om daardoor de heiligheid van God, Jezus of de Heiligen uit te drukken. Is deze stralenkrans zoo groot, dat hij het geheele lichaam als in een ovaal omringt, dan spreekt men van *aureool* (Lat.: *aurum* = goud); is de glorie daarentegen tot het hoofd beperkt, dan noemt men die een *nimbus* (Lat.: wolk). Soms is deze laatste niets anders dan een cirkel van opvallende helderheid.

In wereldlijken (profanen) zin zegt men ook wel, dat iemands roem hem als een *aureool*, *nimbus* of *glorie* omgeeft.

Strategie (Gr. *stratos* = leger, *agein* = leiden; dus veldheerskunst).

De taak der strategie bestaat in het ontwerpen van het oorlogsplan, het vaststellen van den opmarsch van het leger en het leiden der operaties (bewegingen). Zij tracht naar die ontworpen plannen zoowel de kleinere ontmoetingen als het beslissende hoofdgevecht zoo gunstig mogelijk uit te lokken en na elk gevecht weer een nieuw plan te ontwerpen, dat rekening houdt met de gewijzigde omstandigheden. Wat echter het uitvoeren der plannen zelf betreft, dus het aanrukken, de schermutselingen, den slag, enz., behoort tot de *tactiek* (z. d. w.). De hedendaagsche strategie tracht zoo spoedig mogelijk de geheele vijandelijke macht te vernietigen: zij wil er zoo snel als 't kan op aanrukken of een beslissing uitlokken. De kunst der strategie bestaat vooral in het rechtijdig vereenigen van de gescheiden deelen bij het begin van den beslissenden slag: „Gescheiden marcheeren, vereenigd aanvallen.” — Om op de hoogte van het vijandelijke leger en zijn bewegingen te blijven, organiseert de strategie een vertrouwbaren inlichtingsdienst, en zorgt, dat aan het leger al het noodige kan worden toegevoerd, m. a. w. dat de verbinding met de operatie-basis (het versterkte punt van uitval) behouden blijft.

Strelitzen (Russ. *Strjelcy* = schutters). Dit was de naam der Russische lijfwacht, door Czaar Iwan IV, den Verschrikkelijken,

in de tweede helft van de 16e eeuw opgericht; zij werd tevens het staande infanterie-leger van 't Rijk, zoodat zij soms 50.000 man sterk was. Zij bewoonden in Moskou een eigen stadswijk. Door grootvorstin Sophie opgehitst, stonden zij tegen Peter den Grooten op; hij ontbond daarom deze lijfwacht, liet duizenden er van ter dood brengen en verbande de rest naar Astrakan.

Strophe (Gr. *strophè*) heet in de dichtkunst het afgerond geheel, dat door de verbinding van een bepaald aantal verzen (= versregels) ontstaat; wij spreken gewoonlijk van *vers*, bijv. een Psalmvers; doch een vers is eigenlijk een versregel.

Stukgoed noemt men de waren, die als afzonderlijk vrachtgoed (colli of pak) ter bevrachting worden aangeboden, in tegenstelling met *scheeps-* of *wagenladingen* (bevrachting *en bloc*, d. i. gezamenlijk).

Stoel. De Heilige of Pauselijke Stoel heet de troon van den Paus, in overdrachtelijke beteekenis ook: de Pauselijke regèring.

Sub (Lat. = onder); bijv. *sub conditione*; *sub numero* of *sub numeris*; *sub poena* (op straffe) enz. Ook in samenstellingen: *sub-diaken*; *sub-lunarisch* (ondermaansch; *luna* = maan), ook in: *sub rosa* (zie het volgende artikel).

Sub rosa (Lat.: onder de roos; in vertrouwen of in het geheim). Reeds bij de oude Romeinen was de roos aan den god der stilzwijgenheid gewijd (Harpokrates). Daarom placht men bij de gastmalen der Romeinen een roos van de zoldering af boven de tafel te laten hangen, om aan te duiden, dat al het gesprokene geheim moest blijven.

Succès d'estime (Fransch). Het gebeurt vaak, dat een nieuw tooneelstuk van een of ander beroemd schrijver bij de eerste opvoering feitelijk tegenvalt, maar uit achting (*estime*) voor den schrijver wordt het stuk niet uitgefloten; men zegt dan: het stuk behaalde

slechts een „succès d'estime.” In den laatsten tijd spreken wij ter vermijding van vreemde woorden van: een „beleefdheidsbijval.”

Suffragettes noemt men tegenwoordig de vrouwen in Engeland, die op heftige wijze voor vrouwenkiesrecht strijden. Wij vertalen ook: „Kiesrechtstrijdsters” of min of meer spottend: „kiesrechtjoffers.” (*Suffrage* is 't Fransche woord voor kiesrecht.)

Sultan (Arab. = machthebber, gebieder, heer) is in het oosten onder de Mohamedanen de gewone heerscherstitel, waarmee men ook als een vleienden beleefdheidsvorm hooggeplaatste personen aanspreekt. De voornaamste sultan is de Turksche keizer, die feitelijk den titel voert van „Sultan es Salitin”, d. i. sultan der sultans; ook wel „Groote heer” genaamd.

Suzereiniteit (Fransch). Het komt soms voor, dat een of ander land, overigens geheel zelfstandig, nog in enkele opzichten van een ander rijk afhankelijk is: men zegt dan, dat dit laatste rijk over 't eerste de suzereiniteit of halve souvereiniteit bezit. Bijv. langen tijd bezat de Sultan de souvereiniteit over Bulgarije, en Engeland die over de Transvaal. Deze Suz. kwam hoofdzakelijk hier op neer, dat het aldus afhankelijke land met het buitenland geen verdragen kan aangaan zonder de goedkeuring van den suzerein. (Het doel is, den invloed van 't buitenland tegen te gaan.) Men vertaalt S. ook wel met: opperleenheerschap.

Symbol (Gr. *symbolon*, Lat. *symbolum*). Oorspr. duidde het woord de bij elkander behoorende helften van een schrijftafeltje (zie „Tabula rasa”) of een ring aan, waaraan gastvrienden elkander herkenden; later was het in 't algemeen: een herkenningsteeken en in overdrachtelijke beteekenis een zinnebeeld: d. w. z. een voorstelling onder een tastbaar beeld van een min of meer afgetrokken (abstract) begrip. Zoo zijn vele plechtige kerkelijke handelingen symbolen; bijv. de doop stelt de afwassing der zonden voor door het bloed van Christus; het brood bij het H. Avondmaal is — althans volgens Protestantsche beschouwing — het symbool

van 't lichaam van Jezus, dat om der zondaren wil gebroken werd. Eveneens zijn verschillende voorwerpen symbolen van bepaalde begrippen geworden: de staf (scepter, z. d. w.) is het symbool van macht; de lelie: het symbool der onschuld; een slang, die zich zelf in den staart bijt: de eeuwigheid (een cirkel, zonder begin of eind); enz. Ook wereldlijke handelingen zijn soms symbolen, bijv.: de overgave der sleutels: de onderwerping der stad; het breken van den staf: een onherroepelijke veroordeeling, enz.

Syllabus (Lat. = *beknopt overzicht*): inhoudsopgave, korte opsomming. Het woord is vooral in gebruik gekomen door de encycliek (z. d. w.) van Paus Pius IX, waaraan een syllabus van 60 veroordeelde dwaalleeringen was toegevoegd.

Synode (Lat. *Synodus*: oorspronkelijk een vergadering van R.-K. priesters) is in de *R.-Kath. kerk* een vergadering van een bisschop met de hooge geestelijken van zijn diocees (*synodus diocesana*), ten einde kerkelijke aangelegenheden te bespreken. Van groote kerkelijke beteekenis zijn zij evenwel niet.

In de *Hervormde kerk* daarentegen is de synode de hoogste kerkrechterlijke macht en wel de *Algemeene Synode*: deze bestaat uit 25 leden, nl. 15 predikanten, 6 ouderlingen, twee kerkelijke hoogleeraren, een secretaris en een penningmeester. Zij vergadert jaarlijks in Den Haag, te beginnen op den 3en Woensdag van Juli. De synodale commissie, uit en door de synode benoemd, bestaat uit den president, den vice-president en den secretaris der synode benevens uit drie predikanten en drie ouderlingen: deze commissie vergadert tweemaal 's jaars in Den Haag ter voorbereiding der Alg. Syn. en tot behandeling der loopende zaken. De plaatsvervangende leden zoowel van de synode als van de commissie heeten *secundi* (*secundus* = de tweede). In onze Republiek had elk gewest een eigen synode (S. provinciaal), terwijl er soms ook een algemeene of S. nationaal gehouden werd, o. a. de bekende van 1618/19.

T.

Tábula rasa. „Wij zullen nu maar *tabula rasa* maken,” hoort of leest men wel eens, d. w. z.: „effen rekening”, „schoon schip”, „algeheele opruiming.” De uitdrukking is ontleend aan het Latijn. De Romeinen kenden nog geen papier, wel het kostbare perkament. Hun brieven of mededeelingen, die niet bewaard behoeften te blijven, schreven zij daarom zuinigheidshalve op wassen tabletjes: plankjes met een waslaagje bestreken. (Dit schrijven geschiedde met een metalen stift, den *stilus*, waaraan ons *stijl* herinnert.) Had het geschrevene zijn dienst gedaan, dan streken zij het tafeltje weer glad (met den kop van den *stilus*) en zoo sprak men van een „*tabula rasa*.” (*Rasa* = gladgestreken, vergl. 't Fransch *raser* = scheren.)

Tactiek (Gr. *taktikê*); eig. opstellingsleer; bij ons: krijgskunde. De „elementaire” tactiek houdt zich bezig met de opleiding (vorming) der recruten tot soldaten, het behandelen van de verschillende wapens, de verschillende wijzen van vechten en de opstelling der troepen; dat alles wordt door „exercitie” verkregen. De „toegepaste” tactiek leert, hoe het voorgaande in practijk moet worden gebracht ten opzichte van het terrein en den vijand en vooral -- als hoofdzaak van tactiek -- op welke wijze het gevecht moet geschieden. De oefeningen der toegepaste tactiek heeten op kleinere schaal „velddienstoefeningen” en op grootere manoeuvres.

Overdrachtelijk beteekent tactiek: handelwijze, berekening, fijn overleg.

Talisman. Het middeleeuwsche Grieksch had een woord *to telesma* = de volmaaktheid; die Arabieren namen het als „talisman” over met de beteekenis van bovennatuurlijk voorbehoedmiddel tegen ziekten en rampen. Zie ook: *Amulet*.

Talmud. Bij de Joden is de Mischna (= onderwijzing) een verzameling van verklaringen op de Mozaïsche wetgeving, tegen het einde der 2e eeuw n. Chr. door eenige schriftgeleerden geschreven; het behandelt de gebeden der kerkelijke feesten, de wetten omtrent het huwelijk, de straffen enz. In de 5e eeuw n. C. werden op de

Mischna zelf weer verklaringen geschreven, terwijl er tevens verschillende stichtelijke beschouwingen, aardrijks- en geschiedkundige mededeelingen enz. aan werden toegevoegd. Deze nieuwe verzameling heet de Gemara.

De *Mischna* en *Gemara* samen nu heeten de *Talmud* (= de leer). Zie ook *Thora*.

Tántalus was een wijs koning aan den Sipylus in Lydië en de vertrouwing van Jupiter en andere goden, die hij meermalen op bezoek ontving. Eens wilde hij hun alwetendheid op de proef stellen en zette hun het in stukken gesneden lijk van zijn zoontje Pelops, als gerecht toebereid, met andere spijsen voor. Doch de goden bemerkten het; zij riepen Pelops in het leven terug, schooner nog dan hij was geweest, maar den vader straffen zij met een verschrikkelijke, doch welverdiende straf. Hij werd, brandend van dorst, in de onderwereld in een beek geplaatst, die hem tot aan de kin reikte, doch zoodra hij wilde drinken, week het water terug. Bovendien hingen vlak boven zijn hoofd aan een twijg de heerlijkste vruchten, die, als hij ze wilde plukken om zijn razenden honger te stillen, plotseling buiten zijn bereik werden getrokken. Ook dreigde hem voortdurend een los rotsblok te zullen verpletteren. „Indien er iets is, dat de noodlottige nieuwsgierigheid der sterfelingen om de goddelijke geheimen te willen doorgronden, kan kenschetsen, dan is het deze verschrikkelijke sage.”

Nog steeds spreken wij van een *Tantalus-kwelling*, waarmee men te kennen geeft, dat iets waarnaar wij vurig verlangen en dat als 't ware voor 't grijpen ligt, toch niet in ons bezit komt. Zoo zegt men ook: iemand tantaliseeren — iemand doen watertanden van verlangen. In de natuurkunde herinnert nog de Tantalus-beker aan de eeuwenoude mythe.

Tarantúla is de naam van een spin in Z.-Europa, wier beet, naar men vroeger meende, vergiftig was en hevige zenuwtrekkingen veroorzaakte. Men kon den zieke genezen door den lijder een snellen dans in $\frac{6}{8}$ maat, „de Tarentella,” onder begeleiding van den tambourin zoolang te laten dansen, tot hij uitgeput van vermoeidheid neerviel.

Tarnkap (Duitsch; van 't Oudduitsche *tarni* = heimelijk). Kap wil hier zooveel zeggen als een mantel met een monnikskap. Het dragen van zulk een tarnkap maakte iemand onzichtbaar. Siegfried (zie *Nibelungen*) bezat er een.

Te Deum (*laudamus*) = „U, God, loven wij”; aldus begint de beroemde lofzang, die in de R.-Kath. kerk bij plechtige gelegenheden wordt gezongen, meestal bij verkorting het *Te Deum* (*Dé-um*) geheeten, bijv.: „De heugelijke geboorte van Prinses Juliana werd in de R.-Kath. kerken met een Te Deum herdacht.” Wie het „Te Deum” heeft gemaakt, is niet met zekerheid te zeggen. Volgens enkelen is de H. Ambrosius de maker, volgens anderen de H. Augustinus, terwijl weer anderen het toeschrijven aan den H. Hilarius van Poitiers of aan Nicetius van Trèves. De kronieken van Dacius noemen de H.H. Ambrosius en Augustinus.

Tele (van 't Gr. *télé* = verre) komt veel in samenstellingen voor: *telegraaf* (verre-schrijver); *telescoop* (verre-kijker); *telefoon* (verre-geluidgever; in 't Duitsch: verre-spreker), enz.

Telganger, zie Hakkenei.

Tempe (Gr.: insnijding) was een diep ingesneden dal in Thessalië van romantische schoonheid. Vandaar dat men later ook andere dalen of landstreken wel eens Tempe noemde, o. a. dichte Const. Huygens: „Batava Tempe (= het Batavische of Nederlandsche Tempe), dat is 't Voorhout van 's-Gravenhage, poëtelick affghe-maelt.” Zoo bestaan o. a. ook „Saanlandsch Tempe,” „Eemlands Tempe” enz.

Tempelier of **Tempelheer**. „Hij drinkt als een tempelier,” zegt men wel eens, zonder misschien den oorsprong te kennen van deze uitdrukking, die eigenlijk een grove lastering bevat. De orde der Tempeliers werd in 1118 opgericht door Hugues de Payns en acht andere Fransche ridders, die Godfried van Bouillon ten kruistocht

gevolgd waren. In den beginne noemden zij zich *Arme Christus-riders* en vormden een soort marechaussée voor Palestina. Den naam van *Tempeliers* namen zij eerst aan onder Boudewijn II, koning van Jeruzalem, die hun een paleis had afgestaan naast den ouden tempel van Salomo. Zij werden als kloosterorde erkend in 1128 op het Concilie van Troyes (Frankrijk), waarop Hugues de Payns, die de eerste Grootmeester (overste) der orde was, aan de vergaderde bisschoppen vroeg hun een regel op te maken. Men beweert, dat de H. Bernardus met dit werk belast werd en dat de regel zeer streng was. De orde was verdeeld in vier klassen: ridders, die allen van adel moesten zijn, schildknepen, leekbroeders en priesters.

In het Oosten vormden zij de voorhoede der Christenlegers; hun doel was het bestrijden der ongeloofigen en de verdediging en bewaring van het H. Graf. Hiervoor verkregen zij van lieverlede groote giften, ook aan grondbezit in verschillende landen van Europa. Deze eigendommen wekten ten slotte de hebzucht van den Franschen koning Filips IV op; hij beschuldigde de Tempeliers van allerlei slechte dingen, o. a. ook van dronkenschap, en wist zoo te bewerken, dat de orde werd opgeheven (1312). De meeste hunner goederen, vooral in Frankrijk, kwamen aan den landsvorst.

Temperament noemt men de bijzondere, min of meer aangeboren gesteldheid van 't menschelijk gemoed, zijn gemoedsaard. De verscheidenheid der temperamenten zochten de Ouden verklaren uit de bijzondere vermenging (temperamentum) van de lichaams-sappen, zooals de gal en 't bloed. Daarnaar onderscheidden zij vier temperamenten, en wel:

1°. Het *choleriche*, waarbij de gele gal (Gr. *cholè*) overheerschend was. Dit choleric temp. kenmerkt zich door volharding, vastberadenheid, lichaamskracht, gepaard met eerzucht en prikkelbaarheid.

2°. Het *sanguinische* (Lat. *sanguis* = bloed; dus het bloedrijke T.) wordt gekenmerkt door groote beweeglijkheid en doordat het licht in toorn ontvlamt of zich spoedig laat opwinden. Evenwel zijn deze gemoedsstemmingen niet van langen duur. Ook kenmerkt

het sang. temp. zich door de neiging, alles nog al luchthartig, van de vroolijke zijde op te nemen.

3°. Het *melancholische* (Gr. *melaina cholè* = zwarte gal, vandaar zwartgallig). Dit kenmerkt zich door sterke, maar langzaam afnemende gemoedsbewegingen en is meer tot droefgeestigheid dan tot vroolijkheid geneigd. Een melancholisch mensch is ernstig, in zich zelf gekeerd en zwaarmoedig, en wordt licht een menschen-hater.

4°. Het *phlegmatische* (Gr. *phlegma* = lympe of slijm; aan dit slijmerige, meer *dikke* bloed schreven de oude geneeskundigen den aanleg toe tot traagheid van geest). Het phlegm. temp. kenmerkt zich dan ook door traagheid in de verandering van gemoedsstemmingen, het blijft koel en koud, waar anderen in geestdrift, in vuur geraken of door droefheid, enz. worden aangegrepen; het is koel en berekenend en gaat gepaard met gemakzucht.

Themis was de godin der gerechtigheid. Zij wordt voorgesteld met geblinddoekte oogen (zinnebeeld: zij kent geen aanzien des persoons), in de handen een weegschaal (om de schuld of onschuld te wegen) en een zwaard (om de misdaad te straffen).

Theo . . . in vele samenstellingen: God- (Gr. *theos*), bijv. *Theologie* (leer van God, Godgeleerdheid); *Theophilos* (vriend van God); *Theodora* (de van God gegevene) enz.

Theseus (*teezuis*) was volgens de Gr. sagenleer een der beroemdste helden, die tal van roemrijke en gevaarlijke daden volbracht en Athene uit menig gevaar redde. Zie ook *Ariadne* en *Procrustes*.

Thétis (Gr. godin) was een der 50 dochters van Nereus (een zeegod); zij woonde met haar vader en haar zusters (de Nereïden) in de diepte der zee, vandaar de uitdrukking van sommige dichters: „de zon zonk in Thetis' armen”. Een sterveling, zekere Peleus, werd haar gemaal (zie „Twistappel”), uit welk huwelijk de beroemde held Achilles geboren werd.

Thora (Hebr. *Thorah* = leer, wet) beteekent bij de Joden de wet van Mozes en de Pentateuch (de 5 boeken van Mozes). *Sejer-Thorah* (= boek der wet) is de geschreven wetsrol in de synagoge, waaruit voorgelezen wordt. (Zie ook: *Talmud*.)

Thyrsus (Gr. *Thursos*) was de staf (het attribuut) van den Wijngod Dionysos of Bacchus en dien ook de priesters droegen. Hij was met klimop en wijngaard omwonden en eindigde in een dennenappel. Vandaar zegt Staring:

Thyrsus-dragers bij de vleet,
Weinig, die men Bacchus heet.

Tiara (Gr. en Lat.), een hoofddekseel dat bij de Perzen en de Meden het teeken was der opperheerschappij, thans: de Pauselijke kroon, die uit drie boven elkander geplaatste deelen bestaat, als zinnebeeld der lijdende, strijdende en triumfeerende kerk.

Toga of **Toog** is het lange kleed der R.-Kath. priesters bij dagelijksch gebruik. Ook het kleed, dat de Herv. predikanten op den kansel dragen, en het ambtskleed der rechters heet zoo. Oorspronkelijk is het een Romeensch opperkleed, dat over de tunica werden gedragen. Dit was alleen toegestaan aan burgers, niet aan de vreemdelingen of bannelingen; het was dus min of meer een eerekleed. Zoo zegt Tacitus in zijn „*Germania*” (15e hoofdstuk) van den Germaanschen jongeling, als deze in de volksvergadering de wapens ontvangt: „Dat is bij hen de *toga*, dat de eerste trap der eer voor de jeugd.” De purperen toga werd het ambtskleed, terwijl door de eerste hoogwaardigheidsbekleeders nog andere kleuren werden gedragen. Wie echter naar een ambt dong, kleeedde zich bij het bezoeken der senatoren in een helderwitte toga: *toga candida*; zie *candidaat*.

Tonsuur (Lat.: het scheren, afscheren) heet de kruinschering bij de R.-Kath. geestelijken. Reeds vroeg lieten boetelingen hun hoofd geheel kaal scheren en dit voorbeeld werd door de monniken nagevolgd; sedert de 6e eeuw echter was het meer een plekje op

de kruin. In 638 werd het voor de geestelijken verplichtend gesteld. De tonsuur is slechts een voorbereiding tot de verdere orden (subdiaconaat, diaconaat, priesterschap) en verbindt tot niets.

Tooneelspel heet een dramatisch stuk (zie Drama), dat het midden houdt tusschen het treurspel (tragedie) en het blijspel (comédie), bijv. Rosier Faassen: *Zwarte Griet*; Van Nouhuys: *Het Goudvischje*; Heyermans: *Op Hoop van Zegen*, enz.; het behandelt dus meer het dagelijksch leven met zijn afwisseling van vreugde en smart. Men noemt het tegenwoordig ook wel „Spel”, bijv. Heyermans: *Op Hoop van Zegen* voert den ondertitel: *Spel van de zee*. Zoo heeft hij ook een *Spel van het land*, enz.

Toonladder. De namen *ut, re, mi* enz. zijn waarschijnlijk bedacht door den Benediktijner monnik Guido van Arezzo (± 1000), die tevens de notenbalken invoerde en daardoor het zingen van het blad zeer vergemakkelijkte. Hij ontleende de namen aan de beginwoorden van een lofzang op St.-Johannes den Dooper, toegeschreven aan Paulus Diaconus. Deze lofzang begint: *Ut queant laxis, Resonare fibris, Mira gestorum, Famuli tuorum, Solve polluti, Labii reatum, Sancte Johannes.*¹⁾ Het eigenaardige dezer melodie was, dat elke regel een toon hooger begint dan de vorige, zoodat de bedoelde lettergrepen (*ut, re, mi* enz.) de toonladder geven. Later (in de 17e eeuw) werd *si* (Sinte Johannes) er bijgevoegd, terwijl de Italianen en ook wij voor de welluidendheid *do* in plaats van *ut* zingen ('t woordje *ut* nl. eindigt niet op een klinker).

Torpedo (Lat.) eig. de sidderrog, die electricisch is, en daarnaar: de onderzeesche of duikbooten, die bestemd zijn om de vijandelijke schepen in de lucht te laten vliegen.

---

¹⁾ Om de beteekenis dezer versregelen duidelijker te maken, zetten wij ze om in een gewonen volzin: *Ut famuli, laxis fibris, queant resonare mira gestorum tuorum, solve, Sancte Johannes, reatum polluti labii* = opdat uwe dienaren, met krachtige stemgeluiden, mogen doen weergalmen (of: bekend maken) het wonderlijke van uwe daden, verdrijf, H. Johannes, het onwaardige van de (onze) bezoedelde lippen.

Torso (Ital.: boomtrunk) noemt men de verminkte of onvoltooid gebleven beelden, zonder hoofd of ledematen.

Tragedie (Gr.: *tragodia* = boksgezing, van *tragos* = bok en *oode* = gezang; bij ons „treurspel”). Bij het offeren van een bok (waarschijnlijk als verwoester der wijngaarden) werden bij de Grieken klaagliederen over het leed van Bacchus, den wijngod, gezongen, die langzamerhand een dramatischen vorm verkregen en zoo den naam gaven aan de tragedie.

Dit soort van tooneelspel (z. d. w.) toont ons een strijd, door schuld veroorzaakt en onder lijden gedragen; het brengt een weemoedigen, treurigen indruk te weeg (vandaar de naam), die medelijden en afschrik inboezemt. Het geeft ons een mensch te aanschouwen, die ongelukkig is door het mislukken van een pogen, dat menschenlijke krachten te boven gaat. „Als de mensch, zijns ondanks meegesleept door zijn hartstochten (heerschezucht, hoogmoed, goudorst, enz.), in verzet komt met de zedelijke wereldorde en plannen koestert, die hij niet straffeloos verwezenlijken kan, juist omdat hij mensch moet blijven, omdat een hogere macht (vaak die der omstandigheden, maar meestal God of een godheid) hem tegenwerkt, dan is hij een *tragisch* karakter. Hij wekt ons tragisch medelijden op, wij voelen sympathie voor den held der tragedie, maar wij sidderen tevens, omdat wij met zekerheid zijn ondergang tegemoet zien: wij gevoelen reeds vooraf, dat zijn hartstocht hem tot een daad zal verleiden, die hem te gronde moet richten, omdat de eeuwige gerechtigheid zich niet ongestraft laat bespotten. Dit tragische nu in het karakter van den held vormt den grondtrek van de tragedie.”

Trappisten: R.-K. kloosterorde, die haar naam ontleent aan het Fransche plaatsje Soligny La Trappe, waar hun eerste abdij stond. Deze abdij behoorde aan de orde van Citeaux (zie Kloosterorden) en was gesticht in 1140. De tucht liet te wenschen over, toen een wereldsch priester, Armand Jean de Rancé, boetedoende voor de afdwalingen zijner jeugd, besloot de oude regeltucht te herstellen. Het gebruik van wijn, visch en vleesch werd afgeschaft,

evenals alle omgang met de buitenwereld; bidden en werken alleen mochten de Trappisten doen, en zwijgen.

De Trappisten gaan in den winter om zeven, in den zomer om acht uur slapen, staan 's nachts om twee uur op, bidden tot half vier en gaan dan weer tot vijf uren naar bed. Dat bed is een gewone stroozak, waarop zij gekleed gaan liggen zonder andere bedekking dan een wollen deken. Hun middagmaal bestaat uit een bord soep, een bord groenten, een pond brood en een halven liter bier. Zij vasten van 14 September tot Paschen. Allen, zonder onderscheid, priesters zoowel als leekebroeders, moeten handenarbeid verrichten; tuinlieden, landbouwers, ambachtslieden, die allen kunnen de Trappisten gebruiken. In de Romeinsche Campagna, in Algiers, in den Congo houden zij zich bezig met landontginningen en onderrichten zij de inboorlingen in land- en tuinbouw.

In het begin dezer eeuw waren bij de vierduizend Trappisten over de heele wereld verspreid. Het voornaamste klooster in ons land is „Villa Regia” (Koningshoeve) bij Tilburg.

Tramontane (Lat. *trans* = over, *montes* = bergen), Ital.: *stella tramontana*: d. i. de ster over de bergen, n.l. de Alpen; aldus noemden de Italianen de noordster, het richtpunt der schippers. „Zijn tramontane verliezen” beteekent dan ook: van den koers, in de war raken.

Treurspel, zie Tragedie.

Triomf of **triomf.** (Lat.: *triumphus*). Als een Romeinsch veldheer een schitterende overwinning op den vijand had behaald, vergunde de Senaat (z. d. w.) hem een *triomf* of zegetocht in Rome te houden. De overwinnaar stelde zich dan met zijn leger buiten de stad op het Marsveld op, waarna spoedig de Stadsregeering en de Senaat verschenen en zich aan 't hoofd van den stoet plaatsten. Er was op den triumfweg naar het capitol (z. d. w.) een eerepoort (*porta triumphalis*) opgericht, waaronder de stoet doortrok. Schitterend was inderdaad deze optocht; alles, wat aan de over-

winning kon herinneren, werd meegevoerd (buit, de gevangenen in ketenen, de vorsten in gouden ketenen), terwijl de overwinnaar, in purperen toga (z. d. w.) uitgedost, op een sierlijken zegekar (triumfwagen) stond, welke door vier schimmels werd getrokken. Muziek schalde door de straten en zegeliederden werden ter eere van den held aangeheven. De triumphator trok naar Jupiters tempel op het capitol en bracht den oppergod een dankoffer.

Nog heden spreekt men van een triumpf behalen, triumpfen vieren of triumfeeren als een herinnering aan die oude overwinningsfeesten.

Triumfbogen waren in Rome (en later ook elders) groote, blijvende eerepoorten met standbeelden van keizers of groote helden versierd, terwijl opschriften en reliefs (z. d. w.) hun daden vereeuwigen. Beroemd vooral werden de triumfbogen, welke Trajanus en Titus lieten oprichten. (Zij zijn dus wel te onderscheiden van de straks genoemde eerepoorten voor den triumphator, hoewel zij er vroeger verkeerdelijk voor werden aangezien.)

Trochaeus (*trochéé-us*) is de versvoet, die uit een zware lettergreep bestaat gevolgd door een lichte, dus — ◡ , bijv. *water*.

Konstantijntje,
't Zalig kijntje
't Cherubijntje
Van omhoog,
d' Ijdelheden
Hier beneden
Uitlucht met een lodderoog. (VONDEL.)

Altijd hebt gij mondenvol
Van uw plannen en uw plichten,
Maar als 't aankomt op verrichten . . .
Veel geschreeuw en weinig wol. (HEYE.)

Tropee (Gr.: *tropaion*; Lat.: *tropaeum*, later ook *trophaeum*). De Grieken hadden de gewoonte om op de plaats, waar de vijand begonnen was te vluchten, een aantal wapenrustingen van gesneuvelde vijanden aan een boom te hangen of aan een paal, opzettelijk daarvoor in den grond geslagen. Zulk een versierde

boom of paal heette tropaion, een afleiding van 't werkwoord, dat *vluchten* beteekent. De tropeeën waren aan de goden gewijd en hun vernieling werd zwaar gestraft. Later werden zij door meer duurzame gedenkteekenen (monumenten) vervangen. Thans noemt men tropeeën of trofeeën de buitgemaakte vaandels en wapenen, bijv. „Het leger trok de hoofdstad binnen, omgeven door tal van tropeeën.” — Ook versieringen (decoraties) van vlaggendoek en wapenen, bijv. in een zaal, op een eerepoort, enz. noemt men wel tropeeën.

Trust (Eng., beteekent letterlijk: vertrouwen). In Amerika hebben zich al de verschillende fabrikanten van een of ander artikel of ook al de verschillende bezitters van mijnen (steenkolen, petroleum, staal, enz.) tot één geheel vereenigd, om de productie te regelen en de prijzen vast te stellen. Hierdoor wordt de onderlinge concurrentie opgeheven om de winst zoo groot mogelijk te maken. Zulk een vereeniging nu noemt men een *trust*. In plaats van de fabrikanten of de mijnbezitters elk afzonderlijk en op zich zelf, treedt nu als het ware één persoon op, daar de prijs der waren overal gelijk is. Een trust heeft het dus in zijn macht, zelf den prijs vast te stellen (natuurlijk zeer hoog) en daardoor meest buitensporige winsten te behalen. Het publiek is dan ook met de trusts alles behalve ingenomen.

Ook in andere landen (Duitschland, Engeland, enz.) is het voorbeeld van Amerika nagevolgd.

In Duitschland zijn bovendien ook vereenigingen ontstaan, waarbij elke fabrikant, mijnbezitter, enz. zijn eigen zaak blijft drijven, maar zich verbindt niet onder een bepaalden prijs te verkoopen. Zulk een vereeniging heet een *kartel* (kartèl) of ook wel *syndicaat*. Bij een trust verliest elke aangesloten fabrikant zijn zelfstandigheid, bij een kartel daarentegen behouden de aangeslotenen hun zelfstandigheid: alleen zijn zij gebonden aan een zekeren minimumprijs.

In ons land komen vooreerst bijkantoren van groote (internationale) kartels of trusts voor, o. a. het Rijn-Westfaalsche Steenkolen-syndicaat; de Amerikaansche Petroleum-Company, de

„Nederl. Scheepvaart-Unie (een samenwerking tusschen de Stoomvaart-Maatsch. „Nederland”, de „Rotterd. Lloyd” en de „Kon. Paketvaart”); de kartels van fabrikanten van behangsellinnen, zoutziederijen, schelpkalkfabrikanten, flesschenfabrikanten, beetwortelsuikerfabrieken, enz. De bekende „Ned. Gist- en Spiritusfabriek” is ook een trust, inzooverre zij een ineensmelting is van een aantal vroegere concurrenten.

Tuilerieën. Zoo heette het voormalige koninklijk lustslot in Parijs, op de plaats, waar te voren pannenbakkerijen (tuileries) gestaan hadden. In 1564 werd het door Catharina de Medicis gebouwd en is later meermalen vergroot en verfraaid. In 1792 werden zij tijdens de revolutie bestormd (toen Lod. XVI met zijn gezin getracht had naar 't buitenland te vluchten), evenals in 1830 bij de toenmalige omwenteling, terwijl zij in 1870 bij de Commune, het verschrikkelijk volksoproer, in brand werden gestoken. Alleen de beide vleugels, die het paleis met het Louvre¹⁾ verbonden, bleven behouden. De prachtige *Jardin des Tuilleries* is thans een openbaar park.

Twistappel. Het Trojaansche paard inhalen. Toen Thetis (z.d.w.) met Peleus in het huwelijk zou treden, werd er een schitterende bruiloft gehouden. Alle goden en godinnen waren genoodigd en verschenen, behalve Eris, de godin van den twist, die men vergeten had. Uit wraak wierp zij nu in de feestzaal een gouden appel met het opschrift: „Voor de schoonste onder de godinnen.” Plotseling was het met de feestvreugde gedaan, want de drie hoogste godinnen (de overige trokken zich spoedig terug) begonnen om den appel te twisten. Het waren Juno, de trotsche gemalin van Jupiter, Minerva, de godin der wijsheid, en Venus, de godin der schoonheid. Niemand, zelfs Jupiter niet, durfde te beslissen, wie de appel toekwam. Toen kozen de drie twistende godinnen een zekeren herder Paris, die op den berg Ida in Klein-

---

¹⁾ Het nog oudere koninklijk paleis; thans 't Fransche „Rijksmuseum.“

Äzië bij Troje zijn kudden weidde, tot scheidsrechter. (Hij was, zonder dat hij het wist, een zoon van Priamus, koning van Troje, die door zijn vader onder de herders was te vondeling gelegd, daar bij zijn geboorte was voorspeld, dat hij de oorzaak van Trojes ondergang zou zijn.) Juno nu beloofde Paris heimelijk een machtig koninkrijk, Minerva de hoogste wijsheid en Venus de schoonste vrouw. Paris gaf de laatste den gouden appel („twistappel”) en zij hielp hem nu Helena, de schoonste vrouw van Griekenland en gemalin van Menelaüs, koning van Sparta, schaken.

Paris werd intusschen over zijn koninklijke afkomst onderricht, en voerde Helena naar Troje. Doch de vertoornde Menelaüs wist de Grieksche vorsten te bewegen tegen Troje op te trekken. Juno en Minerva waren op de hand van de Grieken, doch Venus ondersteunde Troje. (De hoofdstad van het koninkrijk heette feitelijk Ilium, Gr. Ilios, maar wordt gewoonlijk óók Troje genoemd.) Na tien jaren lang het beleg met afwisselende kansen te hebben volgehouden, namen de Grieken door een list de stad in. Zij trokken nl. schijnbaar terug met achterlating van een groot houten paard, waarin zich eenige soldaten verborgen hadden. De verheugde Trojanen haalden het in triumpf de stad binnen, doch tot hun eigen verderf: terwijl zij volop feest vierden, verlieten de Grieksche krijgers het holle paard, openden de poorten en de inmiddels teruggekeerde Grieken trokken de stad binnen, en . . . Trojes veste ging in vlammen op. De inwoners werden gedood of als slaven verkocht. Ook Paris verloor het leven en Helena werd naar Griekenland teruggevoerd. Het laatste jaar van het beleg is bezongen in het beroemdste heldendicht der oudheid, n.l. in de *Ilias*, aan Homerus toegeschreven.

Onder de terugkeerende Grieken bevond zich ook de beroemde held Odysseus (bij de Romeinen: Ulysses), koning van Ithaca en vader van Telemachus. Hij had eens Neptunus' zoon van een oog beroofd en daarom verhinderde de vertoornde zeegod hem zoo lang mogelijk de thuiskomst. Tien jaar lang moest hij rondzwerven en had allerlei wederwaardigheden. (Zie: Sirenen.) Zijn zwerftocht is eveneens door Homerus bezongen en vormt den inhoud van het niet minder beroemde heldendicht *Odyssea*.

Nog steeds spreken wij van een *twistappel*; en ook zegt men wel eens: „hij heeft *het Trojaansch paard ingehaald*”, d. w. z. zijn eigen nederlaag of ongeluk bewerkt.

U.

Uilenspiegel. Tijn Uilenspiegel is de held van een der meest bekende volksboeken; daarin worden een 100-tal grappen van hem verteld. Gewoonlijk bestaan zij hierin, dat hij een bevel, min of meer in beeldspraak gegeven, letterlijk opvolgt, iets wat bij het volk inslaat. Reeds in 1485 was een boek over hem in Neder-Duitschland gedrukt: hiernaar is later het beroemde volksboek Uilenspiegel geschreven. Volgens dit verhaal zou hij in Kneitlingen (Brunswijk) geboren en na velerlei omzwervingen te Mölln (Lauenburg) aan de pest gestorven zijn. De grafzerk aldaar met een uil en een spiegel dateert echter uit de 17e eeuw, doch kan een oudere vervangen hebben. Het schijnt inderdaad, dat er een rondtrekkend handwerksman van dien naam geleefd heeft, die om zijn grappen bekend stond; aan hem zijn vervolgens ook guitenstreken van anderen toegeschreven, en zóó werd hij de nog altijd populaire schalk. De naam is gevormd van 't Fransche *espiègle* (schalk).

Ultima Thule (Lat.: „uiterste Thule”). Bij de Ouden was Thule een eiland of eilandengroep (vermoedelijk de Shetlandsche eil.) in het n.w. van Europa en gold als het noordelijkste deel, de „uiterste” grens der bewoonde aarde. Overdrachtelijk beteekent het thans: de uiterste grens, een verafgelegen hoek: „Wij zijn in ons Ultima Th. nog niet gewend.”

Ultimátum: (Lat. *últimus* = laatst). Als tusschen twee staten een verwijdering of geschil ontstaat (bijv. door 't vermoorden van een gezant), zal de verongelijkte partij langs diplomatieken weg (door onderhandeling) voldoening trachten te verkrijgen. Wenscht de tegenpartij daaraan niet te voldoen, dan zendt de beleedigde Staat

nog een *allerlaatst* voorstel (een Ultimatum) ter minnelijke schikking, met de uitdrukkelijke bijbedoeling, dat een weigering als een oorlogsverklaring zal worden opgevat.

Ultimo. Wanneer men, om iets te bewijzen, zijn redenen opgeeft, dan begint men met *primo* (= ten eerste), *secundo* (= ten tweede) en gaat zoo voort tot *ultimo* = ten slotte. Als handelsterm beteekent het: het einde van de maand: *Ultimo* Maart = den laatsten dag van Maart: evenals *primo* Maart = het begin en *medio* Maart = het midden van Maart.

Ultra (Lat.): over iets heen, aan de andere zijde, over de grens; fig. overdreven; onovertreffbaar; bijv. *Ultra-royalist* = een overdreven koningsgezinde. Een *Ultra* onder de partij = een heethoofd. *Non plus ultra* = verder kan het niet; volmaakt.

Ultramontaan: (Lat. *Ultra* = over, *montes* = bergen): wat gelegen, wat in gebruik is, wie of wat woont over de bergen en, met betrekking tot Italië, meer speciaal over de Alpen. Met dit woord bedoelde men oorspronkelijk de theologische leerstellingen van Rome, in tegenstelling met de Gallikaansche leerstellingen. In ons land heeft het woord een geheel andere beteekenis gekregen, een verkeerde, en bedoelt men met Ultramontaan iemand die, om zoo te zeggen, katholieker is dan de Paus.

Ursulinen, kloosterorde van vrouwen onder bescherming der H. Ursula, werd opgericht in 1506 door de H. Angela de Merici, uit Brescia. De leden dezer orde verzorgden de zieken, wijdden zich aan het onderwijs en aan de opvoeding van meisjes. Oorspronkelijk leefden zij te midden der wereld, maar vestigden zich later in gemeenschappelijke woningen. Dank zij den H. Carolus Borromeus, nam de Orde der Ursulinen een groote vlucht; zij bouwden onderwijsgestichten in Frankrijk, in België en in Duitschland en zijn thans nagenoeg over de heele wereld verspreid. In ons land bestaan verscheiden door Ursulinen bestuurde pensionaten en een kweekschool voor onderwijzeressen te Eisden (Limb.).

Utopia. In 1516 verscheen van sir Thomas Moore (door koning Hendrik VIII in 1529 tot Lord-Kanselier benoemd) een boekje „Utopia”. In het eerste gedeelte schildert de schr. den toenmaligen, hoogst treurigen toestand van Engeland. In het tweede gedeelte schetst hij als tegenhanger de republiek Utopia, op het denkbeeldige eiland van dien naam; hier heerschten inderdaad ideale toestanden: er was geen despotisme, geen slavernij, maar ook geen weelde (goud was er minder waard dan het zooveel nuttiger ijzer), geen misdaden werden begaan, enz., inderdaad een Dorado. Waarschijnlijk wilde Moore met dit boekje op bedekte wijze den koning aantoonen, welke hervormingen noodig waren. Het boekje „Utopia” (gevormd van 't Gr. *ou topos* = geen plaats, Nergensland) maakte grooten opgang en was het model voor latere hervormers, die eveneens Utopia's schreven. Ieder droomde daarin, als Moore, van een ideale maatschappij met ideale menschen . . . in werkelijkheid echter niet te bereiken. Vandaar dat men hersenschimmige denkbeelden nog steeds utopieën noemt en de dweepers met zulke onbereikbare hervormingsideeën *utopisten*.

V.

Vandalisme. De Vandalen (juister: Wandalen) waren een Oostgermaansche volksstam, die in het begin der middeleeuwen zich berucht maakten door hun verwoestingen in vele landen van Europa, vooral in Rome, waar zij vele kunstwerken moedwillig vernielden. Vandaar dat reeds Gregorius, bisschop van Blois, hun optreden *Vandalisme* noemde, welk woord nog steeds in gebruik is voor: barbaarsche vernielingswoede.

Aan de Vandalen herinnert ook nog de naam Andalusië (Spanje), waar zij op hun zwerftochten eveneens een tijdlang meester waren.

Vaticaan is de naam van het Pauselijk paleis, het grootste der wereld. In Rome lag oudtijds ten w. van de Tiber een vlakte, de *campus Vaticanus* (misschien naar een vroegere stad Vaticum). In deze

vlakke lagen in den keizerstijd vele tuinen, waarin de Christenen onder Nero den marteldood stierven. Niet ver van daar werd ook de apostel Petrus begraven, en toen later boven dit graf een kerk werd gebouwd, de beroemde St.-Pieterskerk, heette zij St.-Petrus in Vaticano. In de nabijheid hiervan (iets noordwaarts) verrees langzamerhand het tegenwoordige paleis van den Paus, het „Palazzo Apostolico Vaticano”, of kortweg Vaticaan geheeten; het telt ruim 1000 zalen en vertrekken en bezit een uitgestrekt park van $\pm$ 28000 M². Het is rijk aan vele kunstschaten en heeft een der beroemdste bibliotheken der wereld (26000 handschriften en 200.000 boekwerken).

Bij uitbreiding beteekent Vaticaan ook wel de Pauselijke regeering, bijv.: „Men wil de bemiddeling van het Vaticaan of den H. Stoel (z. d. w.) inroepen.”

Vauxhall (Engelsch; spr.: *wookshal*) is een deel van een stadswijk in London; vroeger was het een dorp bij de stad, dat tot $\pm$ 1850 als uitspanningsplaats (concerten, enz.) druk was bezocht. Vandaar dat tegenwoordig in andere steden dergelijke ontspanningsplaatsen ook wel Vauxhall heeten; evenals met *Tivoli* bij Rome het geval is.

Venus (Lat.; in het Gr.: Aphroditè) was de godin der schoonheid en liefde. Een van haar beroemdste beelden werd in de 16e eeuw te Rome gevonden en heet de Venus van Medici. Jupiter gaf haar als gezellinnen de Gratiën (z. d. w.) en als gevolg de *Eroten* of minnegoden, oorspr. slechts één, haar zoon Eros of Amor, die met zijn pijl — de minneschicht — de harten treft. Vandaar *erotische* gedichten of minnezangen.

Ook in Duitschland schijnt zij vereerd te zijn, mogelijk ter vervanging van een oudere Germaansche godin; er zijn ten minste verschillende bergen, die haar naam dragen: *Venusberg*. Zij houdt hier haar hof naar koninklijke wijze, met spel, gezang en dans. Soms dalen de menschen tot haar af (o. a. Tannhäuser, bekend door Richard Wagners opera), maar meestal ten koste van hun eeuwige zaligheid. Daarom zit de trouwe Eckart aan den ingang, om hen te waarschuwen.

Vesper (Lat. *vesperæ* = avonduren) heet in de R.-Kath. kerk dat gedeelte der gebeden, hetwelk de priesters moeten bidden bij het begin van iederen dag, hierbij in aanmerking nemende, dat de kerkelijke dag begint, evenals bij de Joden, met zonsondergang. Vandaar dat de Vespers in de R.-K. kerken op Zondagen 's avonds gezongen worden.

Historisch is geworden de *Siciliaansche Vesper* van 30 Maart 1282, toen na den vesper een oproer tegen de Franschen uitbrak.

Vesta (bij de Gr. *Hestia*) was bij de Ouden de godin van het haardvuur, een der grootste goddelijke weldaden voor den mensch. Reeds zeer vroeg had zij in Rome haar tempel op het Forum, die den haard van den Staat verbeeldde en waarin daarom een eeuwig brandend vuur onderhouden werd. De bewaking daarvan was opgedragen aan de zes *Vestaalsche maagden*, die 30 jaren lang in dienst van Vesta stonden. Na afloop van dezen tijd (zij werden van haar 6e tot 10e jaar aangenomen) konden zij haar dienst verlaten en in het huwelijk treden. Zij werden bijzonder vereerd; haar te beleedigen werd met den dood gestraft. Zij alleen, benevens de Opperpriester (*Pontifex Maximus*) mochten het binnenste van het heilgdom betreden. Dit bevatte verschillende geheimzinnige symbolen, o. a. het *Palladium* (z. d .w.). Ook de overige ruimte van den Tempel was voor 't publiek gesloten; alleen van 7 tot 15 Juni werd zij geopend en op 9 Juni, het feest der godin, de *Vestaliën*, trokken de vrouwen binnen om dankoffers te brengen.

Veteranen (Lat. *veteranus* = vele jaren oud) zijn oudgediende soldaten, vaak met litteekenen bedekt of met verminkte ledematen. Sedert bij de Romeinen een staand leger was ingevoerd, noemde men veteranen die soldaten, welke hun dienstdadigheid (16 à 20 jaar) volbracht hadden en dan als belooning allerlei voorrechten ontvingen. In tijden van nood werden zij bij wijze van reserve opgeroepen en vormden dan als de langst geoefenden de keurbende van het leger.

Vignet (Fransch; wingerblaadje) is een figuurtje of rand ter versiering van een boek. De eerste dergelijke versieringen, door den boekdrukker Veldener ingevoerd (15e eeuw), bestonden uit randen van wingerbladen en heetten daarom *vignets*. De naam ging later ook op andere figuren over.

Vincentius-Vereeniging. Vincentius à Paulo, in 1576 in Gascogne geb. en in 1660 te Parijs overleden, was een vroom R.-K. priester, die zich het lot van vondelingen en galeislaven (z. d. w.) aantrok. Hij stichtte o. a. met geldelijken steun eener rijke familie in 1624 de congregatie (vereeniging) van priesters voor de missie (zending), welke de *Lazaristen* werden geheeten, daar hun het collegie St.-Lazarus te Parijs werd afgestaan. Zij hielden predicatiën onder het landvolk en werkten ook onder de heidenen. Ook richtte hij met medewerking van een weldadige weduwe de congregatie der *Zusters van Barmhartigheid* op („soeurs de la charité”), die zich aan de ziekenverpleging wijdden en weldra in vele landen haar werkzaamheden begonnen. Vincentius werd in 1729 door den Paus heilig verklaard. In 1833 stichtten eenige vrome leeken te Parijs een vereeniging tot ondersteuning en zedelijke verbetering van de armen, welke vereeniging ter eere van den H. Vincentius zijn naam voerde en thans in vele landen tot zegen der armen werkzaam is.

Vulcánus (bij de Gr.: Hephaistos), een zoon van Jupiter en Juno, was de god van het vuur. Om zijn mismaaktheid (hij was kreupel) werd hij door zijn moeder uit den hemel naar de aarde geslingerd; anderen verhalen, dat Jupiter dit deed, toen Vulcanus in een twist tusschen zijn ouders zijn moeder wilde bijstaan. Vulcanus was een meester in den metaalarbeid; hij smeedde Jupiters bliksem-schichten, de gouden paleizen der goden, het beroemde schild van Achilles, de pijlen voor zijn gemalin Venus, die ze weer aan Amor, hun zoon, gaf, enz. Hoewel de oude verhalen zeggen, dat hij op 't Grieksche eiland Delos neerviel, wordt later zijn werkplaats in den Etna gedacht, waar zijn dienaars, de eenoogige cyclopen, aan het smeden zijn. Soms stookte Vulcanus zijn vuur zóó hevig, dat het den krater van den Etna uitbarstte.

Vulgáta is de naam der Lat. bijbelvertaling, die voor de R.-Kath. kerk als de eenig gezaghebbende (authentieke) geldt. Vóór deze vertaling bestond de zg. *Itala*, waarvan het O. T. gevolgd was naar de Septuaginta (z. d. w.). De H. Hieronymus († 420), een grondig kenner van 't Gr. en Hebr., verbeterde het N. T. van de Itala en gaf van het O. T. een geheel nieuwe vertaling volgens den grondtekst (Hebr.), waaraan hij 20 jaar arbeidde. Deze vertaling kwam weldra algemeen in gebruik en werd daarom de *Vulgata* genoemd, d. i. de algemeen gebruikte.

De eerste gedrukte V. kwam in 1455 uit de drukkerij van Gutenberg in Mainz.

W.

Walhalla was bij de Germanen de gelukzalige verblijfplaats der gesneuvelde helden. Het woord *wal* (Angelsaksisch *vāl*) beteekent oorspronkelijk: gevallen in den krijg; later ook: kampplaats. Walhalla is dus eigenlijk: de hal der gesneuvelden. Het was een trotsch gebouw — volgens de sagenleer — en de zaal zelf had 540 deuren. Kwamen nieuwe gesneuvelden binnen, dan was de hal te hunner eer versierd en alle helden stonden op om hen te begroeten, terwijl de Walkyren (z. d. w.) hun den wijn aanboden, die anders voor Odin (Wodan) bestemd was. De koningen kwamen allen in W., ook al waren zij niet in den oorlog gestorven. Elken morgen bij het hanengekraai trokken de helden tot een spiegelgevecht met elkander uit; na den slag kregen de gesneuvelden het leven weer terug en 's avonds vereenigde Odin hen weer aan zijn welvoorzien disch, waar hun spek van evers wachtte en bier of mede werd gedronken uit de schedels der verslagen vijanden op aarde. Odin zelf dronk alleen wijn; de spijzen gaf hij aan zijn honden ter weerszijden van zijn troon.

Walhalla heet ook een grootsch gebouw bij Regensburg, door Lodewijk I, koning van Beieren gesticht (1830—42), als een hulde aan Duitschlands groote mannen. Het bevat hun bustes benevens fraaie reliefs uit Duitschlands verleden.

Walkyren of **Walkuren** waren in de Germaansche sagenleer de jonkvrouwen, die de gesneuvelde helden uit het strijdgewoel naar Walhalla (z. d. w.) brachten. (*Wal* in Walhalla beteekent: gesneuvelde, en het tweede lid staat met *keuren*, *kiezen* in verband.) Zij konden zich ook in zwanen veranderen en heetten daarom ook wel zwanenjonkvrouwen. Men meent, dat de naam van ons eiland Walcheren nog aan haar herinnert.

't **Welk doende**, enz. Verzoekschriften (requesten aan regeeringspersonen of -lichamen) worden steeds in vastgestelden vorm gegoten; bijv.:

Baarn, 4 April 192 . .

*Aan den Edelachtbaren Raad
der Gemeente Goor.*

Edelachtbare (Dames en) Heeren!

Geeft met verschuldigten eerbied te kennen, ondergeteekende

J. Honing, onderwijzer alhier,

dat hij zich onder overlegging der vereischte stukken aanmeldt als sollicitant naar de opengevallen betrekking van onderwijzer aan school B in Uwe gemeente;

dat inlichtingen omtrent zijn persoon gaarne verstrekt zullen worden door de heeren . . . . . te . . . . .;

dat hij een Staat van Dienst hierbij insluit;

dat hij hoopt in ernstige aanmerking te mogen komen.

't Welk doende, enz.

*van UEdelachtb. Heeren
de dienstw. dienaar
J. Honing.*

Dit steeds in een request voorkomende 't **Welk doende**, enz. is een verkorting van en tevens nog een herinnering aan de oude formule, die volledig luidde:

't Welk doende, zoo zult Gij wel doen en zal requestrant God voor U bidden.

Ik heb de eer te zijn van

Uw Erentfeste, Hoogloffelijke, zeer Vereerde Heeren
de dienstw. dienaar
X.

Wereldwonder. Vondel zegt in zijn grafschrift op Jacob van Campen:

d'Aertsbouheer uit den stam
Van Campen rust hieronder,
Die 't Raethuys t'Amsterdam
Gesticht heeft, 't *achtste wonder*.

De Ouden kenden n.l. *zeven wonderen der wereld*, voortbrengselen van menschelijken arbeid of kunst in verschillende landen, die om hun buitengewone grootte of zeldzame schoonheid ieders bewondering opwekten. Het waren:

1°. *De Piramiden van Egypte*, waarvan nog overblijfsels bestaan. Zij werden $\pm$ 2000 v. C. en later als koningsgraven gebouwd. De grootste is die van Cheops, oorspr. 233 M. breed en 146 M. hoog (thans nog resp. 227 en 137 M.). Zij zijn met hun zijden precies naar de 4 hoofdwindstreken gekeerd. Men vindt er $\pm$ 60.

2°. *De hangende tuinen van Babylon* (thans verdwenen). Het waren verwonderlijk groote terrassen, die op pilaren rustten, waarschijnlijk gebouwd om in deze vlakke streken vergezichten te hebben.

3°. *De tempel van Diana te Ephese* met het beeld van Diana (jachtgodin), dat uit den hemel gevallen was. Hij werd moedwillig verwoest door zekeren Herostratus (in den nacht dat Alex. de Groote geboren werd), die op die wijze zijn naam wilde ver-eeuwigen; maar de tempel werd nog schooner herbouwd. Ook Paulus maakt er melding van.

4°. *Het beeld van Jupiter* te Olympia, door den Atheenschen beeldhouwer Pheidias vervaardigd (5e eeuw v. C.), een wonder der kunst.

5°. Het *Mausoleum* (z. d. w.) te Halicarnassus.

6°. De *Colossus van Rhodus*. Een colossus (kolos) noemden de Grieken een standbeeld van buitengewone grootte. Het beroemdste was de koperen colossus, welke op het eiland Rhodus (Grieksche Zee) aan den ingang der haven werd opgericht (300 v. C.) en den zonnegod voorstelde. Hij had een boog in de eene (pijlen = lichtstralen) en een schaal, waaruit vlammen opstegen, in de andere hand. Zijn hoogte bedroeg 34 M. en zijn gewicht 900000 pond. Na 56 (of 66) jaar werd hij bij een aardbeving verwoest en is niet meer opgebouwd. Negen eeuwen later (653), toen de Arabieren het eiland veroverden, verkocht hun veldheer aan een Jood uit Odessa het nog overgebleven koper, waarvoor 600 kameelen ten vervoer noodig waren.

Ons woord *kolosiaal* herinnert nog aan den Colossus.

7°. De *Pharus bij Alexandrië*, een vuurtoren op een dagreis afstand van den Nijlmond. Hij was gemetseld op het eilandje (een rots) Pharos (283 v. C.) met een hoogte van 170 M. en kostte omstreeks 2½ mill. gulden. Men zegt, dat zijn licht 7 uur in den omtrek te zien was. Hij bleef nog staan tot in de 14e eeuw, maar is toen verwoest, men weet niet waardoor. De Franschen noemen nog steeds een vuurtoren een *phare* en de Italianen een *faro*.

Wodan, zie Odin.

Y.

Yankees (spr. *jenkies*) is de naam, dien men in de Ver. Staten van Nd.-Amerika aan de bewoners van Nieuw-Engeland geeft, doch in Europa gebruikt men dien voor de Noord-Amerikanen in het algemeen, om schertsenderwijze er al hun eigenaardigheden mee aan te duiden: „een echte Yankee.” Men zegt, dat de naam overgenomen is van de Indianen, die 't Engelsche *English* ongeveer als *jenkie* uitspraken.

Yankee Doodle (*jenkie doedl*) is het oudste volkslied der Nd.-Amerikanen. De melodie was reeds $\pm$ 1650 bekend en werd als

spottlied op Cromwell door de koninklijke troepen gezongen. In de Ver. Staten werd de melodie het eerst gezongen in den oorlog tegen de Franschen (1755); de regimentsdokter Rich. Schuckburg maakte er eenige kreupelrijmen bij; toch bleef het langen tijd het geliefde volkslied. Thans is het door andere verdrongen.

Z.

Zeloten (*Gr.* = ijveraars) heetten bij de Joden diegenen, welke zeer streng ijverden voor de naleving der wet en alle niet-Joden openlijk met hun haat vervolgden. Hun overdreven ijver veroorzaakte grootendeels den opstand tegen de Romeinen in 66 n. Chr. Thans noemt men een zeloot een hardnekkig en onverdraagzaam bestrijder van andersdenkenden, dus een ijveraar in overdreven zin.

Zouaven. Oorspr. was dit een Kabylenstam in Algerië, die als dapper bekend stond en langen tijd door de Barbariische vorsten (van Algiers, Tunis, Tripoli, enz.) als soldaten gehuurd werden. Toen Frankrijk in 1830 Algerië veroverde, richtte generaal Clausel twee regimenten van inboorlingen op, die hij zouaven noemde. De troepen, gekleed in hun schilderachtige volksdracht, stonden spoedig als uitstekende soldaten bekend.

Toen in 1869 de Fransche bezettingstroepen naar Civita-Vecchia verplaatst werden, vormde generaal Lamoricière een verdedigingsleger voor de Kerkelijke Staten, onder bevelhebberschap van Charette. De uitrusting was die der oude zouaven, alleen met dit onderscheid, dat de kleeding der zouaven van Lamoricière een ijzergrauwe kleur had en zij in de plaats van de chechia, den Franschen kepi droegen. Zij streden te Castelfidardo en te Mentana. Toen in 1870 Rome werd ingenomen door Victor Emmanuel, boden deze Pauselijke zouaven Frankrijk hun diensten aan en onderscheidden zich in den slag van Loigny (2 Dec.) onder generaal de Sonis. Zij werden ontbonden, toen de troepen van Versailles hun intrede deden in Parijs.

TOEGIFT.

*Ab ovo*¹⁾ van 't ei; van 't eerste begin af. „Wij zullen die zaak niet *ab ovo* beginnen.” Horatius roemt ergens Homerus, dat deze den Trojaanschen oorlog niet *van 't ei* (nl. het zwanenei, waaruit Helena geboren werd) af begint te verhalen. Zie „Twistappel.”

Ad hoc.: tot dit, nl. tot dit speciale doel. Een commissie *ad hoc*, die voor een bepaald doel benoemd is.

Ad infinitum: tot in het oneindige.

Ad libitum: naar believen.

Ad majorem Dei gloriam Lat.: tot meerdere eer van God. (Devies der Jezuïeten-orde.)

Ad patres: naar de vaders; hij is *ad patres* = gestorven. (Vgl.: „Tot zijn vaders verzameld worden.”)

Ad rem: ter zake. Een opmerking *ad rem*: een passende opmerking.

Alter ego: het andere Ik. Plaatsvervanger met onbeperkte volmacht.

Ook: vertrouwdste vriend, echtgenoot(e).

Anch' (ank) io sono pittore (Ital.): ook ik ben schilder!

Après nous le déluge! (Fransch): na ons de zondvloed, d. i. na onzen dood kome, wat er wil. Wij hebben van 't gevaar niets te duchten. De leuze van hen, die er maar onbezorgd op los leven.

A prima vista (Ital.): op 't eerste gezicht; van 't blad (spelen of zingen).

---

¹⁾ Waar geen opgave van taal staat, wordt het Latijn bedoeld. Wij zullen om de uitspraak aan te duiden, op de letter, die den klemtoon heeft, een streepje zetten; bijv. *ad libitum*; ook zullen wij een deelteeken gebruiken: *meüs*. Het Latijn heeft echter die teekens niet; dus *ad libitum* en *meus*.

- A priori*: vooruit. Men kan *a priori* wel zeggen, dat die zaak mislukt.
- Ars longa, vita brevis*: De kunst is lang, het leven kort.
- Arti et Amicitiae*: aan kunst en wetenschap gewijd. Naam eener Amsterdamsche kunstenaarsvereniging.
- Audiatur et altera pars*: Gehoord worde ook de andere partij. Men moet ook de tegenpartij hooren. (Spreuk in vele rechtszalen.)
- Aut Caesar aut nihil*: of Caesar, of niets zijn; of alles, of niets.
- Avē, imperator, moritūri te salūtant*: Gegroet, o keizer, der ter dood schrijdenden groeten u! (Groet der zwaardvechters¹⁾ vóór het begin van den strijd.)
- Bis dat qui cito dat*: tweemaal geeft hij, die spoedig geeft.
- Briller par son absence* (Fr.): schitteren door zijn afwezigheid; schertsenderwijze van de thuisblijvers gezegd.
- Casus belli*: geval, aanleiding, oorzaak tot den oorlog.
- C'est le commencement de la fin* (Fr.): Dat is 't begin van 't einde.
- C'est tout comme chez nous* (Fr.): Het is net, als bij ons.
- Cet âge est sans pitié* (Fr.): deze leeftijd (nl. de jeugd) is zonder medelijden; de jeugd kent geen medelijden.
- Ceterum censeo Carthāginem esse delēndam*: Overigens meen ik, dat Carthago moet verwoest worden. — Met deze woorden zou Cato de Oude elke redevoering in den Senaat hebben besloten. Gewoonlijk zegt men alleen *Delenda Carthago* esse om aan te duiden, dat men den ondergang van iets zoekt.
- Concōrdia res parvae crescunt*: Door eendracht kleine dingen groeien; eendracht maakt macht. Devies onzer Hoogmogende Republiek en van de provincie Utrecht.
- Conditio sine qua non*: Een voorwaarde zonder welke [iets] niet (gebeurt): een noodzakelijke voorwaarde.
- Credo*: ik geloof. Het eerste woord der geloofsbelijdenis: „Ik geloof in God den Vader,” enz. *Credo, pugno* = ik geloof, ik strijd. (Devies van dr. Schaepman.)
- Crimen laesae majestātis*: misdaad van gekwetste majesteit.

---

¹⁾ Aan keizer Claudius.

Cum grano salis: met een korrel zout. De oude schrijver Plinius geeft een recept voor een tegengift en noemt de bestanddeelen op met de toevoeging: *cum grano salis*, d. i. met een korrel zout. Doch één korrel is natuurlijk niet bedoeld, iets meer. Vandaar dat „iets *cum grano salis* opvatten” beteekent: iets niet letterlijk opvatten, men moet het in ruimeren zin nemen.

Cum laude: met lof. Aan een hoogeschool *cum laude* promoveeren, een graad hooger dan gewoonlijk.

Cum suis (c. s.): met de zijnen.

De mortuis nil nisi bene: van de dooden (spreke men) niets dan goed.

Deo volente (D. V.): zoo het Gode behaagt, zoo God wil.

Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan; der Mohr kann gehen (Duitsch): de moor heeft zijn plicht volbracht; de moor kan gaan. Nu de man gedaan heeft, waarvoor men hem noodig had, kan hij weer heengaan (is hij niet meer noodig).

(Dictum) sapienti sat (est): Dit woord is voor den verstandige voldoende.

Dieu et mon droit (Fr.): God en mijn recht. Zinspreuk van 't Engelsche koningshuis.

Die Weltgeschichte ist das Weltgericht (Duitsch): De wereldgeschiedenis is het wereldgericht.

Despereert niet: wanhoop niet. (J. P. Koen.) Lat.: *desperare*: wanhopen.

Divide et impera!: Verdeel en heersch! (Door tweedracht te zaaien, kunt gij uw tegenpartij overwinnen.)

Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas (Fr.): Van het verhevene tot het belachelijke is slechts één schrede; het verhevene vervalt gemakkelijk in het belachelijke.

Ecce homo!: Zie den Mensch. (Uitroep van Pilatus. Ook de naam van de afbeelding des Heeren met de doornenkroon.)

Enfant terrible (Fr.): een kind, dat doet schrikken; eigenlijk een snapachting kind, dat vertelt, wat het gezien of gehoord heeft, maar dat voor anderen verborgen had moeten blijven, en daardoor zijn

ouders in verlegenheid brengt. Verder: een persoon, die door zijn onnoozelheid zijn partij compromitteert.

Ē plūribus unum: uit velen één; vele hebben zich vereenigd tot één geheel. Devies der Nd.-Amer. Republiek; ook de buffetmaatschappij van de Holl. IJz. Sp., die indertijd al de buffetten pachtte, zoodat er uit die vele pachters slechts één kwam.

Errāre humānum est: Dwalen ist menschelijk.

Es irrt der Mensch, so lang er strebt (Duitsch): De mensch dwaalt, zoolang hij streeft naar iets.

Et le combat cessa, faute de combattants (Fr.): en de strijd hield op bij gebrek aan strijders.

Ex cāthēdra: van den (Pauselijken) stoel af gezegd.

Excelsior: (steeds) hooger!

Ex voto: uit (kracht van) een gelofte; ook de geloftegave zelf.

Festīna lente: haast u langzaam.

Finis corōnat opus: het einde kroont het werk.

Für die Jugend ist das Beste gut genug (Duitsch): voor de jeugd is het beste (ternauwernood) goed genoeg.

Gloria in excēlsis Deo: Eere zij God in den Hooge.

Hannibal ad (niet: ante) portas!: Hannibal aan (voor) de poorten! Angstkreet te Rome, toen Hannibal tegen Rome (211 v. Chr.) optrok om Capua te ontzetten. Thans: een kreet bij een naderend gevaar.

Hōdiē mihi, cras tibi: Heden mij, morgen u; ieder krijgt zijn beurt.

Homo sum; humāni nihil a me aliēnum puto: mensch ben ik; niets menschelijks acht ik aan mij vreemd. (Meestal alleen: *homo sum.*)

Honny (honne, honi) soit qui mal y pense (Fr.): Onteerd zij hij, die er kwaad van denkt. Devies der ridderorde van den Kousenband, in 1350 door Eduard III te Londen gesticht ¹⁾.

¹⁾ De koning zou met zijn beminde, Gravin Salisbury, eens op een bal gedanst hebben, waarbij zij haar blauwen kousenband verloor. De koning wilde dien snel oprapen, maar vatte daarbij het kleed der gravin beet, die hij zodoende aan de bespotting der aanwezigen

Ils sont passés, ces jours de fête: Ze zijn voorbij, die schoone feestdagen. Ook wel: „Die schönen Tage in Aranjuez sind nun zu Ende (vorüber)“: de schoone dagen in Aranjuez zijn nu voorbij. Uit „Don Carlos“ van Schiller.

Il y a encore des juges à Berlin: Er zijn nog rechters in Berlijn. Dit zou de molenaar van Sans Souci tot Frederik den Gr. gezegd hebben, toen deze dreigde, hem den molen te ontnemen. Thans: Er is nog recht te krijgen.

In extenso: in (zijn volle) uitgebreidheid. Iets *in extenso* meedeelen: uitvoerig.

In extremis (momentis): in de laatste oogenblikken; in 't stervensuur.

In hoc signo vinces: In dit teeken zult gij overwinnen. Constantijn de Groote zag, toen hij tegen zijn mededinger optrok, een kruis in de wolken met dat omschrift.

In loco: op de plaats. Een onderzoek *in loco*.

In memoriam: ter gedachtenis.

In partibus infidelium: in 't land der ongeloovigen. Een bisschop i. p. i.: in een land, dat hoofdzakelijk door ongeloovigen bewoond is.

In usum Delphini, zie *Dauphin*.

In vino veritas: in den wijn is de waarheid. (Een beschonken man zegt de waarheid, verklapt geheimen.)

Je prends mon bien où je le trouve (Fr.): Ik neem mijn gading (wat ik noodig heb), waar ik het vind. Vooral door schrijvers gezegd, die verschillende bronnen raadplegen.

Le juste milieu: Het juiste midden. De gulden middelweg.

J'y suis, j'y reste: Ik ben er, ik blijf er. (Ik ga hier niet meer vandaan, zelfs voor geen geweld. Deze woorden schreef Mac Mahon in den Krimoorlog, toen hij bericht had ontvangen, dat de Russen

---

blootstelde. Daarom riep hij uit: „Honny soit, qui mal y pense!“ en zwoer, dat hij dezen band in zulk een eer zou brengen, dat zelfs de spotters er naar zouden hunkeren. Zoo zou hij de orde gesticht hebben. Alleen vorsten en Engelschen van hoogen adel kunnen lid zijn. Onze Prins werd ridder na de ramp van de „Berlin.“

den Toren, waarop hij zich bevond, in de lucht wilden laten springen.)

Labor (improbus) omnia vincit: (onverdroten) arbeid overwint alles.

La critique est aisée, et l'art est difficile (Fr.): de critiek is gemakkelijk en de kunst is moeilijk.

La mort sans phrase: de dood zonder omhaal van woorden; kortaf de dood. Woorden van Siéyès bij de stemming over 't lot van Lod. XVI; hij vond dus de doodstraf zoo van zelf sprekend, dat hij er niets aan toe wilde voegen. Thans gezegd van iets, dat men kort en bondig afmaakt.

Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate (Ital.: *Latsjäte onji sperantsa, vòì k'entrate*): Laat varen alle hope, gij die hier binnentreedt. Opschrift op de hellepoort in Dante's Hel.

Le secret d'ennuyer est celui de tout dire (Fr.): 't Geheim van te vervelen is alles te zeggen. (Wees dus niet langdradig.)

Les extrêmes se touchent (Fr.): De uitersten raken elkander. (Zie als voorbeeld: *Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.*)

Le style c'est l'homme (Fr.): De stijl is de mensch = zoo de stijl is, zoo is de mensch.

Libertatis primitiae: eersteling der vrijheid (devies van Den Briel).

Luctor et emergo: Ik worstel en ontkom (spreuk van 't Zeeuwsche wapen: een leeuw halverwege in de golven).

Lupus in fàbula: (Plotseling verschijnen als) de wolf in de fabel. Als men van den duivel spreekt, ziet men zijn staart.

Memento mori: Gedenk te sterven.

Mens sana in corpore sano: (Slechts) een gezonde geest in een een gezond lichaam.

Mundus vult decipi, ergo decipiatur: de wereld wil bedrogen zijn, dus worde zij bedrogen.

Natura artis magistra: de natuur is van de kunst de leermeesteres. (Naam van den Amsterdamschen Dierentuin.)

Ne(c) Júpiter quidem omnibus: Zelfs Jupiter maakt het niet ieder naar den zin.

- Nervus rerum*: de zenuw der dingen; de ziel van alle zaken, nl. het geld.
- Noblesse oblige* (Fr.): Adeldom legt verplichtingen op.
- Nomen est omen*: de naam is een voor teeken.
- Non plus ultra*: niet verder; niets beter (dan dit).
- Non pōssumus*: wij kunnen niet (nl. dit goedkeuren).
- Non multa, sed multum*: niet velerlei (van alles wat) is goed, maar het goede is veel.
- Non scholae, sed vitae (discimus)*: niet voor de school, maar voor het leven (leeren wij). Geen schoolsche, maar practische kennis!
- Omne nimium nōcet*: alle overdrijving schaadt.
- Omne tulit punctum qui miscuit utilis dulci*: Hij heeft (bij de stemming) de meeste punten behaald, die het nuttige met het aangename vereenigt. Meestal alleen: *utile dulci* = het nuttige met het aangename.
- Omnia vincit Amor*: de liefde overwint alles.
- Omnibus idem*: Voor allen dezelfde. (Hooff's zinspreuk.)
- Ora et labora*: bid en werk.
- Oratio pro domo* (beter: *Oratio de domo sua*): Een redevoering voor zijn huis. (Cicero hield zulk een redevoering; hij wenschte nl. dat zijn huis, 't welk bij zijn verbanning geslecht was, na zijn terugkomst herbouwd zou worden. Vandaar: een rede ter behartiging van eigen belangen.)
- O tempora! o mores!*: O tijden, o zeden; d. w. z. de zeden veranderen met de tijden.
- Palma sub pōndere crescit*: de palmboom groeit onder het gewicht, tegen de verdrukking in. Devies van Waldeck.
- Patria est, ubicumque est bene*: Het vaderland is daar, waar het goed is, waar men het goed heeft.
- Pax intrāntibus*: vrede zij den binnentredenden. (Boven deuren.)
- Per angusta ad augusta*: door het enge tot het verhevene; door lijden tot heerlijkheid.

Per āsp̄era ad astra: langs ruwe (paden) tot de sterren; door kruis tot kroon.

Per pedes apostolorum: met de voeten der apostelen; per voet reizen.

Pia desid̄eria of *pia vota*: vrome wenschen; wenschen, die wel onvervuld zullen blijven.

Plācet hic requīscere Musis: Hier behaagt het den Muzen uit te rusten. (Devies Utr. studenten-sociēteit.)

Plus royaliste que le roi (Fr.): Koningsgezinder dan de koning; ziet op den overdreven ijver van de volgelingen.

Post festum: na het feest. Te laat.

Post n̄bila lux (Phoebus): Achter de wolken het licht (de zon); na lijden verblijden. Ook: *Post t̄nebras* (= duisternis) *lux*.

Primus inter pares: de eerste onder zijns gelijken.

Pulchri studio: uit ijver of liefde (studio) voor het schoone. De naam van een schildersvereeniging.

Quand̄que bonus dormitat Homerus: Soms slaapt ook de goede Homerus; zelfs de beste maakt wel eens een fout.

Qui bene distinguit, bene d̄cet: wie goed onderscheidt, onderwijst goed.

Qui n̄m̄ium probat, nihil probat: Wie te veel bewijst, bewijst niets.

Qui tacet, consent̄re videtur: wie zwijgt, schijnt toe te stemmen.

Quod erat demonstrandum: hetgeen te bewijzen was. Aldus eindigde de beroemde wiskundige Euclides (300 v. C.) elk bewijs zijner stellingen.

Rara avis: vreemde, zeldzame vogel. Een zeldzaamheid.

Requīscat in pace: Hij of zij ruste in vrede; R. I. P.

Revenons à nos moutons (Fr.): Keeren wij tot onze hamels terug; d. w. z. na deze uitweiding wordt het tijd op ons eigenlijk onderwerp terug te komen.

Semper crescendo: steeds groeiende. *Semper idem*: steeds dezelfde.

Semper virens: altijd groen.

- Se non è vero, è ben trovato* (It.): Als het niet waar is, is het toch goed (aardig) gevonden.
- Sic transit gloria mundi*: zoo vergaat de roem der wereld.
- Sit v̄nia verbo*: Het zij met verlof gezegd; veroorloof dit woord.
- Si vis pacem, para bellum*: Zoo gij den vrede wilt, bereid u ten oorlog.
- Soli Deo gloria*: Alleen Gode (zij) de eer.
- Sol justitiae illustra nos*: de zon der gerechtigheid bestrale ons. (Devies der Utrechtsche Hoogeschool.)
- Spes patriae*: de hope des vaderlands; het aankomend geslacht.
- Summa summārum*: Alles te zamen. Per slot van rekening.
- Sursum corda*: Omhoog de harten!
- Suūm cuique*: Ieder het zijne. (Devies van 't Duitsche Keizershuis.)
- Tempora mutāntur, et nos mutāmur in illis*: De tijden veranderen, en wij veranderen met hen.
- The child is (the) father of man* (Eng.): Het kind is de vader van den man; d. w. z. wat men later wordt, is een gevolg van wat men in de jeugd leert of doet.
- The right man in the right place* (Eng.): de rechte man op de rechte plaats.
- The struggle for life* (Eng.): De strijd om het bestaan.
- Time is money* (Eng.): Tijd is geld.
- Tout comprendre, c'est tout pardonner* (Fr.): Alles begrijpen, is alles vergeven.
- Tout est perdu, fors l'honneur* (Fr.): alles is verloren, behalve de eer.
- Tres faciunt collēgium*: drie personen maken een collegie, een gezelschap.
- Tu l'as voulu, George Dandin* (Fr.): Ge hebt het gewild, George Dandin; het is uw eigen schuld.
- Ubi bene, ibi patria*: waar 't goed is (ons goed gaat), is ons vaderland.

Ultima Thule: bij Virgilius een eiland in het verre noorden, dat de Ouden voor het einde der aarde hielden. Thans: uithoek, afgelegen plaats: „Hier in ons Ultima Thule komt niemand.”

Une tempête dans un verre d'eau (Fr.): een storm in een glas water.

Utile dulci, zie *Omne tulit*.

Vae victis!: Wee den overwonnenen! (Brennus.)

Vedi Napoli e poi muori (Ital.): Zie Napels en sterf dan. (Napels, de schoonste stad van It., te zien is het hoogste aardsche geluk.)

Veni, vidi, vici: ik kwam, ik zag, ik overwon. Woorden van Caesar na een overwinning in Klein-Azië.

Vincit vim virtus: De deugd overwint het geweld (er staat letterlijk: overwint het geweld de deugd.)

Virtus nobilitat: De deugd adelt. (Devies der orde van den Ned. Leeuw.)

Vox p̄puli, vox D̄i: de stem des volks is de stem van God. De wil van het volk zij den koning een wet.

Was ist der langen Rede kurzer Sinn? (Duitsch): Wat is in 't kort de beteekenis van deze lange redeneering? (Meestal: *Das ist, enz.* Dat is in 't kort de bet. van deze lange redeneering.)

AANVULLING.

Zwarte Dood is in de Middeleeuwen de naam van verschillende ziekten, waarbij het lichaam of enkele deelen daarvan een zwartachtige kleur aannamen, zooals bijv. de zwarte pokken, maar inzonderheid de Aziatische pest. Vooral is als „Zwarte Dood” bekend de verschrikkelijke pest-epidemie, die van China uitging en in de jaren 1348 tot 1350 geheel Azië, Noord-Afrika en Europa teisterde; alleen in Europa maakte zij in die drie jaren naar schatting niet minder dan 25 mill. slachtoffers. De moorddadige ziekte leidde eenerzijds tot een bandelooze zedeloosheid, anderzijds tot strenge boetedoeningen, zooals die van de Flagellanten (z. d. w.) en tot een gruwelijke vervolging der Joden, die men beschuldigde, dat zij de bronnen en waterputten vergiftigd hadden.
